

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

ATÂ B. EBÎ RABÂH'IN İLLETLİ RİVAYETLERİ: İBN EBÎ HÂTİM'İN '*İLELÜ'L-*
HADİS'İ ÖZELİNDE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Emin ERGÜLER

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2022

T.C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

**ATÂ B. EBÎ RABÂH'IN İLLETLİ RİVAYETLERİ: İBN EBÎ
HÂTİM'İN 'İLELÜ'L-HADÎS'İ ÖZELİNDE**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Emin ERGÜLER

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 200920YL04 numaralı Muhammed Emin ERGÜLER'in hazırladığı “*Atâ b. Ebî Rabâh'ın İletli Rivayetleri: İbn Ebî Hâtim'in 'İlelü'l-hadîs'i Özelinde*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 04/07/2022 Pazartesi günü (15:00 – 16:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan CİRİT
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Muhammed Emin ERGÜLER

04.07.2022

ÖZ

Hicrî birinci asır, sahâbe ve tâbiûn neslinin bir arada yaşadıkları zaman dilimidir. Çeşitli yollarla hocalarından hadis alan tâbiûn nesli, elde ettikleri rivayetleri nakletmek için çaba sarf etmişlerdir. Bazıları için bu çabalar sistemli bir niteliğe sahip iken bazılarınca sistemli değildir. Böylelikle hadis rivayetinin gerçekleştiği ilk dönem üzerinde düşünmek gerekir. Bunu yaparken özellikle râviler arası ilişkiler ve birbirlerinden hadis nakletme şekilleri, detaylı incelenmeye ihtiyaç duymaktadır. Zira Hz. Peygamber veya sahâbe nesline atfedilen söz ve fiiller, bilgiyi aktaran râviler arasında çeşitli değişimlere maruz kalabilmektedir. Örneğin hadisi isnad veya metin açısından olması gerektiği gibi aktarmamak, hadisin kaynağından ilk çıktığı halini değiştirmek olur ki buna da illet denir. Hadislerdeki hatalar olarak da isimlendirilebilecek olan illetler, münekkid hadis âlimleri tarafından belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada tâbiûn neslinin önemli simaları arasında bulunan Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri incelenecektir. Söz konusu ismin seçilme gerekçesi, kendisinin hadisçiliğine dair çok az çalışma yapılmasıdır. Ayrıca bu çalışmalar, onun illetli rivayetlerini incelememektedir. Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri ele alınarak literatüre katkı yapılması hedeflenmektedir. Bunu yaparken öncelikle Atâ b. Ebî Rabâh'ın hayatı ana hatlarıyla ele alınacak, sonrasında hadis ilmindeki yeri üzerinde durulacaktır. Son olarak tezin asıl konusu olan Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri, İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*i özelinde tetkik edilecektir. Söz konusu eserdeki illetli rivayetlerin tamamını incelemek yerine belli başlı illet gerekçeleri tespit edilerek her birinden temsil gücü yüksek örnekler seçilecektir. Böylelikle İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*inde Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetlerinin hangi gerekçelerle tenkit edildiği ön plana çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atâ b. Ebî Rabâh, İbn Ebî Hâtim, *'İlelü'l-hadîs'*, illet

ABSTRACT

The first century Hijri is the time when the Companions and the followers lived together. The generation of the followers, who received hadiths from their teachers in various ways, tried to convey the narrations they obtained. For some, these efforts have a systematic nature, while for others, they are not. Thus, it is necessary to think about the first period in which the hadith narration took place. While doing this, especially the relations between the narrators and the ways of transmitting hadiths from each other need to be examined in detail. Because the words and actions attributed to Messenger of God, or the generation of the Companions can be exposed to various changes among the narrators who convey the information. For example, not transferring the hadith as it should be in terms of isnad or text would change the state of the hadith from its original source, which is called defective hadith. The defective named as errors in the hadiths have been tried to be determined by the Expert scholar critics. In this study, the defective hadith of ‘Atâ’ b. Abî Rabâh, who is among the important figures of the followers, will be examined. The reason for choosing the name in question is that very little study has been done on his hadith knowledge. In addition, these studies do not examine his defective hadith. It is aimed to contribute to the literature by dealing with his defective hadith. While doing this, first, ‘Atâ’s life will be discussed with its main lines, and then his degree in the science of hadith will be emphasized. Finally, the defective hadith of ‘Atâ’, which is the main subject of the thesis, will be examined in the context of Ibn Abî Hâtim’s *‘Ilal al-hadith*. Instead of examining all the defective hadith in the work in question, the main reasons for defective will be determined and a representative example will be selected from each. In this way, it will be brought to the fore on what grounds ‘Atâ’s defective hadiths were criticized in Ibn Abî Hâtim’s *‘Ilal al-hadith*.

Key Words: ‘Atâ b. Abî Rabâh, Ibn Abî Hâtim, *‘Ilal al-hadith*, defective hadith

ÖNSÖZ

İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*i, illetli rivayetleri içeren önemli bir eserdir. İçerisinde birçok illetli hadisi barındıran bu eser, çeşitli açılardan incelenebilir. İlet gerekçeleri açısından rivayetler, illete sebep olan râviler tabakası, râvi cerhiyle illetlendirilen hadisler gibi farklı perspektifle incelenebilecek bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan *'İlelü'l-hadîs'* özellikle incelenmesi gereken bir kitaptır.

Mekke ilim mektebinin kurucusu İbn Abbas etrafında teşekkül eden halkalar vasıtasıyla hem hadis hem de fıkıh ve tefsir ilmi, gelişme göstermiştir. Özellikle İbn Abbas'ın önde gelen öğrencileri, bu görevi üstlenmekle büyük bir başarıya imza atmışlardır. İbn Abbas'ın öğrencileri arasında yer alan Atâ b. Ebî Rabâh, bu başarıya katkı sağlayan önemli bir tâbiîn âlimidir. Kendisinin hadislerle birlikte fıkıh ve tefsirde de yetkinliğe sahip olması, Mekke ekolünün gelişiminde göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur. Bu açıdan Atâ b. Ebî Rabâh'ın bu gelişmeye sağladığı katkıları belli bir çerçeve etrafında incelemek adına onun illetli rivayetleri, bu çalışmanın ana konusudur. İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*i özelinde Atâ b. Ebî Rabâh'ın 62 illetli rivayeti tespit edilmiştir. Şu hususa vurgu yapmak gerekir ki Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetlerinden maksat, ona isnad edilen rivayetler içerisinde illetli olanlardır. Dolayısıyla bu çalışma, Atâ b. Ebî Rabâh'ın bizzat kendisinin sebep olduğu illetli rivayetlerle sınırlı değildir. Konu, daha geniş bir açıdan incelenecektir.

Tez giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte konu ve ana kaynaklara dair açıklamalar yer almaktadır. Birinci bölümde, Atâ b. Ebî Rabâh'ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri üzerinde durulmuştur. Atâ b. Ebî Rabâh'a dair farklı çalışmalar bulunması sebebiyle onun hayatı, ana hatlarıyla incelenmiştir. Hadis ilmindeki yeri, ikinci ana bölüme giriş mahiyetindedir. Zira Atâ'nın hocaları, akranları, öğrencileri, cerh ve ta'dîl durumuna dair açıklamalar dolayısıyla onun illetli rivayetlerinin meydana gelmesinin sebepleri de anlaşılmış olacaktır.

İkinci bölümde, İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*i özelinde Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri incelenmiştir. *'İlelü'l-hadîs'*'te yer alan 62 illetli rivayet, Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a'nın ifadeleri göz önünde tutularak illet gerekçeleri açısından sınıflandırılmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla 21 nekâret, 11 kizb/bâtıl/lâ asle leh, 9 hata, 8 ittisal, 5 inkıtâ, 3 daha sahih isnadla diğerinin illetli olması, birer adet ref', irsâl ve semâ bulunmaması, illet gerekçeleri arasında yer almaktadır. 2 rivayette ise herhangi bir illet gerekçesi zikredilmemiştir. Nekâret gerekçesinden iki örnek, diğer gerekçelerden bir örnek seçilerek temsil gücü yüksek rivayetler özelinde Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri ele alınmıştır. Böylelikle illet gerekçeleri açısından Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayetleri incelenecektir. Sonuç kısmında çalışma boyunca tespit edilen hususlar özetlenecektir.

Bu tezin oluşumunda büyük emeği olan ve başından itibaren bütün bölümleri en ince ayrıntısına kadar okuyup takip edilecek yolu çizen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet YÜCEL'e en içten teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezi okuyup önemli tespitlerle katkı sağlayan değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Prof. Dr. Hasan CİRÎT'e şükranlarımı sunarım. Özellikle konunun belirlenmesinde ve benimsenecek yönleme dair önemli noktalara vurgu yapan Dr. Ahmed SNOBAR'a ayrıca teşekkür ederim. *'İlelü'l-hadîs'* ilmine ilgi duymamda bir hayli emeği bulunan ve zaman zaman katkılarda bulunan değerli hocam Emre YAZICI'ya teşekkürlerimi sunarım. Tezin belli bölümlerini okuyarak düzeltmede bulunan değerli arkadaşlarım Mazhar OĞULPINAR, Yusuf Aydın TAŞTEKİN, Ahmet Faruk YILMAZ ve Orhan ŞAHİN'e minnettarım. Son olarak her türlü olumsuz şartlara rağmen eğitimimin aksamaması için her türlü gayreti gösteren aileme teşekkür etmeyi bir borç ve vazife bilirim.

Muhammed Emin ERGÜLER

İstanbul-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
ATÂ B. EBÎ RABÂH'IN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ	5
1.1 Atâ b. Ebî Rabâh'ın Hayatı.....	5
1.1.1 Ailesi	6
1.1.2 Gençliği.....	7
1.1.3 Farklı İlim Dallarındaki Konumu	7
1.1.4 Vefatı	9
1.2 Hadis İlmindeki Yeri	9
1.2.1 Hocaları.....	9
1.2.1.1 Kendisinden Hadis Dinlediği Sahâbîler.....	10
1.2.1.2 Kendisinden Hadis İşitmediği Sahâbîler.....	11
1.2.2 Akranları	14
1.2.3 Öğrencileri	14
1.2.4 Cerh ve Ta'dîl Durumu.....	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
ATÂ B. EBÎ RABÂH'IN İLLETLİ RİVAYETLERİ: İBN EBÎ HÂTİM'İN	
'İLELÜ'L-HADÎS'İ ÖZELİNDE	17
2.1 Nekâret.....	18

2.1.1 Ezan Okuyanın Kamet Getirmesine Dair Rivayet.....	18
2.1.1.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	19
2.1.1.2 Hadisin İlleti	22
2.1.2 Safların Sıklaştırılmasıyla İlgili Rivayet.....	24
2.1.2.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	25
2.1.2.2 Hadisin İlleti	28
2.2 Kizb/Bâtıl/Mevzû/Lâ Asle Leh.....	32
2.2.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	32
2.2.2 Hadisin İlleti	36
2.3 Hata.....	39
2.3.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	39
2.3.2 Hadisin İlleti	45
2.4 İttisal	49
2.4.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	50
2.4.2 Hadisin İlleti	52
2.5 İnkıtâ	57
2.5.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	57
2.5.2 Hadisin İlleti	64
2.6 Birinin Daha Sahih Olmasıyla Diğerinin İletli Olması.....	68
2.6.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	69
2.6.2 Hadisin İlleti	71
2.7 İlet Lafzı Kullanılmayan.....	72
2.7.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	73
2.7.2 Hadisin İlleti	75
2.8 Ref'	76
2.8.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	77
2.8.2 Hadisin İlleti	82
2.9 İrsâl	84
2.9.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	85

2.9.2 Hadisin İlleti	89
2.10 Semâin Bulunmaması	92
2.10.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar	93
2.10.2 Hadisin İlleti	97
SONUÇ.....	100
KAYNAKLAR.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	110

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
b.	ibn
Bkz./bkz.	Bakınız
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	hicrî
Hız.	Hazreti
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
s.a.	sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	tahkik eden
t.y.	basım tarihi yok
vd.	ve devamı
y.y.	basım yeri yok

GİRİŞ

KONUNUN ÖNEMİ

Hicrî birinci asır, hadis rivayetinin en önemli safhalarından biridir. Sahâbe ve tâbiûn neslinin bir arada yaşadığı bu zaman diliminde, hadis öğrenim ve öğretim faaliyeti gerçekleştirilmektedir. Sahâbe neslinden çeşitli yollarla hadis öğrenen tâbiûn, elde ettikleri bilgileri aktarmak için çaba sarfetmişlerdir. Bu çabalar neticesinde hem hadis ilmi hem de diğer alanlarda gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in söz, fiil, takrir, fizikî ve ahlakî özelliklerini nakletme sorumluluğu içerisinde bulunmakla hadislerin korunması için ellerinden geleni yapmışlardır. Böylelikle Hz. Peygambere atfedilen birçok haber, insanlar arasında aktif bir şekilde dolaşmaktadır.

Hadislerin nakledilmesi sürecinde doğal olarak birçok yanlış bilgi veya hata, hadislere dahil olabilmektedir. Hz. Peygamber'e isnad edilen yanlış bilgiler, uydurma rivayetlerdir. Ancak hatalar, her zaman uydurma olarak nitelenmeyebilir. Nitekim hadislerdeki hataları inceleyen ilel ilmi hem uydurma haberleri hem de birtakım eksiklikler veya fazlalıklarla hadisleri süzgeçten geçirmektedir. Dolayısıyla nakledilen bilginin ilk kaynağına olabildiğince doğru bir şekilde atfedilmesi için ilel ilmi, önemli bir konuma sahiptir.

Önde gelen münekkid hadis âlimleri, hadisleri çeşitli açılardan tetkike tabi tutmuşlardır. Nitekim ilel literatürünün oluşmasına zemin hazırlayan açıklamalarıyla hadisleri hem sened hem de metin açısından ele almışlar ve böylelikle rivayetlerdeki hataları ortaya koymaya çalışmışlardır. Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a, münekkid hadis âlimi vasfıyla rivayetlerdeki birçok kusuru tespit etmiş ve haberin doğru şeklini belirtmişlerdir. Bu iki âlimin açıklamalarını '*İlelü'l-hadîs*'inde toplayan İbn Ebî Hâtim, ilel literatürünün en önemli çalışmalarından birine imza atmıştır. Yaklaşık üç bin illetli rivayete yer verdiği eserinde, bir hadisçi için vazgeçilmez bilgiler bulunmaktadır. Hem illetli rivayetleri ortaya koyması hem de bir hadisin illetini tespitte takip edilecek yöntemi kapsamı bakımından İbn Ebî Hâtim'in '*İlelü'l-hadîs*'i, kıymetli bir eser mahiyetindedir.

Hadislerdeki illetler, râvilerin kusuru olarak temayüz etmektedir. Hata yapmaktan kurtulmanın mümkün olmadığı insanlık için doğal olarak râviler de bu hatalardan nasibini almışlardır. Hem sika hem de zayıf râvinin illetli rivayetlerini barındıran *‘İlelü’l-hadîs*’teki Atâ b. Ebî Rabâh’a isnad edilen illetli rivayetler, bu çalışmanın ana konusudur. Atâ b. Ebî Rabâh’a isnad edilen 62 illetli rivayet incelenmiştir. Bu çalışmada Atâ b. Ebî Rabâh’ın illetli rivayetlerinin incelenmesinin sebebi, hem Atâ’nın hadisçiliğine dair çok az çalışma bulunması hem de illel ilminin hadis ilminin önemli alt disiplinlerinden olmasıdır. Atâ b. Ebî Rabâh’ın hadisçiliğine yönelik tespit edilebildiği ölçüde iki müstakil çalışma bulunmaktadır. Birisi, Gazze Üniversitesinde master tezi olarak çalışılmış olan *Tabakâtü’r-ruvât ‘ani’l-imâm Atâ b. Ebî Rabâh*, diğeri ise “Atâ b. Ebî Rabâh ve Hadis İlmindeki Yeri” adlı makaledir. Arapça yazılmış master tezinde Atâ b. Ebî Rabâh’ın öğrencileri, hem cerh ve ta’dîl hem de hocalarıyla olan ilişkilerinin dereceleri açısından incelenmiştir. Makalede ise Atâ b. Ebî Rabâh’ın hayatı ve hadisçiliği ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Dolayısıyla Atâ b. Ebî Rabâh’a isnad edilen illetli rivayetleri inceleyen herhangi bir çalışmanın olmaması, bu çalışmasının ortaya konmasındaki temel etkindir.

Bu çalışma iki ana bölüm ve sonuç kısmından müteşekkildir. Birinci bölümde Atâ b. Ebî Rabâh’ın hayatı ana hatlarıyla incelenecek ve hadis ilmindeki yerine vurgu yapılacaktır. İkinci bölümde Atâ b. Ebî Rabâh’ın illetli rivayetleri, İbn Ebî Hâtim’in *‘İlelü’l-hadîs*’i özelinde ele alınacaktır. Bunu yaparken Ebû Hâtim ve Ebû Zûr’a’nın ifadeleri dikkate alınarak farklı illet gerekçeleri bağlamında sınıflandırılan illetli rivayetler arasında temsil gücü yüksek örnekler incelenmiştir. Ebû Hâtim ve Ebû Zûr’a, 21 rivayete münker hükmünü vererek illetlendirmişlerdir. Bunun peşine aynı anlama gelen kizb, bâtil veya lâ asle leh gerekçeleriyle 11, hata kavramıyla 9, senedi muttasıl kılmakla 8, isnadda kopukluk (inkıtâ) bulunmasıyla 5, iki isnad arasında en sahihini belirterek diğeriyle illetli kabul ettikleri 3 ve birer adet ref’, irsâl ve semâ bulunmaması gerekçesiyle söz konusu rivayetlerin illet gerekçelerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte 2 rivayet hakkında herhangi bir illet gerekçesi belirtmemişlerdir. Bu çalışmada temsil gücü yüksek olan iki münker, diğer gerekçelerden de birer örnek incelenmiştir. Böylelikle *‘İlelü’l-hadîs*’teki Atâ b. Ebî

Rabâh'ın illetli rivayetlerinin gerekçeleri ortaya konmuş olacaktır. Sonuç kısmında çalışma boyunca tespit edilen önemli hususlar belirtilecektir.

İlletli rivayetler tümevarım, jenetik ve istatistik metotlarla incelenmiştir. Tümevarım yöntemiyle araştırmada incelenen illetli rivayetler, tek tek ele alınarak bütüncül bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Jenetik metotla rivayetlerin illetli aktarılmasının sebepleri ortaya konmuş ve böylelikle sebep-sonuç ilişkisi içerisinde illetler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca istatistik metot çerçevesinde illet gerekçelerinin nicel durumu belirlenmiş ve matematiksel sonuçlar elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

Bu çalışmanın birinci bölümünde Atâ b. Ebî Rabâh'ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri ele alınacaktır. Atâ'nın hayatına yer verirken tabakat ve rical kitaplarından yararlanılmıştır. Özellikle İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, ve Fesevî'nin (ö. 277/890) *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*'i, Atâ'nın hayatını ele alan en eski kaynaklar arasındadır. Ayrıca Atâ'nın hayatına yer veren bazı Türkçe kaynaklar da kullanılmıştır. Bunlar arasında Abdullah Sacid Öksüz'ün *Atâ b. Ebî Rebâh ve Fıkıh Tarihindeki Yeri* adlı yüksek lisans çalışması, Hızır Yağcı'nın “Atâ b. Ebû Rebâh ve Hadis İlmindeki Yeri” adlı makalesi, İsmail Cerrahoğlu'nun “Atâ b. Ebû Rebâh” ansiklopedi maddesi ve yine aynı yazarın “Tefsir’de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbas’dan Rivayet Ettiği Garibü'l-Kur’an’ı” adlı makalesi yer almaktadır. Atâ'nın hadis ilmindeki yeri ele alınırken Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848) *el-İlel*'i, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *Kitâbü'l-merâsîl* ve *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*'i ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb*'i başlıca kaynaklardır. Ayrıca Mahmûd Ramazan Selîm'in Gazze Üniversitesinde hazırladığı *Tabakâtü'r-ruvât ani'l-imâm Atâ b. Ebî Rabâh* adlı master tezi, kaynaklar arasında yer almaktadır.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetlerinin incelendiği ikinci bölümün ana kaynağı, İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs*'idir. İletli rivayetler incelenirken hadislerin farklı rivayet zincirlerine yer verildiği için başta *Kütüb-i Tis'a* olmak üzere birçok rivayet kitabı, kaynak olarak kullanılmıştır. Üstelik zaman zaman râvilerin cerh ve ta'dîl durumları incelendiği için İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inin yanında Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-*

Du'afâü'l-kebîr'i ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*'i de tetkik edilen kaynaklar arasındadır. Bazı illetli rivayetler ele alınırken zaman zaman Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*'si de dikkate alınmıştır. Ayrıca bazı illet kavramlarının açıklamaları için Ömer Faruk Akpınar'ın *Rivayet Asrında İlet - Bezzâr Örneği* - adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Ayrıca hadislerin rivayet zincirlerinin tespiti için el-Mektebetü's-şâmile ve Câmi'u Hâdimi'l-haremeyni's-şerîfeyn programları kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATÂ B. EBÎ RABÂH'IN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Atâ b. Ebî Rabâh, büyük ölçüde hicrî ilk asırda yaşamış ve ikinci asrın ilk çeyreğinde vefat etmiştir. Kendisi, Mekke ekolünün kurucularından olduğu için ilim hayatı dikkate alınması gereken önemli şahsiyetlerden biridir. Sahâbe ile birebir görüşen tâbiûn neslinin onlarla yaşadıkları hoca talebe ilişkileri ve bu sayede hadis elde etme yolları, önemli bir konudur. Bu bölümde birçok sahâbe ile görüşme imkânı bulan Atâ b. Ebî Rabâh'ın hayatı, ana hatlarıyla ele alınacaktır. Çünkü Atâ b. Ebî Rabâh'ın hayatına yönelik bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ikisi tez, birisi de makaledir. Tezlerden birisi Türkiye'de yazılmış ve Atâ'nın fikhî yönünü incelemiştir. Bunu yaparken Atâ'nın hayatına dair geniş malumat içermektedir. Bir diğer tez, Gazze'de Arapça yazılmış ve *Kütüb-i Tis'a* çerçevesinde Atâ'nın öğrencilerinin dereceleri belirlenmiştir. Makale ise Atâ'nın hadis ilmindeki yerini inceleyerek bu konuda genel çerçeveyi çizmiştir. Mevcut olan söz konusu çalışmalardan dolayı burada Atâ b. Ebî Rabâh'ın hayatı ana hatlarıyla ele alınmış ve hadisçiliğine dair bilgilere de yer verilmiştir. Atâ'nın hadisçiliğine yönelik verilen bilgiler, ikinci bölümde incelenecek olan illetli rivayetlere bir ön hazırlık niteliğindedir. Özellikle Atâ'nın hocaları, akranları ve öğrencileri kısmında yer alan bilgiler, illetli rivayeti ele almada bir ön okuma vasfına sahiptir.

1.1 Atâ b. Ebî Rabâh'ın Hayatı

Atâ b. Ebî Rabâh'ın künyesi Ebû Muhammed,¹ nisbesi el-Kuraşî, el-Fihri, el-Mekkî'dir.² Yemen'in el-Cened şehrinde doğmuştur. Hicrî 27 yılında dünyaya gelmiştir. Hz. Osman'ın halife olmasından iki yıl sonra doğduğu belirtilmiştir.³ Üstelik Hz. Osman'ın şehit

¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968, V, 468; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992, XX, 70.

² İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Haydarabad: 1371/1952, VI, 330; Mizzî, a.g.e., XX, 70.

³ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1416/1995, s. 106.

edildiğini hatırladığı aktarılmıştır.⁴ Bunun üzerine onun Mekke'ye beş veya altı yaşından önce geldiği ileri sürülmüştür.⁵ Böylelikle ilim hayatı da Mekke'de başlamıştır.

Atâ b. Ebî Rabâh, azatlı köledir. Ancak efendisinin kim olduğuna yönelik farklı bilgiler bulunmaktadır. İbn Sa'd, onun Benî Cumah veya Benî Fihri'den Ebî Meysera b. Ebî Hüseyim'in mevlâsı olduğunu aktarmıştır.⁶ Bunun dışında Habîbe bint Meysera b. Ebî Haysem,⁷ Âli Ebî Haysem,⁸ Âli Ebî Meysera b. Ebî Hüseyim el-Fihri'nin⁹ mevlâsı olduğu da rivayet edilmektedir. Kaynaklarda farklı isimlerle nakledilse de Habîbe dışında diğerlerinin aynı topluluk adını ifade etmesi ihtimal dahilindedir. Üstelik Habîbe'nin de bu ailenin üyeleri arasında yer alması hasebiyle Atâ b. Ebî Rabâh'ın Ebû Meysera b. Ebî Hüseyim ailesinden Habîbe bint Meysera'nın azatlı kölesi olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik rivayet kitaplarında da Atâ'nın Habîbe'den bazı hadisler naklettiği görülmektedir. Bu durumda Habîbe'nin Atâ'nın efendisi olma yönündeki ihtimal, kuvvet kazanmaktadır.

1.1.1 Ailesi

Babası Ebû Rabâh Eslem,¹⁰ annesi ise Bereke'dir.¹¹ Atâ b. Ebî Rabâh'ın anne ve babasının siyâhî olduğu nakledilmesi¹² dolayısıyla Atâ b. Ebî Rabâh da siyâhîdir.¹³ Onun Ubeydullah adında bir kardeşinin bulunduğu nakledilmektedir.¹⁴ Kaynaklarda Hallâd ve Ya'kûb adında iki oğlundan söz edilir.¹⁵ Bununla birlikte eşine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca onun Abdullah b. Keysân¹⁶ ve Süvâr b. Hakem¹⁷ adında iki damadından söz edilir. Ancak kızlarına dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 468.

⁵ Bkz. Abdullah Sacid Öksüz, *Atâ b. Ebî Rebâh ve Fıkıh Tarihindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 10.

⁶ Bkz. İbn Sa'd, a.g.e., V, 467.

⁷ Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyân, *Kitâbü'l-ma'rifeti ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1410, II, 158.

⁸ İbn Hibbân, a.g.e., s. 106.

⁹ İbn Sa'd, a.g.e., V, 467. Kaynaklarda خثيم veya خيثم kelimesi farklı yazılışla geçtiği için dipnotta verilen eserlerde geçtiği üzere aktarılmıştır.

¹⁰ İbn Sa'd, a.g.e., V, 467.

¹¹ Fesevî, a.g.e., II, 18.

¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 76-77.

¹³ Fesevî, a.g.e., II, 17.

¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 9.

¹⁵ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., III, 366; IX, 211.

¹⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 112.

¹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, Haydarabad, 1393/1973, VI, 422.

1.1.2 Gençliği

Erken yaşlarda Mekke'ye gelen Atâ b. Ebî Rabâh gençliğini burada geçirmiştir.¹⁸ Talebesi İbn Cüreyc'den (ö. 150/767) nakledildiğine göre mescid (ki muhtemelen Mescid-i Harâm kastedilmektedir), Atâ b. Ebî Rabâh'ın 20 sene kadar yattığı yer hüviyetine sahiptir.¹⁹ Dolayısıyla Atâ b. Ebî Rabâh'ın gençliğinden itibaren uzun bir müddet Mekke'de kaldığı bilinmektedir. Tarihi net olmamakla birlikte Medîne'ye de gittiği aktarılmıştır.²⁰

1.1.3 Farklı İlim Dallarındaki Konumu

Atâ b. Ebî Rabâh, Mekke fıkıh ve tefsir ekolünün öncülerindendir. İbn Abbas'ın (ö. 68/687) en önemli öğrencilerinden olması, kendisinden ilim öğrenmek isteyenlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin Atâ b. Ebî Rabâh'ın faziletine yönelik övgü içeren ifadede bulunması,²¹ Atâ'nın döneminin önde gelen âlimleri arasında yer aldığını gösterir. Bu açıdan kendisine talebe olmak gayesiyle birçok beldeden rihle yapan öğrencilere sahiptir.

Hicaz mektebinin kurucuları arasında yer alan İbn Abbas'a uzun yıllar talebelik yapması, Atâ b. Ebî Rabâh'ın birçok konuda bilgi sahibi olmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim o, İbn Abbas'tan sonra Mescid-i Harâm'da öğretim faaliyetinde bulunarak halkın fetva mercii konumuna yükselmiştir.²² Atâ b. Ebî Rabâh'ın fıkıhçı kişiliğini inceleyen bir araştırmada da onun etrafında ilim halkasının teşekkül ettiği ve ders işleme metodu olarak soru cevap yöntemiyle çeşitli fikhî meseleleri tartıştığı belirtilmektedir.²³ Dolayısıyla Atâ b. Ebî Rabâh, hukukî konularda yalnızca dönemindeki mevcut problemleri ele almamış; aksine gerçekleşmesi mümkün meseleler (farazî) için de çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu tutumuyla Atâ b. Ebî Rabâh'ın fıkıhçı kişiliğinin öne çıktığı görülmektedir. Fıkıhçı kişiliğinin en çok hac konusunda temayüz ettiğini de söylemek mümkündür. Zira hac

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 467.

¹⁹ İbn Ebî Hayseme, Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târihü'l-kebîr*, Kahire: el-Fârûku'l-hadîse, 2006, I, 211.

²⁰ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 443.

²¹ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-küttübi'l-ilmîyye, 1418/1997, II, 327.

²² İsmail Cerrahoğlu, "Atâ b. Ebû Rebâh", *DİA*, IV, 36.

²³ Detaylı bilgi için bkz. Öksüz, *Atâ b. Ebî Rebâh ve Fıkıh Tarihindeki Yeri*, s. 77-79.

konusunda Atâ'dan daha bilgili kimsenin olmadığı²⁴ nakledilmekle birlikte kendisinin yaklaşık 70 defa hac ibadetini eda ettiği aktarılmaktadır.²⁵ Yüksek bir rakam gibi dursa da çocukluğundan itibaren Mekke'de ikamet eden Atâ'nın 70 defa hac yapmış olması mümkündür.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın tefsir ilminde de öncü isimlerden olduğu çok açıktır. Nitekim Yahyâ b. Maîn, kendisini "Kur'ân muallimi"²⁶ ifadesiyle nitelemektedir. Bu durum, tefsir kaynaklarında Atâ b. Ebî Rabâh'tan yapılan nakillerde de görülmektedir. Burada tek tek örnekleri göstermektense söz konusu duruma işaret etmek yeterli olacaktır. Aksi taktirde yüzlerce tefsir örneği zikretmek gerekecektir. Zira tefsir kaynakları Atâ'nın ayet yorumlarıyla doludur. Atâ'nın ayetleri tefsir ederken daha çok anlama yönelik açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. İsmail Cerrahoğlu, bu durumu ilk devir tefsir anlayışında lisan inceliklerinin yer almadığına bağlamaktadır.²⁷ Yani sonraki dönem tefsir anlayışında hâkim olan gramatik ve belâğî tefsir metodunu, Atâ b. Ebî Rabâh ve muasırı âlimlerde görmek pek mümkün değildir. Çünkü ilk dönemlerde Arap olmayan toplulukların İslâm'a girmesi ve böylelikle Arapça bilmeyenlerin sayısının artması, haliyle Kur'ân yorumunda da semantik yöntemin kullanılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla Atâ b. Ebî Rabâh ve çağdaşı olan âlimler, Kur'ân tefsirinde daha çok ayetlerin anlamı üzerinde durmuşlardır. Ayrıca Atâ b. Ebî Rabâh'ın tefsir alanında bir eseri olduğu belirtilmiştir. Cerrahoğlu'nun makalesinde yayımladığı söz konusu eser, *Garîbü'l-Kur'ân*'dır.²⁸ İbn Abbas'a isnad edilen bu eseri Atâ b. Ebî Rabâh düzenleyerek Kur'ân'daki garîb kelimelerin hangi Arap kabilesinin lehçesinden alındığını göstermeye çalışmıştır.²⁹ Böylelikle Atâ b. Ebî Rabâh'ın sadece söz konusu eseri günümüze ulaşmıştır.

²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, VI, 330.

²⁵ Bkz. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn, *Kitâbü'ḥü't-târîḥ*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Mekke: Merkezü'l-bahsi'l-ilmî ve ihyâi't-türâsi'l-islâmî, 1399/1979, III, 276. Zehebî ise İbn Ebî Leylâ'dan naklen 70'ten fazla hac ibadetini ifa ettiğini belirtmektedir. Bk. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin Esat, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985, V, 82.

²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 77.

²⁷ Bk. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivayet Ettiği Garîbü'l-Kur'ân'ı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1978, cilt: XXII, s. 22.

²⁸ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, a.g.m.

²⁹ Öksüz, *Atâ b. Ebî Rabâh ve Fıkıh Tarihindeki Yeri*, s. 66.

1.1.4 Vefatı

Çocukluğundan ömrünün sonlarına kadar Mekke’de ikamet eden Atâ b. Ebî Rabâh’ın vefat tarihi ihtilaflıdır. *İslam Ansiklopedisi*’nde 114/732 tarihinde vefat ettiği belirtilir.³⁰ Atâ b. Ebî Rabâh’la ilgili bir makalede ise onun vefat ettiği tarih, h. 115 olarak belirlenmiştir.³¹ Bu ihtilafın yansıması mahiyetinde Atâ’nın kaç yaşında vefat ettiği hususunda da benzer bir durum söz konusudur. İsmail Cerrahoğlu, onun 88 veya 100 yaşında vefat ettiğini ifade etmektedir.³² Hızır Yağcı ise 85 yaşlarında vefat ettiğini ifade etmektedir.³³ Atâ b. Ebî Rabâh’la ilgili yapılmış farklı bir çalışmada ise onun h. 114 yılında 88 yaşında vefat ettiği tercih edilmiştir.³⁴

1.2 Hadis İlmindeki Yeri

Atâ b. Ebî Rabâh, Mekke’de kendisinden en çok hadis nakledilen önemli simalardan biridir. Onun hadisleri başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere birçok rivayet kitabında nakledilmektedir. Bu da gösteriyor ki, Atâ b. Ebî Rabâh fıkıh ve tefsirde olduğu kadar hadis ilminde de ön plandadır. Dolayısıyla hakkında “كثير الحديث”³⁵ denmesinin altında, birçok kaynakta yer bulacak kadar hadis rivayetiyle iştigal etmesi yatmaktadır.

1.2.1 Hocaları

Atâ b. Ebî Rabâh’ın kendisinden 200 sahâbeye yetiştigi nakledilmiştir.³⁶ Bununla birlikte Atâ’nın hadis rivayeti özelinde belli başlı hocaları bulunmaktadır. Bunlar Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), İbn Abbas (ö. 68/687) ve Câbir b. Abdillâh’tır (ö. 78/697). Ancak rivayet kitaplarında onun başka sahâbeden de hadis aktardığı görülmektedir. Ancak bunlar hakkında çeşitli tenkitler söz konusudur. Bu sebeple,

³⁰ Fesevî de eserinde Atâ b. Ebî Rabâh’ı, h. 114 yılında vefat eden isimler arasında zikretmektedir. Bkz. *el-Ma’rife*, III, 447.

³¹ Bkz. Hızır Yağcı, “Atâ b. Ebû Rebâh ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2021, cilt: VII, sayı: 1, s. 829. Zehebî, *Siyer*’inde farklı vefat tarihlerine yer verirken İbn Cüreyc, İbn Uyeyne, Vâkıdî, Ebû Nuaym ve el-Fellâs’ın Atâ’nın 115 yılında vefat ettiğini ifade ettiklerini zikretmektedir. Sonrasında bu konuda İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne’nin daha bilgili olduğunu belirterek kendisi de Atâ’nın 115 yılında vefat ettiği kanaatindedir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 88.

³² İsmail Cerrahoğlu, “Atâ b. Ebû Rebâh”, *DİA*, IV, 36.

³³ Hızır Yağcı, a.g.m., s. 829.

³⁴ Bkz. Mahmûd Ramazan Selîm, *Tabakâtu’r-ruvât ani’l-imâm Atâ b. Ebî Rabâh dirâse nakdiyye tatbîkiyye fi’l-kütübi’t-tis’a* (Master Tezi, Gazze İslam Üniversitesi Usûlu’d-dîn Fakültesi, 2017), s. 68.

³⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 468.

³⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 77.

öncelikle Atâ'nın kendisinden hadis işittiği hocaları, ardından semâi bulunmamasıyla birlikte rivayet kitaplarında kendilerinden hadis aktardığı hocaları incelenecektir.

1.2.1.1 Kendisinden Hadis Dinlediği Sahâbîler

Atâ b. Ebî Rabâh'ın kendisinden en çok hadis rivayet ettiği hocası İbn Abbas'tır. Uzun süre İbn Abbas'a talebe olması ve böylelikle birçok bilgi malzemesini hocasından edinmesi, Atâ ile İbn Abbas arasındaki söz konusu mülazemetin neticesidir. Hocasına “bahr”³⁷ ismiyle hitap eden Atâ, onun ilminin deryalar kadar olduğunu belirtmektedir. Atâ'nın da İbn Abbas'ın ashâbı arasında yer alması,³⁸ her iki ismin önemli derecede ilmî yakınlığının vuku bulunduğunu göstermektedir. İbn Abbas ise onun ilmi birikiminin önemini belirten “Ey Mekkeliler! Aranızda Atâ varken benim meclisimde mi toplanıyorsunuz!”³⁹ cümlelerini sarf etmiştir.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın kendisinden hadis işittiği bir diğer hocası Câbir b. Abdillâh'tır. Câbir, Medine'de ilim meclisleri kuran önemli bir isimdir. Atâ b. Ebî Rabâh'ın Medine'ye gittiği bilgisine bakılırsa, onun Medine'de Câbir'den hadis işittiği düşüncesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Atâ ile Ebu'z-Zübeyr'in Mekke'de kurulan Câbir halkasında bulunması ve Atâ'nın Ebu'z-Zübeyr'i söz konusu halkada hadisleri en iyi ezberleyen olarak nitelemesi,⁴⁰ Atâ'nın Câbir'den naklettiği çoğu rivayeti Mekke'de iken işittiği bilgisine ulaştırmaktadır.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın bir diğer hocası Hz. Âişe'dir. İbn Abbas ve Câbir b. Abdillâh'ta olduğu kadar mülazemet derecesi bulunmasa da yine de Atâ'nın Hz. Âişe'den bazı hadisler rivayet ederek onun öğrencisi vasfına eriştiği söylenebilir. Atâ'nın Hz. Âişe'den hadis işittiği⁴¹ bilgisiyle birlikte bazılarını ondan duymadığı halde arada bir râvi zikretmeksizin doğrudan ondan rivayet ettiği örneklerin bulunduğu belirtilmektedir.⁴² Bununla birlikte

³⁷ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 366.

³⁸ Ali b. el-Medîni, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdillâh, *el-İlel*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, y.y.: Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1980, s. 44.

³⁹ Mizzî, a.g.e., XX, 77.

⁴⁰ Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 22; Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebü îrâdi'l-hadîs*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), s. 65.

⁴¹ Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, s. 66.

⁴² Bkz. Öksüz, *Atâ b. Ebî Rebâh ve Fıkıh Tarihindeki Yeri*, s. 36. İlgili yerde İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inden verilen “Fetihten sonra hicret yoktur; ancak cihat ve niyet vardır.” söz konusu örnek, Atâ'nın ilgili rivayeti Hz. Âişe'den işitmediği şeklinde gösterilmiştir. Ancak burada zikredilen hadis,

Atâ'nın Hz. Âişe'den hadis işittiği bilgisi ve bazılarını ondan semâ sığasıyla rivayet etmesi, onun Hz. Âişe'ye talebelik yaptığını göstermektedir.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın kendisinden hadis rivayet ettiği bir diğer hocası Ebû Hüreyre'dir. Atâ'nın Ebû Hüreyre'den işittiği hadislerin yanında ondan işitmedikleri de bulunmaktadır. Nitekim bu çalışmanın ikinci bölümündeki örneklerden biri, Atâ'nın Ebû Hüreyre'den işitmediği bir hadisle ilgilidir. Dolayısıyla Atâ'nın Ebû Hüreyre'yle mülazemeti İbn Abbas veya Câbir b. Abdillâh kadar değildir.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın kendisinden hadis işittiği en meşhur hocaları ismi geçen sahâbîlerdir. Bunun dışında fitne zamanı Atâ'nın Abdullah b. Zübeyr'in safında yer alması⁴³ ve rivayet kitaplarında ondan naklettiği hadislerin varlığı, onun Abdullah b. Zübeyr'e talebelik ettiğini göstermektedir. Atâ'nın söz konusu isimler dışında hadis işittiği bilinen başka bir sahâbî bulunmamaktadır.

1.2.1.2 Kendisinden Hadis İşitmediği Sahâbîler

Atâ b. Ebî Rabâh'ın 200 kadar sahâbeye yetiştigi⁴⁴ bilgisinin yanı sıra rivayet kitapları özelinde onun birçok sahâbîden hadis işitmediği halde onlardan nakilde bulunduğu görülmektedir. Bu durum, Atâ'nın ismini naklettiği sahâbîlerden bizzat hadis işitebileceğini düşüncesinin oluşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu problemin giderilmesi için Atâ'nın hadis işitmediği bilinen sahâbîlerin kimliklerini belirlemek gerekir.

İbn Ebî Hâtim'in *Kitâbü'l-merâsîl*'inde zikredildiği üzere Atâ b. Ebî Rabâh Ebû Bekir es-Sıddık (ö. 13/634), Osman (ö. 35/656), Ümmü Hâni' (ö. 50/670), Ümmü Kürz (ö. 51 [?]), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Cübeyr b. Mut'im (ö. 59/679), Ümmü Seleme (ö. 62/681), Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) ve Zeyd b. Hâlid'den (ö. 78 [?]) hadis işitmemiştir.⁴⁵ Farklı kaynaklarda ise bazı

Buhârî'nin eserinde (Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422, V, 57.) de yer almakta ve Atâ'nın Ubeyd b. Umeyr'le birlikte Hz. Âişe'yi ziyaret ettiği zamanda ilgili rivayeti ondan naklettiği görülmektedir. Dolayısıyla semân bulunmadığı izlenimi ile gösterilen örnek aslında Atâ'nın Hz. Âişe'den bizzat işittiği hadistir.

⁴³ Cerrahoğlu, "Atâ b. Ebû Rebâh", *DİA*, IV, 35.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 77.

⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-merâsîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2011, s. 128-129. Burada, Ali b. el-Medîni'nin konuya dair açıklamaları nakledilirken Atâ'nın Abdullah b. Ömer'den hadis işitmediği de ifade edilmiştir. Kitabın baskısında hata olması pek muhtemeldir. Zira aynı konuda Ali b. el-Medîni'den nakledildiğine göre Atâ, Abdullah b. Amr'dan hadis işitmemiştir. (Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddin

ilave isimler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Attâb b. Esîd (ö. 13/634),⁴⁶ Fazl b. Abbas (ö. 13/634),⁴⁷ Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652),⁴⁸ Evs b. Sâmî (ö. 32/653),⁴⁹ Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652),⁵⁰ Ya'lâ b. Ümeyye (ö. 60/680),⁵¹ ve Anbese b. Ebî Süfyân⁵² yer almaktadır.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın hadis işitmediği belirtilen sahâbîler arasında İbn Ömer dikkat çekmektedir. Zira İbn Ömer'den hadis işitmesi noktasında ihtilafın yaşandığı söylenebilir. Nitekim Yahyâ b. Saîd el-Kattân⁵³ ve Ahmed b. Hanbel,⁵⁴ Atâ b. Ebî Rabâh'ın İbn Ömer'i görmesine rağmen ondan hadis işitmediğini belirtmektedirler. Bununla birlikte Ali b. el-Medînî,⁵⁵ Atâ'nın İbn Ömer'den hadis işittiğini ifade etmektedir. Ancak sonraki kaynaklarda İbnü'l-Medînî'nin, Atâ'nın İbn Ömer'den hadis işitmediğine dair görüşü nakledilmiştir.⁵⁶ Yalnız Moğultay b. Kılıç, İbnü'l-Medînî'nin konuya dair açıklamasına yer verirken Atâ'nın İbn Amr'dan hadis işitmediğini zikretmektedir.⁵⁷ Ali b. el-Medînî, kendi eserinde Atâ'nın İbn Amr'ı gördüğünü ifade etmiştir.⁵⁸ Herhangi bir semâ kaydına yer vermemiştir. Bu durumda Ali b. el-Medînî'nin kendi eseri baz alınırse Atâ, İbn Ömer'den hadis işitmiştir ve İbn Amr'ı herhangi bir semâ kaydı olmaksızın görmüştür. Moğultay b. Kılıç'ın aktardığına göre Ali b. el-Medînî, Atâ'nın İbn Amr'ı görmesine rağmen ondan

Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, Kahire: el-Fârûku'l-hadîse, 1422/2001, IX, 245.) Dolayısıyla zaman zaman Ömer isminin yazılış itibariyle Amr adıyla karıştırılması mümkündür. İbn Ebî Hâtim'in söz konusu eserini basan yayınevi, muhtemelen buradaki ismin yazılışına dikkat etmemiştir. Bu durumu teyit eden bir başka delil, bizzat Ali b. el-Medînî'nin *el-'İlel*'inde geçen ifadedir. O, söz konusu eserinde Atâ'nın İbn Ömer'den hadis işittiğini belirtmektedir. (Ali b. el-Medînî, *'İlel*, s. 66.) Dolayısıyla Ali b. el-Medînî'ye göre Atâ, İbn Ömer'den hadis işitmiştir. Ancak bu konuda bazı âlimlerin farklı kanaat benimsediklerini de hatırlatmak gerekir.

⁴⁶ Mizzî, a.g.e., XX, 71.

⁴⁷ Mizzî, a.g.e., XX, 72.

⁴⁸ İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hindistan: Dâiretü'l-meârifî'n-nizâmîyye, 1326, VII, 203.

⁴⁹ Mizzî, a.g.e., XX, 70.

⁵⁰ Mizzî, a.g.e., XX, 72.

⁵¹ Mizzî, a.g.e., XX, 72.

⁵² Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1428/2007, I, 376; *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001, II, 182.

⁵³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, IX, 244.

⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 128.

⁵⁵ Ali b. el-Medînî, *el-'İlel*, s. 66.

⁵⁶ Ali b. el-Medînî'nin söz konusu kanaati için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 203; İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddin Ahmed b. Abdîrrahîm, *Tuhfetü't-tahsîl fî zikri ruvâtî'l-merâsîl*, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, t.y., s. 228.

⁵⁷ Moğultay b. Kılıç, a.g.e., IX, 245.

⁵⁸ Ali b. el-Medînî, a.g.e., s. 66.

hadis işitmediğini belirtmiştir. İbnü'l-İrâkî ve İbn Hacer'in aktardıklarına göre İbnü'l-Medînî, Atâ'nın İbn Ömer'i gördüğünü ancak ondan hadis işitmediğini ifade etmiştir. Bu durumda Ali b. el-Medînî'den konuya dair farklı açıklamalar nakledilmiştir. Kendi eseri baz alınırse Atâ, İbn Ömer'den hadis işitmiştir. Ancak İbn Hacer ve İbnü'l-İrâkî'nin eserleri baz alınırse Atâ, İbn Ömer'den hadis işitmemiştir. Bu ihtilafın giderilmesi için konuya rivayet tarihi açısından bakmak gerekir.

Abdullah b. Ömer, ihtiyaca binaen hadis rivayet eden sahâbîlerden biridir. Zira kendisi, herhangi bir olay veya problemle karşılaşmadığı takdirde hadis nakletmekten çekinmektedir.⁵⁹ Bu durumu Mücâhid⁶⁰ (ö. 103/721) ve Şa'bî'den⁶¹ (ö. 104/722) onun az hadis rivayet etme alışkanlığına dair nakledilen haberler de teyit etmektedir. Dolayısıyla İbn Ömer, Ebû Hüreyre gibi belli periyodik aralıklarla ilim meclisi kuran biri olmadığından kendisinden sürekli hadis rivayet etmesi beklenmemektedir. Buna rağmen müksirûn sahâbîler arasında yer almasının bir gerekçesi bulunmaktadır. Bu gerekçe, kendisinin rivayetlerini sonrakilere nakledecek bir aileye sahip olmasıdır.⁶² İbn Ömer'in hem fazla hadis aktarma alışkanlığını benimsememesi hem de araştırma neticesinde Atâ'nın İbn Ömer'den rivayetlerinin büyük çoğunluğunun 'عن' sığasıyla gelmesi, Atâ'nın kendisinden semâda bulunmadığı tezini güçlendirmektedir. Bununla birlikte özellikle Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde⁶³ geçtiği üzere bazı rivayetlerde Atâ, İbn Ömer'den nakilde bulunurken beraberinde İbn Abbas'ı da zikretmektedir. Bu durumda Atâ'nın İbn Ömer'den naklettiği rivayetleri İbn Abbas'tan işitmesi ihtimal dahilindedir. Böylelikle Yahyâ el-Kattân ve Ahmed b. Hanbel'in belirttikleri üzere Atâ'nın İbn Ömer'i görmesine rağmen ondan hadis işitmemesi, daha belirgin hale gelmektedir. Ali b. el-Medînî'nin kendi eserinde Atâ'nın İbn Ömer'den hadis işittiği bilgisinin yer almasına rağmen farklı kaynaklarda ondan yapılan nakiller arasında belirsizliğin bulunması, bu konuda Yahyâ el-

⁵⁹ Bekir Kuzudışli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, s. 91.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001, VIII, 204-205.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., IX, 399-400.

⁶² Ahmed Abduljabbar Snobar, *Mine'n-Nebî ile'l-Buhârî: Dirâse fî hareketi rivâyeti'l-hadis ve nakdihî fî'l-kurûni's-selâseti'l-'ûlâ*, Amman: Dâru'l-feth, 1443/2021, s. 125.

⁶³ Konuyla ilgili bazı örnekler için bk. Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1983, V, 50; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Cidde: Dâru'l-kible, Dimaşk: Müessesetü 'ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006, VIII, 63.

Kattân ve Ahmed b. Hanbel'in açıklamalarının daha doğru olduğu kanaatini meydana getirmektedir.

1.2.2 Akranları

Atâ b. Ebî Rabâh'ın en çok ilminden istifade ettiği hocası İbn Abbas'tır. İbn Abbas ise Mekke fıkıh ve tefsir ekolünün kurucularındandır. Bu açıdan İbn Abbas'a Atâ'yla birlikte döneminin önde gelen tâbiûn âlimleri de talebelik yapmıştır. Atâ b. Ebî Rabâh dışında "Ashâbu İbn Abbas" olarak isimlendirilen söz konusu öğrenciler Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12), Saîd b. Cübeyr'dir (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime el-Berberî (ö. 105/723) ve Tâvus b. Keysân'dır (ö. 106/725).⁶⁴ Ali b. el-Medînî, söz konusu isimleri zikrederken aralarında Saîd b. Cübeyr'in daha bilgili olduğunu belirterek onun hakkında sikalar arasında derece farkını bildiren esbet kavramını kullanmaktadır. İsmi zikredilen âlimler, Atâ b. Ebî Rabâh'ın ders arkadaşlarıdır. İbn Abbas'ın vefatından sonra her biri ayrı bir dereceye sahip olan bu âlimler, artık birbirlerinin hoca arkadaşları hüviyetine kavuşmuşlardır. Bu açıdan birbirlerinden de hadis nakletmekten geri durmamışlardır. Nitekim rivayet kitaplarında, Atâ b. Ebî Rabâh'ın söz konusu İbn Abbas'ın önde gelen öğrencilerinden hadis naklettiği görülmektedir. Dolayısıyla Atâ b. Ebî Rabâh'ın akranı niteliğindeki tâbiûn neslinin önde gelen âlimleri, Atâ'yla birlikte dönemin bilgi mercii konumunda idiler.

1.2.3 Öğrencileri

Mekke eğitim öğretim faaliyetlerinin başında yer alması hasebiyle Atâ b. Ebî Rabâh, birçok talebeye sahip olmuştur. Bunlar arasında Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Kays b. Sa'd (ö. 117 [?]), Amr b. Dînâr (ö. 126/744 [?]), Abdullah b. Ebî Necîh (ö. 131 [?]), Leys b. Ebî Süleym (ö. 140 [?]), Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), Abdülmelik b. Ebî Süleyman (ö. 145/762-63), Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 148/765), İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve Evzâî (ö. 157/774) bulunmaktadır. Bununla birlikte Atâ b. Ebî Rabâh'ın öğrencilerini, hocalarına uzun müddet talebelik yapma açısından inceleyen bir çalışmada Amr b. Dînâr, İbn Cüreyc, Evzâî, Kays b. Sa'd, Katâde, İbn Ebî Necîh birinci tabakada

⁶⁴ Ali b. el-Medînî, *el-İlel*, s. 44; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed, Riyad: Dâru'l-hânî, 1422/2001, I, 226.

bulunurken Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Muhammed b. İshâk (ö. 151/768) ikinci tabakada yer almaktadır. Atâ'dan birçok rivayet etmiş Abdülmelik b. Ebî Süleyman ve Haccâc b. Ertât ise üçüncü tabakada zikredilmiştir. Atâ'nın oğlu Ya'kûb b. Atâ ise zayıf râvilerin zikredildiği beşinci tabakada telakki edilmektedir.⁶⁵ Dolayısıyla kaynaklarda birçok rivayeti olsa da talebeler arasında bazıları Atâ b. Ebî Rabâh'ın birinci derece öğrencisi konumunda yer almayabilir. Ayrıca Atâ b. Ebî Rabâh'ın öğrencilerinin derecesini belirlerken dikkate alınan kriterler de süzgeçten geçmelidir. Zira sadece cerh ve ta'dîl veya rivayet fazlalığı açısından incelemek yerine, onların aynı hadisi Atâ b. Ebî Rabâh'tan nasıl aktardıklarını da önemsemek gerekir. Böylelikle Atâ'nın öğrencileri arasında diğerlerine aykırı hadis nakledenler tespit edilebilir ve neticede illetli rivayetler açısından tabaka tabaka sınıflandırma yapılabilir.

1.2.4 Cerh ve Ta'dîl Durumu

Atâ b. Ebî Rabâh'ın hadis ilminde güvenilirliğiyle ilgili kaynaklarda farklı görüşler yer almaktadır. Nitekim Ebû Zûr'a ve Yahyâ b. Maîn, onu sika bir râvi olarak tavsif ederlerken⁶⁶ Ebû Hâtîm, daha sınırlı bir açıdan yaklaşarak 'menâsik' yani hac ve umre konusunda ondan daha bilgili kimsenin olmadığını ifade etmiştir.⁶⁷ Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) aktarılan bir sözde kendisi, onun kadar faziletli biri ile karşılaşmadığını ifade etmektedir.⁶⁸ İbn Hibbân ise *es-Sikât*'ında onun hem ilim hem de takva açısından tâbiûnun önde gelenlerinden olduğunu ifade etmekle dolaylı yoldan güvenilirliğini vurgulamıştır.⁶⁹ Dolayısıyla Atâ b. Ebî Rabâh, sika vasfıyla döneminin önde gelen âlimlerindendir. Öte yandan Atâ'nın, farklı lafızlarla farklı derecelerde tenkit edildiği görülmektedir. Nitekim İbn Hacer, Atâ b. Ebî Rabâh'ı sika kavramıyla vasıflamakla birlikte onun 'كثير الإرسال' olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Üstelik illetli rivayetlerin ele alındığı ikinci bölümde de görüleceği üzere Atâ b. Ebî Rabâh'ın mürsel hadis naklettiği barizdir. Ancak rivayet ettiği söz konusu

⁶⁵ Detaylı bilgi için bk. Mahmûd Ramazan Selîm, *Tabakâtü'r-ruvât ani'l-imâm Atâ b. Ebî Rabâh*, s. 274-322.

⁶⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 331.

⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 201.

⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 79-80.

⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 199.

⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Haleb: Dâru'r-raşîd, 1411/1991, s. 398.

mürsel hadisler hakkında bazı tenkitler dile getirilmiştir. Örneğin Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Mücâhid'in mürsel rivayetlerini Atâ'ninkine tercih etmektedir. Gerekçe olarak Atâ b. Ebî Rabâh'ın her çeşit kimseden mürsel hadis rivayet ettiğini belirtmektedir.⁷¹ Benzer bir ifade Ahmed b. Hanbel'den de nakledilmektedir. Zira o, aynı gerekçeyle en zayıf mürsel hadislerin Atâ ve Hasan-ı Basrî'den nakledilenler olduğunu söylemektedir.⁷² Hem bu açıklamalar hem de ikinci bölümdeki örnekler bağlamında Atâ b. Ebî Rabâh'ın yaygın bir şekilde mürsel hadis rivayet ettiği söylenebilir. Bununla birlikte Ali b. el-Medîni'den aktarıldığı üzere İbn Cüreyc ve Kays b. Sa'd, ömrünün sonlarına doğru Atâ'dan hadis nakletmeyi terk etmiştir.⁷³ Zehebî ise buradaki terkin ıstılahî anlamda olmadığını belirterek Atâ'dan hadis yazmayı bıraktıklarını ifade etmektedir.⁷⁴ Ayrıca Atâ'nın ömrünün bir kısmından itibaren a'mâ olduğu⁷⁵ bilgisinin varlığı, Zehebî'nin dediği gibi İbn Cüreyc ve Kays b. Sa'd'ın kitabetten kaçındıkları fikrini güçlendirmektedir. Bununla birlikte Atâ'nın uzun süre yaşadığı bilgisine dayanarak ömrünün sonlarına doğru ihtilat etmesi de muhtemeldir. Zira öğrencisi Kays b. Sa'd'dan nakledildiğine göre Atâ, hâfıza unutkanlığına maruz kalmıştır.⁷⁶ Bu durumda Atâ'nın hem a'mâ oluşu hem de ihtilat etmesi, İbn Cüreyc ve Kays'ın ondan hadis rivayet etmekten kaçınma sebebini göstermektedir. Sonuçta büyük ölçüde güvenilir olduğu belirtilmekle birlikte Atâ b. Ebî Rabâh, uzun süre yaşamanın etkisiyle hâfıza problemine maruz kalarak hadisleri yanlış aktarma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Birinci bölümde genel olarak Atâ'nın hayatına yer verilerek onun hadisçiliğine dair bazı önemli bilgilere yer verilmiştir. Şimdi tezin ana konusunu oluşturan ikinci bölüme geçilecektir.

⁷¹ Mizzî, a.g.e., XX, 83.

⁷² Mizzî, a.g.e., XX, 83.

⁷³ Mizzî, a.g.e., XX, 83. İfadenin aslı şu şekildedir: “كان عطاء بأخرة تركه ابن جريج وقيس بن سعد.”

⁷⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1382/1963, III, 70.

⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 200.

⁷⁶ İbn Hacer, a.g.e., VII, 203.

İKİNCİ BÖLÜM

ATÂ B. EBÎ RABÂH'IN İLLETLİ RİVAYETLERİ: İBN EBÎ HÂTİM'İN 'İLELÜ'L-HADÎS'İ ÖZELİNDE

Atâ b. Ebî Rabâh fıkıh ve tefsirde olduğu kadar hadiste de öne çıktığı için onun hadisleri ayrı bir incelemeye tabi tutulmalıdır. Zira başta *Kütüb-i Tis'a* olmak üzere birçok kaynakta naklettiği hadisler yer almaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri de onun çeşitli ilim dallarına olan vukufiyetidir. Bununla birlikte ona atfedilen bazı hadislerde illetin var olduğu da muhakkaktır. Zira ilel literatüründe Atâ b. Ebî Rabâh'ın naklettiği bazı rivayetlerde illet tespit edilmiştir. Bu sebeple onun illetli rivayetleri, incelenmesi gereken konulardan biridir.

Bu çalışmada Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri İbn Ebî Hâtim'in *'İlelû'l-hadîs'*i bağlamında incelenecektir. 62 illetli rivayet tespit edilen kitapta, çeşitli illet gerekçeleri zikredilmektedir. Burada Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri, gerekçeler açısından sınıflandırılarak ele alınacaktır. Bu gerekçelerin isimlendirilmesinde Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a'nın kullandıkları ifadeler baz alınmıştır. Örneğin hakkında münker dediği rivayet, nekâret başlığı altında incelenmiştir. Bu ve benzeri örneklere bakılarak illet gerekçeleri bağlamında başlıklandırmaya gidilmiştir.

İlletli rivayetler incelenirken öncelikle İbn Ebî Hâtim'in kullandığı ifadeler Arapçasıyla verilip tercüme edilmiş, ardından rivayetin farklı kaynaklarda geçtiği isnad zincirleri hem düz yazı hem de şematik olarak gösterilmiştir. Şemalarda herhangi iki râvi arasında ittisal bulunursa düz çizgi, kopukluk varsa kesik çizgi kullanılmıştır. Ayrıca şemaların en alt kısmında kalın ve büyük harflerle gösterilenler, rivayeti aktaran müelliflerdir. Şemalarda müelliflerin olduğu kutucuk ile bir üstünde yer alan râviler arasında kesik çizgiler gösterilmektedir. Bunun sebebi, illetin asıl noktasına yönelmek ve isnadda yer alan ve incelenmeye ihtiyaç duymayan râvileri zikretmeyerek konu bütünlüğünden kopmamaktır.

2.1 Nekâret

İbn Ebî Hâtîm'in *'İlelü'l-hadîs'*inde Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayet ettiği 21 hadis, nekâret gerekçesiyle illetli kabul edilmiştir. Nekâret, sayı itibarıyla en fazla görülen illet gerekçesidir. Burada nekâret gerekçesiyle illetli kabul edilen iki örnek incelenecektir.⁷⁷

2.1.1 Ezan Okuyanın Kamet Getirmesine Dair Rivayet

وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَمْرٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) : مَنْ

أَذَّنَ فَهُوَ يُقِيمُ؟ قَالَ أَبِي: هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ، وَسَعِيدٌ ضَعِيفٌ الْحَدِيثِ. وَقَالَ مَرَّةً: مَتْرُوكٌ الْحَدِيثِ.⁷⁸

(İbn Ebî Hâtîm diyor ki) Babama, el-Ensârî → Saîd b. Râşid → Atâ → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.) isnadıyla rivayet edilen “Ezan okuyan kamet getirir”⁷⁹ hadisini sordum. Babam, bu hadisin münker olduğunu belirterek Saîd’i hem zayıf (ضعيف الحديث) hem de hadisi terk edilecek derecede (متروك الحديث) bir râvi olarak cerh etti.

Ebû Hâtîm’den nakledildiğine göre Saîd → Atâ → İbn Ömer isnadıyla rivayet edilen söz konusu hadis, münker olmakla illetli kabul edilmiştir. Ebû Hâtîm, hadisi illettendirmekle iktifa etmemiş; illetin kaynağını da belirtmiştir. Ona göre buradaki nekâretin sebebi, Saîd b. Râşid’dir. Saîd hem zayıf bir râvidir hem de aşağıda belirtileceği üzere Atâ → İbn Ömer isnadını rivayet etmekle tek kalmıştır. Zira Atâ’nın İbn Ömer’den bu hadisi naklettiğini aktaran başka bir râvi bulunmamaktadır.

Ezan okuyan kimsenin kameti de getirmesi gerekliliğini içeren bu hadis hem Atâ b. Ebî Rabâh’tan hem de farklı râvilerden nakledilmiştir. Burada öncelikle hadisin isnad şemaları verilecektir. Sonrasında ise hadisin illeti ele alınacaktır.

⁷⁷ Diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Hâtîm, *'İlelü'l-hadîs*, I, 616-617; II, 5; III, 266-269, 278, 535-536, 572-573, 604-605; IV, 81-83, 115-117, 359-360, 570, 676; V, 316; VI, 194-195, 297-298, 298-299, 303-304, 406-407, 481-482, 598-599.

⁷⁸ İbn Ebî Hâtîm, a.g.e., II, 232-233.

⁷⁹ İlgili hadisteki يَقِيمُ kelimesinin ‘kamet getirmek’ anlamında tercüme edilmesinin sebebi, söz konusu rivayetin hadis kitaplarında namazda kamet getirme bağlamında nakledilmesidir. Ayrıca söz konusu hadis illetli olsa da Ebû Hanîfe’den nakledildiği üzere ezanı birisinin okuyup kameti farklı bir kimsenin getirmesi mekruhtur. (Bkz. Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/2000, II, 92.)

2.1.1.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

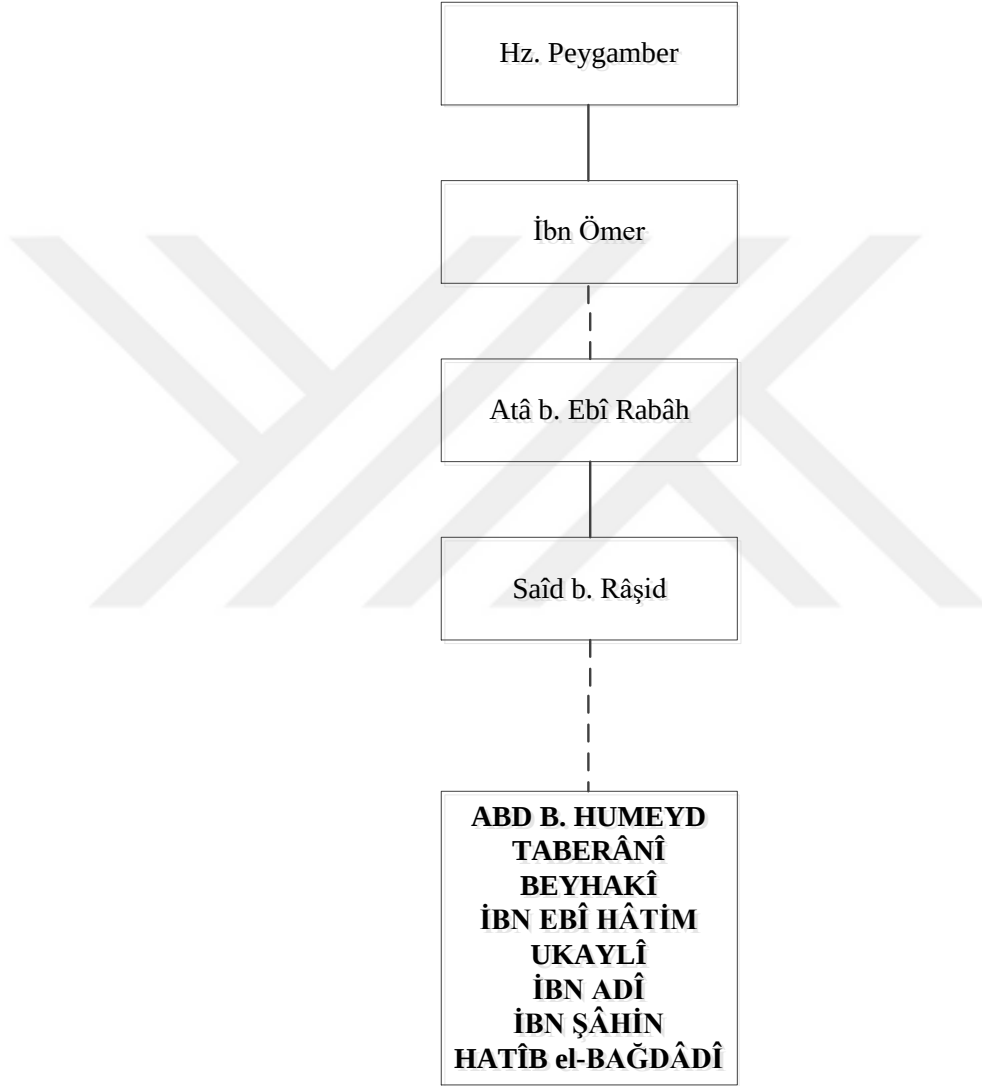
Hadis kaynaklarında tespit edilebildiği nispette söz konusu hadisin farklı isnadları bir araya getirildiğinde hadisi Atâ b. Ebî Rabâh'ın dışında Zührî ve Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkî'nin de rivayet ettiği görülmektedir. Burada öncelikle Atâ b. Ebî Rabâh'ın yer aldığı rivayet zincirine yer verilecek, ardından diğer râvilerin bulunduğu senedler zikredilecektir.

Abd b. Humeyd ve bazı musanniflerin aktardığı üzere bu hadis, Saîd b. Râşid → Atâ → İbn Ömer → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.⁸⁰ Bu tarikin haricinde Atâ'dan rivayet edilen başka bir isnad bulunmamaktadır. İbn Ebî Hâtim'in eserinde zikrettiği Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî dahil, Saîd b. Râşid'den bu hadisi nakleden Ebû Muhammed el-Bezzâr, Halef b. Hişâm, Ubeydullah b. Mûsâ, Kurra b. Habîb, Mu'allâ b. Mehdî ve Yezîd b. Hârûn olmak üzere toplam yedi talebesi tespit edilmiştir.

⁸⁰ Rivayet kitapları özelinde hadisin rivayet zinciri için bkz. Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî Bedrî vd., Kahire: Mektebetü's-sünne, 1408/1988, s. 258; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyd vd., Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y., XII, 435; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Hindistan: Meclisü dâirati'l-meârif, 1352, I, 399. Söz konusu hadis, farklı eserlerde de rivayet zinciri ile nakledilmiştir. Bkz. Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, II, 105; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 430; İbn Şâhin, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*, Zerkâ: Mektebetü'l-menâr, 1408/1988, s. 161; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muhkeme*, thk. İzzeddin Ali es-Seyyid, Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1417/1997, s. 85.

Şema 1

Atâ'nın İbn Ömer'den Rivayeti

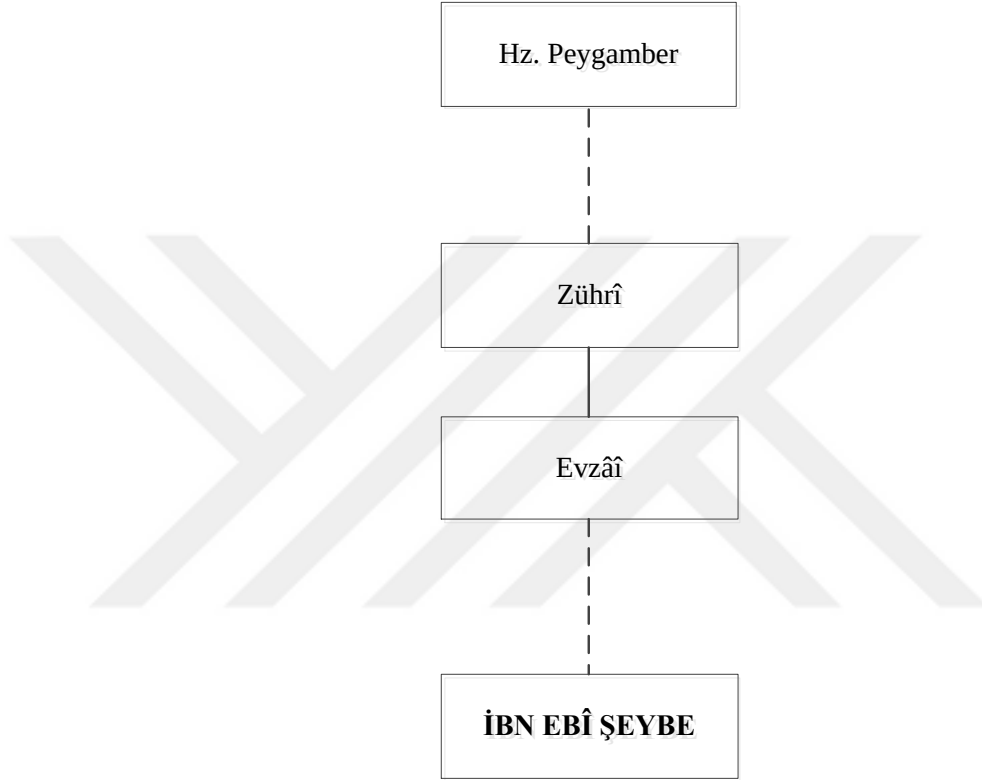

Atâ b. Ebî Rabâh'ın haricinde bu hadis hem Zührî'den hem de Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkî'den rivayet edilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde naklettiği üzere bu hadis Evzâî → Zührî → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel olarak rivayet edilmiştir.⁸¹

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Cidde: Dâru'l-kible ve Dımaşk: Müessesetü'l-'ulûmi'l-Kur'ân, 1427/2006, II, 348.

Şema 2

Zührî'nin Mürsel Rivayeti

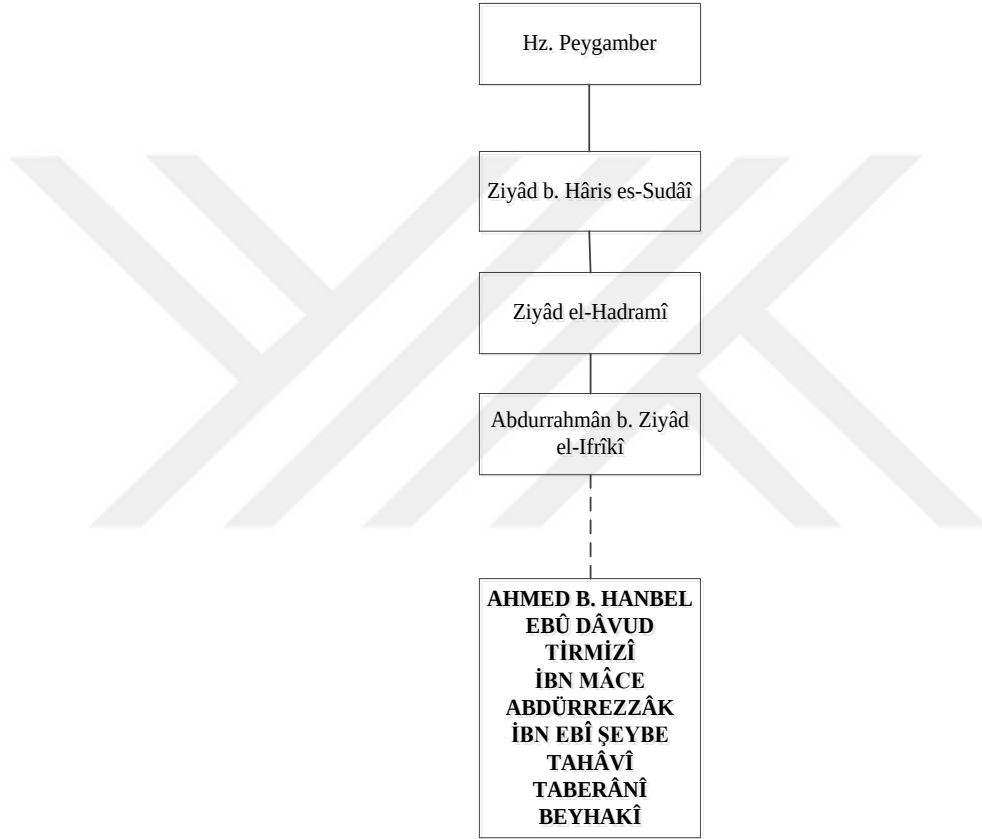

Son olarak Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve birçok musannifin kaydettiği üzere bu hadis, Abdurrahmân b. Ziyâd el-İfrîkî → Ziyâd el-Hadramî → Ziyâd b. Hâris es-Sudâî → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.⁸²

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIX, 79-81; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, t.y., I, 201; Tirmizî, *el-Câmi'*, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1996, I, 240-241; İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, I, 461; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, 1403/1983, I, 470-471, 475-476; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 348-350; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1414/1994, I, 142; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 263-264; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 380-381, 399; IV, 173-174; VII, 6. Bununla birlikte Abdurrahman b. Ziyâd'ın arada Ziyâd el-Hadramî olmaksızın Ziyâd b. Hâris es-Sudâî'den rivayeti de bulunmaktadır. Bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1409, VII, 114-115.

Şema 3

Abdurrahmân b. Ziyâd'ın Rivayeti

2.1.1.2 Hadisin İleti

Atâ b. Ebî Rabâh ve diğer râvilerce ezan okuyanın kamet getirmesi gerekliliğine dair nakledilen hadisin illetine yönelik *‘İlelû’l-hadîs*’te yer alan açıklamalar, Atâ kanalından gelen rivayet için söz konusudur. Söz konusu hadisin illetine yönelik yapılan tespitler, Ebû Hâtîm’e aittir. İbn Ebî Hâtîm, Ebû Zür’a’nın açıklamasına yer vermezken onun konuya dair değerlendirmesi Berzaî’nin hocası Ebû Zür’a ve Ebû Hâtîm’e sorduğu sorulardan meydana gelen *ed-Du’afâ*⁸³ adlı eserde bulunmaktadır.⁸⁴

⁸³ Kitabı yayınlayan Sa’dî Hâşimî, eserin adını bu şekilde kaydetmektedir.

⁸⁴ Ebû Zür’a, *ed-Du’afâ*, Suud: İmâdetü’l-bahsi’l-ilmî bi’l-câmiati’l-islâmiyye, 1402/1982, II, 517.

Ebû Hâtım, Saîd b. Râşid → Atâ → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.) isnadıyla rivayet edilen hadis için münker hükmünü vermiştir. Ebû Hâtım, münker kavramıyla Atâ → İbn Ömer isnadının sadece Saîd b. Râşid kanalıyla bilindiğini belirtmektedir. Zira ezan okuyan kimsenin kamet getirmesine yönelik mevcut hadisler içerisinde Saîd rivayeti dışında Atâ → İbn Ömer senediyle nakledilen bir başka rivayet bulunmamaktadır. Bu durumda bu hadisin Atâ → İbn Ömer isnadı, tek yolla bilinmektedir. Zira yukarıda farklı isnadları bir araya getirilen hadis, sahâbî Ziyâd b. Hâris'ten rivayet edilmekte ve bu kanaldan hadisin medârı Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkî'dir. Dolayısıyla Saîd b. Râşid dışında hadisi Atâ → İbn Ömer kanalıyla aktaran farklı bir râvi bulunmamaktadır.⁸⁵

Ebû Hâtım, ilgili hadisi illetlendirirken hem illet gerekçesini belirtmiş hem de rical tenkidinde bulunarak hadisi illetli nakleden râvinin kim olduğunu ortaya koymuştur. Ebû Hâtım, bir ifadesinde Saîd b. Râşid'i zaîfû'l-hadîs, başka bir ifadesinde metrûkû'l-hadîs kavramıyla tenkit etmiştir. Ebû Hâtım, illete sebep olan râviyi her zaman belirtmemektedir. Ancak bu örnekte hadisi illetli kabul ederken illete sebep râvinin Saîd b. Râşid olduğunu da ortaya koymaktadır.

Saîd b. Râşid, genellikle zayıf râvi olmakla cerh edilmektedir. Ebû Hâtım, onun hakkında hem zaîfû'l-hadîs hem de münkerû'l-hadîs kavramlarını kullanmaktadır.⁸⁶ Nesâî'nin onun hakkında metrûk dediği nakledilmiştir.⁸⁷ Bununla birlikte Saîd hakkında daha net ifadeler de bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle rivayet ettiği hadisler çerçevesinde bazı tenkitlere maruz kalmıştır. Örneğin Yahyâ b. Maîn, söz konusu hadis özelinde Saîd hakkında *leyse bi şey* kavramını kullanmaktadır.⁸⁸ Yani Yahyâ b. Maîn'e göre bu hadisi

⁸⁵ Ancak İbnü'l-Kayserânî, Atâ → İbn Ömer isnadını farklı bir râvi kanalıyla aktararak illetlendirmektedir. Onun aktardığına göre bu hadisi Atâ → İbn Ömer isnadıyla Hüsâm b. Misak da aktarmaktadır ve Hüsâm metrûkû'l-hadîs bir râvidir. (Bkz. İbnü'l-Kayserânî, *Zehîratü'l-huffâz*, Riyad: Dâru's-selef, 1416/1996, V, 2752.) Ayrıca İbnü'l-Kayserânî, yine metrûkû'l-hadîs olmakla cerh edilen Muhammed b. Fadl'ın Mukâtil b. Hayyân → Atâ → İbn Abbas isnadıyla bu hadisi illetli aktardığını belirtmektedir. (Bkz. *Zehîratü'l-huffâz*, IV, 2197.) Sonuçta İbn Ebî Hâtım, Saîd → Atâ → İbn Ömer isnadını aktarırken İbnü'l-Kayserânî hem Atâ → İbn Ömer hem de Atâ → İbn Abbas isnadını aktarmaktadır.

⁸⁶ Bkz. İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 19.

⁸⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2002, IV, 48.

⁸⁸ Bkz. Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 105; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 429. Yahyâ b. Maîn'in *leyse bi şey* kavramıyla az hadisi olan râvi veya son derece zayıf râvi anlamını kastetmesi yönünde âlimler nezdinde ihtilaf bulunmaktadır. Bununla birlikte Yahyâ'nın *leyse bi şey* ile son derece zayıf râvi anlamını kastetmesi daha doğrudur. Geniş bilgiler için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul:

aktaran Saîd, son derece zayıf bir râvidir. Yine İbn Adî, Saîd'in Atâ ve İbn Sîrîn gibi âlimlerden mütâbaatı bulunmayan hadisler rivayet ettiğini belirtmektedir.⁸⁹ Ayrıca İbn Hibbân'dan aktarıldığına göre Saîd b. Râşid, sika râvilerin rivayet etmediği mu'dal isnada sahip ferd hadisler nakletmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla Saîd, rivayetleri kabul edilemeyecek kadar zayıf bir râvi olarak nitelenmektedir.

2.1.2 Safların Sıklaştırılmasıyla İlgili Rivayet

وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ حَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) أَنَّهُ قَالَ: إِيَّايَ وَالْفُرَجَ فِي الصَّلَاةِ! ؛ يَعْنِي: فِي الصُّفُوفِ؟ فَسَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ. وَقَالَ:

ابْنُ جُرَيْجٍ لَا يَحْتَمِلُ هَذَا، يَعْنِي: لَا يَحْتَمِلُ رَوَايَةَ مِثْلِ هَذَا الْحَدِيثِ بِهَذَا الْإِسْنَادِ.⁹¹

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Babama, Muhammed b. Hâlid el-Vehbî'nin İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ettiği “*Namazda yani saflarda boşluk oluşturmaktan sakın.*” hadisini sordum. Babam, bu rivayetin münker olduğunu ve İbn Cüreyc'in bu hadisi zikredilen isnadla rivayet etmesinin mümkün olmadığını söyledi.

Merfû muttasıl olarak rivayet edilen bu hadis hakkında Ebû Hâtim, münker kavramını kullanmıştır. Ebû Hâtim, İbn Cüreyc'in bu isnadla hadisi nakletmesinin mümkün olmadığını söyleyerek hadisin aslında merfû muttasıl şeklinde rivayet edilmediğine işaret etmektedir.

Namazda safların sıklaştırılması hususunu barındıran bu hadis, Atâ b. Ebî Rabâh'tan farklı isnadlarla rivayet edilmiştir. Burada öncelikle hadisin isnad şemaları verilecek, ardından hadisin illeti ele alınacaktır.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998, s. 106-115; Muhammed Halef Selâme, *Lisânü'l-muhaddisîn*, t.y., y.y., IV, 504-519.

⁸⁹ Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 429. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ورواياته عن عطاء وابن سيرين وغيرهما “مما لا يتابعه أحد عليها”.

⁹⁰ Bkz. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 288. İbn Hibbân'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “ينفرد عن الثقات بالمعضلات”.

⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *‘İlelû'l-hadîs*, II, 312-313.

2.1.2.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

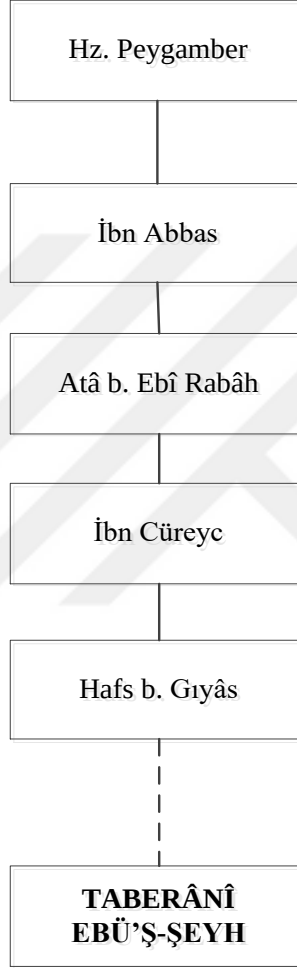
Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledilen bu rivayet, hadis kaynaklarında hem merfû muttasıl hem İbn Abbas'ın sözü hem de Atâ'nın mürseli olarak aktarılmıştır. Burada öncelikle muttasıl isnadın, sonrasında mevkuf ve mürsel rivayetlerin şemaları verilecektir.

Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde ve Ebü's-Şeyh'in *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsfahân*'ında geçtiği üzere bu hadis, Hafs b. Gıyâs → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla merfû muttasıl olarak rivayet edilmiştir.⁹²

⁹² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 188; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsfahân*, thk. Abdülgafûr b. Abdilhak Hüseyin, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1412/1992, III, 342. Heysemî, İbn Abbas'tan gelen bu rivayetin râvilerinin sika olduğunu belirtmektedir. Bkz. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî, Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1414/1994, II, 91.

Şema 1

Merfû Muttasıl Rivayet

Yine Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde geçtiği üzere ilgili hadis, İshâk b. İbrâhim → Abdürrezzâk → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas isnadıyla mevkuf rivayet edilmiştir.⁹³

⁹³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 188. Taberânî, rivayetin peşine “ولم يرفعه” diyerek hadisin mevkuf olarak nakledildiğini teyit etmektedir. Ayrıca Taberânî'nin mevkuf olarak naklettiği hadisin isnadında Abdürrezzâk bulunmaktadır. Bir sonraki şemada görüleceği üzere Abdürrezzâk'ın kendisi, bu hadisi Atâ'nın mürseli şeklinde rivayet etmektedir, İbn Abbas isnadında yer almamaktadır.

Şema 2

Mevkuf Rivayet

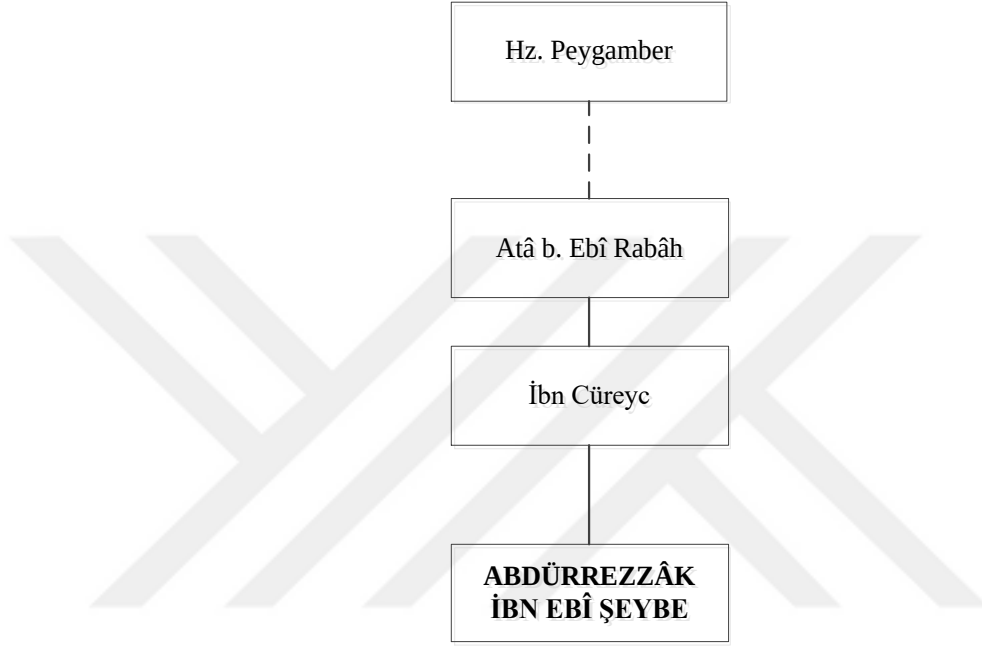

Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe *el-Musannef* adlı eserlerinde bu hadisi İbn Cüreyc → Atâ → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel olarak rivayet etmektedirler.⁹⁴

⁹⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 57; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 290. Abdürrezzâk, hadisi İbn Cüreyc'den doğrudan aktarıırken İbn Ebî Şeybe, Vekî' b. Cerrâh vasıtasıyla rivayet etmektedir. Ayrıca Abdürrezzâk'ın aktardığı hadiste Atâ b. Ebî Rabâh, belağ lafzıyla Hz. Peygamber'den rivayette bulunmaktadır.

Şema 3

Atâ'nın Mürsel Rivayeti

Bu durumda Atâ b. Ebî Rabâh'tan bu hadisi rivayet eden İbn Cüreyc'in talebeleri arasında farklılık söz konusudur. Zira Muhammed b. Hâlid ve Hafs b. Gıyâs, söz konusu hadisi İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla merfû muttasıl olarak naklederlerken Abdürrezzâk ve Vekî' b. Cerrâh, İbn Cüreyc → Atâ → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel rivayet etmişlerdir. Taberânî ise Abdürrezzâk'ın bu hadisi mevkuf olarak naklettiği isnadı zikretmektedir. Ancak Abdürrezzâk, *el-Musannef*'inde bizzat bu hadisi mürsel rivayet etmiştir. Dolayısıyla İbn Cüreyc'in talebelerinden bazıları ilgili hadisi merfû muttasıl, diğer bazıları ise mürsel olarak rivayet etmiştir.

2.1.2.2 Hadisin İleti

Atâ b. Ebî Rabâh'tan üç farklı şekilde nakledilmiş olan namazda safların sıklaştırılmasıyla ilgili rivayet hakkında yalnız Ebû Hâtim'in değerlendirmesi bulunmaktadır. *İlelû'l-hadîs*'te İbn Ebî Hâtim, Ebû Zür'a'nın değerlendirmesine yer vermemektedir. Ayrıca farklı kaynaklarda da Ebû Zür'a'nın herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır.

İbn Ebî Hâtım, Muhammed b. Hâlid el-Vehbî → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilen merfû muttasıl hadisi Ebû Hâtım'e sormaktadır. Ebû Hâtım, bu hadisin münker olduğunu belirtmektedir. Ebû Hâtım'ın münker kavramını sadece tek yolla bilinen rivayetler için kullandığı söylenmiştir.⁹⁵ Ancak tespit ettiğimize göre bu hadisi merfû muttasıl olarak sadece Muhammed b. Hâlid değil, Hafs b. Gıyâs da rivayet etmektedir.⁹⁶ Dolayısıyla Muhammed b. Hâlid, bu hadisi tek başına İbn Cüreyc'den merfû muttasıl olarak nakletmemiştir. Hafs b. Gıyâs'ın da bu hadisi merfû muttasıl şeklinde rivayet etmesiyle mütâbaat gerçekleşerek Muhammed b. Hâlid'in naklettiği isnad farklı tarikle desteklenmiştir. Bununla birlikte Muhammed b. Hâlid'in rivayeti, sadece İbn Ebî Hâtım'ın *'İlelû'l-hadîs'*inde yer almaktadır; herhangi bir rivayet kitabında bulunmamaktadır. Ebû Hâtım, Muhammed b. Hâlid'in merfû muttasıl olarak rivayet ettiği bu hadis için münker kavramını kullanarak muhalefet kavramını da akla getirmektedir. Zira Atâ b. Ebî Rabâh'ın öğrencisi İbn Cüreyc hocası gibi hadis ilminde önde gelen âlimlerdendir. İbn Cüreyc'in birçok talebesi olmasıyla birlikte bu talebeler arasında derece farkı bulunmaktadır. Bu açıdan İbn Cüreyc'in talebeleri arasında Muhammed b. Hâlid ve Hafs b. Gıyâs'ın merfû muttasıl rivayetine karşılık Abdürrezzâk ve Vekî'in mürsel rivayeti bulunmaktadır. Görülebildiği kadarıyla *'İlelû'l-hadîs'*teki rivayet dışında Muhammed b. Hâlid'in hocası İbn Cüreyc'den sadece bir tane rivayeti bulunmaktadır.⁹⁷ Hafs b. Gıyâs ise İbn Cüreyc'den birçok hadis rivayet etmiştir. Ancak Hafs'dan söz konusu hadisi aktaran talebesi Muhammed b. Bükeyr el-Hadramî'nin hocasından bu rivayet dışında başka bir hadis nakletmemiştir. Dolayısıyla bu hadisin Hafs'dan gelmeme ihtimali de yüksektir. Bununla birlikte Abdürrezzâk'ın İbn Cüreyc'den rivayetleri, diğer talebelerine kıyasla daha fazladır. Ayrıca Vekî'in de İbn Cüreyc'den birçok rivayeti bulunmaktadır. Dolayısıyla Ebû Hâtım'ın *'İlelû'l-hadîs'*teki açıklamaları baz alınmadan iki grup arasında hoca talebe ilişkisi açısından kıyas yapıldığında İbn Cüreyc'in bu hadisi mürsel olarak rivayet etme ihtimali daha yüksektir. Zaten Ebû Hâtım'ın merfû muttasıl isnada münker hükmünü vermesi, İbn Cüreyc'in Atâ'dan hadisi mürsel rivayet etme fikrini destekleyen bir husustur.

⁹⁵ Bkz. Ömer Faruk Akpınar, *Rivayet Asrında İllet*, s. 94.

⁹⁶ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 188; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsfahân*, III, 342.

⁹⁷ Bkz. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993, XII, 385.

Dolayısıyla hem Ebû Hâtîm'in illete yönelik açıklamaları hem de Abdürrezzâk ve Vekî'in söz konusu hadisi mürsel rivayet etmeleri, Muhammed b. Hâlid ve Hafs'ın naklettikleri merfû muttasıl senedin illetli olduğunu göstermektedir.

Söz konusu hadisin illete yönelik değinilmesi gereken bir husus da İbn Abbas'tan nakledilen mevkuf rivayetle ilgilidir. Yukarıda isnad şeması verildiği üzere ilgili hadis, İshâk b. İbrâhim → Abdürrezzâk → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas rivayet zinciri ile mevkuf olarak rivayet edilmiştir.⁹⁸ Bu isnadda dikkat edilmesi gereken husus hem hadisin mevkuf rivayet edilmesi hem de senedde Abdürrezzâk'ın bulunmasıdır. Açıkçası Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde bu hadisi Atâ'nın mürseli olarak aktarması ve İbn Ebî Şeybe'nin Vekî'den naklen bu tarikin mütâbaatını zikretmesi⁹⁹, söz konusu hadisin mürsel rivayet edilmesi fikrini kuvvetlendirmektedir. Ancak mevkuf rivayetin isnadında Abdürrezzâk'ın varlığı, farklı bir problemi gündeme taşımaktadır. Bu problem, Abdürrezzâk'ın ilgili hadisi nasıl rivayet ettiğine dairdir. Abdürrezzâk, bu hadisi önce mürsel sonra hata yaparak mevkuf olarak mı rivayet etti? Ya da bu hadisi Abdürrezzâk mürsel naklederken talebesi İshâk b. İbrâhim mi hataen mevkuf rivayet etti? Bunların dışında söz konusu iki farklı rivayetin yer aldığı kaynakların nüshalarıyla ilgili bir problem mi söz konusudur? Bu ve benzeri sorular, her zaman sorulmaya devam edecektir. Ancak Abdürrezzâk ve İshâk b. İbrâhim ed-Deberî arasında hoca talebe ilişkisinin oluşmaya başladığı zaman dilimi, mevkuf rivayetin illetli olup olmadığını netleştirebilecek bir husustur. Abdürrezzâk'ın ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybederek telkine maruz kalması ve İshâk b. İbrâhim ed-Deberî'nin küçük yaşlardayken Abdürrezzâk'ın bilgi birikiminden yararlanması¹⁰⁰, İshâk → Abdürrezzâk → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas isnadıyla nakledilen mevkuf rivayetin Abdürrezzâk tarafından hataen aktarıldığını ve

⁹⁸ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 188.

⁹⁹ Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 57; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 290.

¹⁰⁰ Abdürrezzâk, daha çok kitabından rivayet etmekle bilinen bir hadis âlimidir. Gözlerini kaybettikten sonra hafızasından rivayet ettiği hadisler hakkında bazı tenkitler bulunmaktadır. Bkz. İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsir, 1406/1986, s. 396; Alâî, *Kitâbü'l-Muhteliîn*, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib vd., Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1417/1996, s. 74-75; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, II, 36. İshâk b. İbrâhim ed-Deberî'nin küçük yaşlardayken Abdürrezzâk'a talebe olması bilgisi için bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 560; İbn Hacer, a.g.e., II, 36-37.

talebesinin de hadisi hocasından işittiği şekilde rivayet ettiğini düşündürmektedir.¹⁰¹ Her ne kadar bu durum bir ihtimal olsa da Abdürrezzâk'ın ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserlerinde ilgili hadisi mürsel rivayet etmeleri, mevkuf rivayetin sahih olmadığı tezini takviye etmektedir. Sonuçta Abdürrezzâk'tan nakledilen mevkuf rivayet hatalıdır. İlgili hadis, Atâ'nın mürseli olarak rivayet edilmiştir.

Son olarak Ebû Hâtim dışında söz konusu hadisin illetine yönelik açıklamada bulunan İbnü'l-Kayserânî, Dârekutnî'nin *el-Fevâ'idü'l-efrâd*'ını alfabetik sıraya göre yeniden telif ederek ortaya koyduğu *Etrâfü'l-garâib*¹⁰² adlı eserinde Muhammed b. Hâlid'in teferrüd ettiğini belirtmektedir.¹⁰³ Ancak yukarıda ifade edildiği üzere Hafs b. Gıyâs da bu hadisi merfû muttasıl olarak İbn Cüreyc'den rivayet etmektedir. Bu açıdan Muhammed b. Hâlid ve Hafs b. Gıyâs'ın ilgili hadisi aynı hocadan aynı şekilde rivayet etmeleri durumunda aralarında tam mutâbaat (el-mutâbaat-ı tâmm) gerçekleşmiştir.¹⁰⁴ Dolayısıyla İbnü'l-Kayserânî'nin Hafs b. Gıyâs rivayetiyle karşılaşmama ihtimali bulunmaktadır. Şayet münker kavramı 'sadece tek yolla bilinen' anlamına geliyorsa Ebû Hâtim'in Muhammed b. Hâlid rivayetine münker hükmünü vermesi, Hafs rivayetinin varlığına dair şüphe meydana getirmektedir. Münker 'sadece tek yolla bilinen' anlamında ele alınırsa hem Ebû Hâtim hem de İbnü'l-Kayserânî, merfû muttasıl isnadla bu hadisin sadece Muhammed b. Hâlid'den geldiğini düşünmektedirler. Bu durumda onlara göre bu hadis Hafs b. Gıyâs tarihiyle rivayet edilmemiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Hafs'ın talebesi Muhammed b. Bükeyr'in hocasından söz konusu hadis dışında başka bir rivayeti bulunmamaktadır. Ancak Ebû Hâtim, münker kavramını 'bir aslının bulunmaması' anlamında kullanmışsa bu durumda Muhammed b. Hâlid'in rivayetinin son derece zayıf olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda Ebû Hâtim, dolaylı yoldan merfû muttasıl isnadla geldiği için Hafs rivayetini de zayıf kabul etmektedir. 'Bir aslının bulunmaması' anlamında kullanıldığı durumda Ebû Hâtim, Muhammed b. Hâlid'in teferrüd ettiğini söylemiş

¹⁰¹ İbnü's-Salâh'ın ifade ettiğine göre İshâk, Abdürrezzâk'ın ömrünün sonlarına doğru ondan hadis dinlemiştir. (İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 396; İbn Hacer, a.g.e., II, 37-38.)

¹⁰² Bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", *DİA*, XXI, 110.

¹⁰³ İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfü'l-garâib*, thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd vd., Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998, III, 279.

¹⁰⁴ Mutâbaat kavramı için bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009, s. 229-230.

olmamaktadır. O halde sadece İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Hâlid'in teferrüd ettiğini aktarmaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Kayserânî'nin Hafs rivayetiyle karşılaşmaması gibi bir netice ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak Hafs b. Gıyâs'ın da söz konusu hadisi nakletmesi Muhammed b. Hâlid'in teferrüd etmediği anlamına gelmektedir. Ayrıca her iki râvinin merfû muttasıl nakletmekle ilgili hadisi illetli rivayet ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

2.2 Kizb/Bâtıl/Mevzû/Lâ Asle Leh

İbn Ebî Hâtim'in '*İlelû'l-hadîs*'inde Atâ'dan nakledilen 11 hadis, bu gerekçelerle illetli kabul edilmiştir. Burada temsil gücü yüksek bir örnek incelenecektir.¹⁰⁵

وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثٍ حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو عَوَانَةَ الْكُوفِيُّ، عَنِ الْحَلِيلِ بْنِ سَلَمٍ [الْبَزَّازِ]، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ رِبْعَةَ الْكِلَابِيِّ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي الْحَلِيلِ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٍ، فَأَكْرَمُوهُ؟ قَالَ أَبِي: هَذَا حَدِيثٌ بَاطِلٌ؛ إِنَّمَا هُوَ: ابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الشَّعْبِيِّ: أَنَّ النَّبِيَّ (ص) ...، مُرْسَلٌ.¹⁰⁶

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Babama, Ebû Avâne el-Kûfî → Halîl b. Selm el-Bezzâz → Muhammed b. Rabîa el-Kilâbî → İbn Ebî Leylâ → Atâ → Ebu'l-Halîl → Ebû Katâde → Hz. Peygamber isnadıyla nakledilen "*Kavmin önderi geldiğinde ona ikram edin.*" hadisini sordum. Babam, söz konusu isnadın bâtıl olduğunu ifade ettikten sonra hadisin İbn Ebî Leylâ → Şa'bî → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel rivayet edildiğini belirtti.

Kavmin önderine ikramda bulunmaya dair söz konusu hadis, farklı isnadlarla rivayet edilmiştir. Burada öncelikle hadisin tahriri yapılarak sonrasında illetine temas edilecektir.

2.2.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Söz konusu hadis, İbn Ebî Hâtim'in belirttiği gibi hem Atâ b. Ebî Rabâh'tan hem de Şa'bî'den rivayet edilmiştir. Ayrıca hadisi nakleden farklı râviler de bulunmaktadır. Burada İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği Atâ ve Şa'bî isnadlarının şeması çıkarılacaktır. Konu gereği diğer râvilerin naklettiği hadislerle yer verilmeyecektir.

¹⁰⁵ Diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Hâtim, '*İlelû'l-hadîs*', III, 231-232, 270; IV, 55; V, 144-145, 341; VI, 140-142, 189-190, 227-228, 426, 456-457, 613-614. Örnekler arasında en çok bâtıl gerekçesiyle illetli kabul edilen rivayetler bulunmaktadır.

¹⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VI, 311-312.

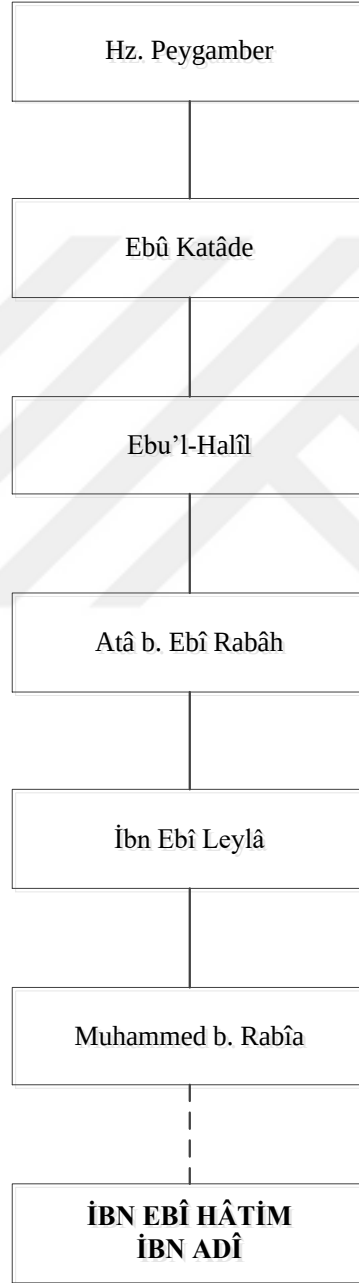
İbn Ebî Hâtîm'in zikrettiği İbn Ebî Leylâ → Atâ b. Ebî Rabâh → Ebu'l-Halîl → Ebû Katâde → Hz. Peygamber isnadı, kendi eseri dışında yalnızca İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde yer almaktadır.¹⁰⁷

¹⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 289-290.

Şema 1

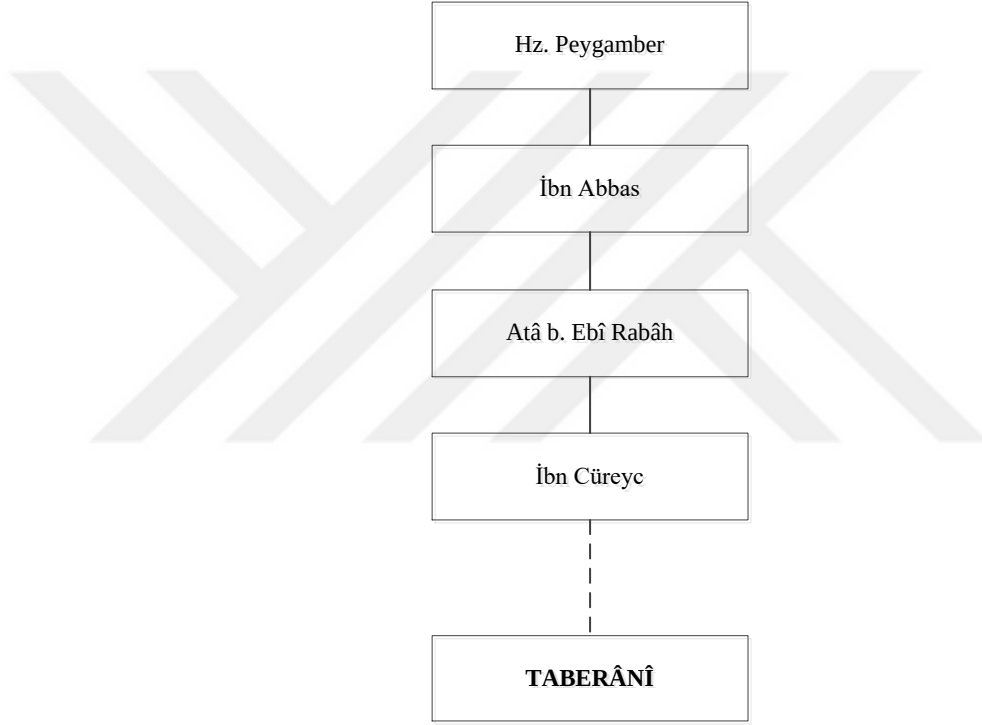
Atâ b. Ebî Rabâh'ın Ebu'l-Halîl'den Rivayeti

Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında naklettiği üzere söz konusu hadis, İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.¹⁰⁸ Hadis, bu isnadla farklı bir kaynakta yer almamaktadır.

Şema 2

Atâ'nın İbn Abbas'tan Rivayeti

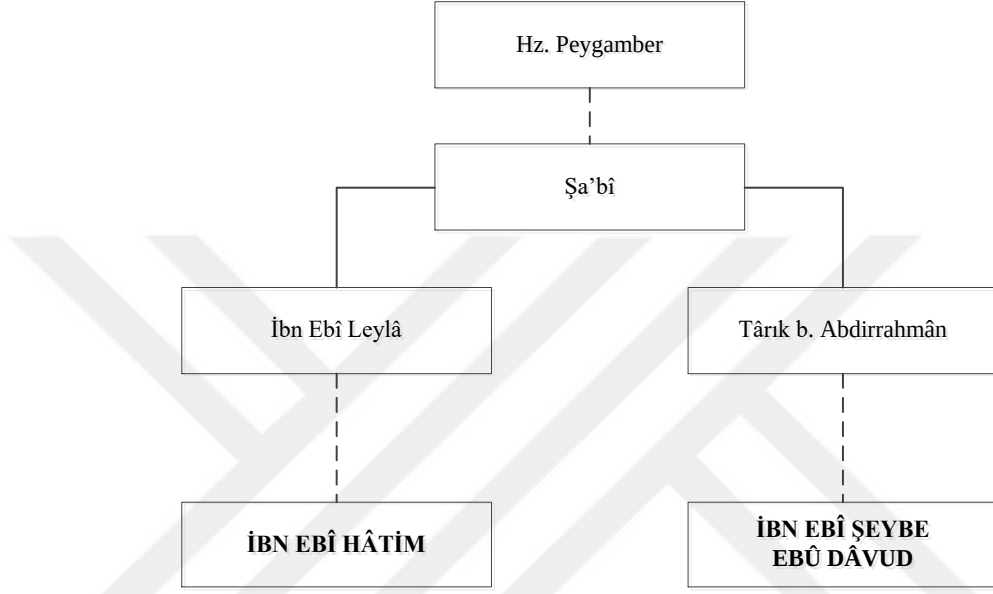
Farklı tariklerle aktarılmış olan söz konusu hadis, ayrıca İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği Şa'bî isnadıyla da rivayet edilmiştir. İbn Ebî Şeybe ve Ebû Dâvud'un naklettikleri üzere ilgili hadis, Târik b. Abdірrahmân → Şa'bî → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel rivayet edilmiştir.¹⁰⁹ Bununla birlikte İbn Ebî Hâtim, İbn Ebî Leylâ → Şa'bî → Hz. Peygamber rivayetini zikretmektedir. Ancak hadis, bu isnadla herhangi bir rivayet kitabında yer almamaktadır.

¹⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Tarık b. İvâdullah vd., Kahire: Dâru'l-haremeyn, 1415/1995, V, 369.

¹⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 143-144; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988, 347-348.

Şema 3

Şa'bî'nin Mürsel Rivayeti

Sonuç olarak Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledilen iki farklı isnaddan Ebû Katâde rivayeti, yalnızca İbn Ebî Hâtîm ve İbn Adî'nin eserlerinde bulunmakta, İbn Abbas isnadı ise sadece Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında yer almaktadır. İbn Ebî Hâtîm'in zikrettiği Şa'bî'nin mürsel rivayeti ise İbn Ebî Şeybe ve Ebû Dâvud'un eserlerinde geçmektedir.

2.2.2 Hadisin İleti

İbn Ebî Hâtîm, söz konusu Ebû Avâne → Halîl b. Selm → Muhammed b. Rabîa → İbn Ebî Leylâ → Atâ b. Ebî Rabâh → Ebu'l-Halîl → Ebû Katâde → Hz. Peygamber isnadının illetini sorunca babası Ebû Hâtîm, hadisin batıl olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hâtîm, ilgili hadisin İbn Ebî Leylâ → Şa'bî → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel rivayet edildiğini ifade ederek İbn Ebî Leylâ'nın Atâ'dan söz konusu hadisi nakletmediğini belirtmektedir. Tespit edildiği kadarıyla İbn Ebî Leylâ → Atâ isnadı *'İlelû'l-hadîs* dışında yalnızca İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde yer almaktadır. Bu durum, söz konusu isnadla hadisin bir aslının bulunmadığını ve Ebû Hâtîm'in bâtil hükmü verme gerekçesini ortaya koymaktadır.

İbn Ebî Hâtîm ve İbn Adî'nin eserlerinde yer verdikleri söz konusu hadisin isnadını detaylı incelemek uygun olacaktır. İbn Ebî Hâtîm'in Halîl b. Selm, İbn Adî'nin ise Ebû

Meysera Ahmed b. Abdillâh el-Hemedânî kanalıyla naklettikleri Muhammed b. Rabîa → İbn Ebî Leylâ → Atâ → Ebu'l-Halîl → Ebû Katâde → Hz. Peygamber isnadında birtakım nüanslar bulunmaktadır. Örneğin Muhammed b. Rabîa ile İbn Ebî Leylâ'nın arasındaki hoca talebe ilişkisi, Halîl b. Selm ve Ebû Meysera'nın Muhammed b. Rabîa'yla olan ilişkileri, hadise bâtil hükmü verilmesine ışık tutacaktır. Nitekim Muhammed b. Rabîa, İbn Ebî Leylâ'dan yalnızca iki hadis rivayet etmiştir. Bunlardan birisi âşûra ve arefe günü tutulan orucun sevabıyla ilgili,¹¹⁰ diğeri ise insanlara teşekkür etmenin önemine dairdir.¹¹¹ Oruçla ilgili hadisin isnadı, burada incelen hadisin isnadıyla birebir aynıdır. Bu durumda Muhammed b. Rabîa'nın, İbn Ebî Leylâ → Atâ → Ebu'l-Halîl → Ebû Katâde → Hz. Peygamber isnadıyla iki hadis rivayet ettiğini söylemek mümkündür. Ancak burada incelen hadisle birlikte İbn Ebî Leylâ'dan toplam üç hadis rivayet etme bilgisi, ilk safhada Muhammed b. Rabîa'nın illete sebep olabileceğini düşündürmektedir. Bu konuda hemen bir kanaat benimsemeden önce Muhammed b. Rabîa'nın iki talebesi Halîl b. Selm ve Ebû Meysera'nın hocalarıyla aralarındaki ilişkiyi de incelemek gerekir. Söz konusu hadis dışında her iki ismin Muhammed b. Rabîa'dan naklettiği herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Bununla birlikte söz konusu hadisin isnadını ele alan İbn Adî, konuyu belirginleştirmeye çalışmaktadır. Ebû Meysera'nın rivayetine yer veren İbn Adî'ye göre söz konusu hadis, Halîl b. Selm tarafından maruf olmuştur. Daha sonra Muhammed b. Rabîa'nın oğlu Abdülaziz, babasından ilgili hadisi rivayet etmektedir. Ebû Meysera ise her iki isimden hadisi çalarak (serikatü'l-hadîs) kendisine dayandırmaktadır. Bu durumda Muhammed b. Rabîa'nın söz konusu isnadla hadisi hem Halîl'e hem de oğluna rivayet ettiğini söylemek mümkündür. İbn Adî'nin açıklamalarından yola çıkarak söz konusu illete Muhammed b. Rabîa sebep olması ihtimali de güçlenmektedir. Zira kendisi ilgili hadisi biri oğlu olan iki öğrencisine rivayet ederek söz konusu isnadla bir aslı bulunmayan hadis rivayet etmektedir. Diğer bir açıdan İbn Adî'nin ifade ettiği üzere söz konusu hadis, Halîl b. Selm tarafından maruf olması durumunda illete onun sebep olması ihtimal dahilindedir. Zira hadisin Halîl b. Selm tarafından bilinmesi demek, hadisin onunla yayılması demektir.

¹¹⁰ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001, 223.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 233.

Bu durumda Halîl'in illete sebep olması da mümkündür. Ancak Abdülaziz b. Muhammed b. Rabîa'nın da babasından rivayette bulunması, hadisin Muhammed b. Rabîa'dan yayılması ve illetin ona râci olması düşüncesini kuvvet kazandırmaktadır.

İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği isnad dışında Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet edilen farklı bir tarik de bulunmaktadır. Taberânî'nin zikrettiği üzere söz konusu hadis, Muhammed b. Abdillâh → Hüseyin b. Yûsuf → Muhammed b. Mervân → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.¹¹² Önceki isnaddan farklı olarak burada hadisi Atâ'dan rivayet eden İbn Cüreyc'dir. Bu isnadla hadis, farklı bir kaynaktan yer almamaktadır. Dolayısıyla hadis, bu isnadla Taberânî'ye gelinceye dek tekli isnadla aktarılmaktadır. Bizzat Taberânî de bu durumu ifade etmektedir. Taberânî, Muhammed b. Mervân dışında İbn Cüreyc'den söz konusu hadisi rivayet eden başka bir râvinin olmadığını ve Hüseyin b. Yûsuf'un teferrüd ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla söz konusu isnad hicrî üçüncü asra kadar tekli isnadla gelmiştir ve böyle bir teferrüd, ihtiyatla yaklaşılması gereken niteliktedir. Doğrudan bu isnadı illetli şeklinde nitelemek için başka karinelere de ihtiyaç vardır. Çünkü teferrüd, başlı başına bir illet değil, illeti tespit için ipucu mahiyetindedir.¹¹³

İbn Ebî Hâtim, illetli olan isnadı zikrettikten sonra Ebû Hâtim, İbn Ebî Leylâ → Şa'bî → Hz. Peygamber isnadının illetli olmadığını ifade etmektedir. İletli olan isnadda İbn Ebî Leylâ, söz konusu hadisi Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet ederken burada Şa'bî'den rivayet etmektedir. Dolayısıyla hadis, Atâ'dan nakledilmiş değildir. Bununla beraber İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği İbn Ebî Leylâ → Şa'bî rivayeti, herhangi bir kaynaktan yer almamaktadır. Tespitlerimize göre Şa'bî'den hadisi nakleden Târik b. Abdîrahmân'dır.¹¹⁴ Bu durumda, Şa'bî'den hadisi iki öğrencisi nakletmektedir. Rivayet kitaplarında yer almasa da İbn Ebî Hâtim'in İbn Ebî Leylâ → Şa'bî isnadını zikretmesi, tarihsel olarak bu isnadın var olduğunu ancak rivayet kitapları içerisinde günümüze ulaşmadığını göstermektedir. Böylece bir hadisin farklı tariklerini bir araya getirirken, sadece rivayet kitapları değil; rical, illel gibi hassaten isnad araştırmaları yapan kaynaklara da müracaat etmek gerekir.

¹¹² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 369.

¹¹³ Ömer Faruk Akpınar, *Rivayet Asrında İlet*, s. 294.

¹¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 143-144; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, s. 348.

2.3 Hata

İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*inde Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet edilen 9 hadis, hata gerekçesiyle illetli kabul edilmiştir. Burada bir örnek incelenecektir.¹¹⁵

وَسَأَلْتُ أَبِي وَأَبَا زُرْعَةَ عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ قَبِيصَةُ، عَنْ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ،
عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: مَنْ ابْتِغَى طَعَامًا، فَلَا يَبِيعُهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ؟ فَقَالَا: هَذَا خَطَأٌ؛ إِنَّمَا هُوَ: عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ

طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ النَّبِيِّ (ص).¹¹⁶

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Babama ve Ebû Zür'a'ya, Kabîsa'nın Sevrî → Amr b. Dînâr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ettiği “*Herhangi bir ürünü satacak kişi, elinde bulundurmamak o ürünü satması!*” hadisini sordum. O ikisi bu isnadı hatalı görerek illetli olmayan isnadın Amr b. Dînâr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber şeklinde olduğunu belirtti.

Herhangi bir ürünü elinde bulundurmada onun satımının yasaklanmasına dair rivayet edilen ilgili hadis hem Atâ b. Ebî Rabâh'tan hem de Tâvus b. Keysân'dan rivayet edilmiştir. Burada öncelikle söz konusu rivayetin isnad şemalarına yer verilecek, ardından hadisin illeti incelenecektir.

2.3.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Söz konusu hadis hem Atâ b. Ebî Rabâh'tan hem Tâvus b. Keysân'dan hem de farklı râviler tarafından rivayet edilmiştir. Araştırma konusu gereği burada öncelikle Atâ b. Ebî Rabâh'tan ardından Tâvus'tan nakledilen rivayetin isnad şemasına yer verilecektir. Diğer râvilerin yer aldığı isnadın şemalarına yer verilmeyecektir.

Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde naklettiği üzere söz konusu hadis, Muhammed b. Abdillâh → Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ → Kabîsa b. Ukbe → Hammâd b. Seleme → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla

¹¹⁵ Diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Hâtim, *'İlelü'l-hadîs*, II, 133, 613-614; III, 306; IV, 109-111, 120-121, 201, 538-539; V, 427-428; VI, 95-96. Örnekler içerisinde beşinci ciltte yer alan rivayet hariç, diğerlerinin tamamında isnadda farklı râvi zikredilmiştir. Bazı örneklerde hata kavramı kullanılırken bazılarında yer almamaktadır. Bu açıdan daha kapsayıcı olması yönünden hata kavramıyla başlık oluşturulmuştur.

¹¹⁶ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., III, 590-591.

rivayet edilmiştir.¹¹⁷ İbn Ebî Hâtim ise Kabîsa → Süfyân es-Sevrî → Amr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadına yer vermektedir. Bu isnadla hadis herhangi bir rivayet kaynağında yer almamaktadır.¹¹⁸

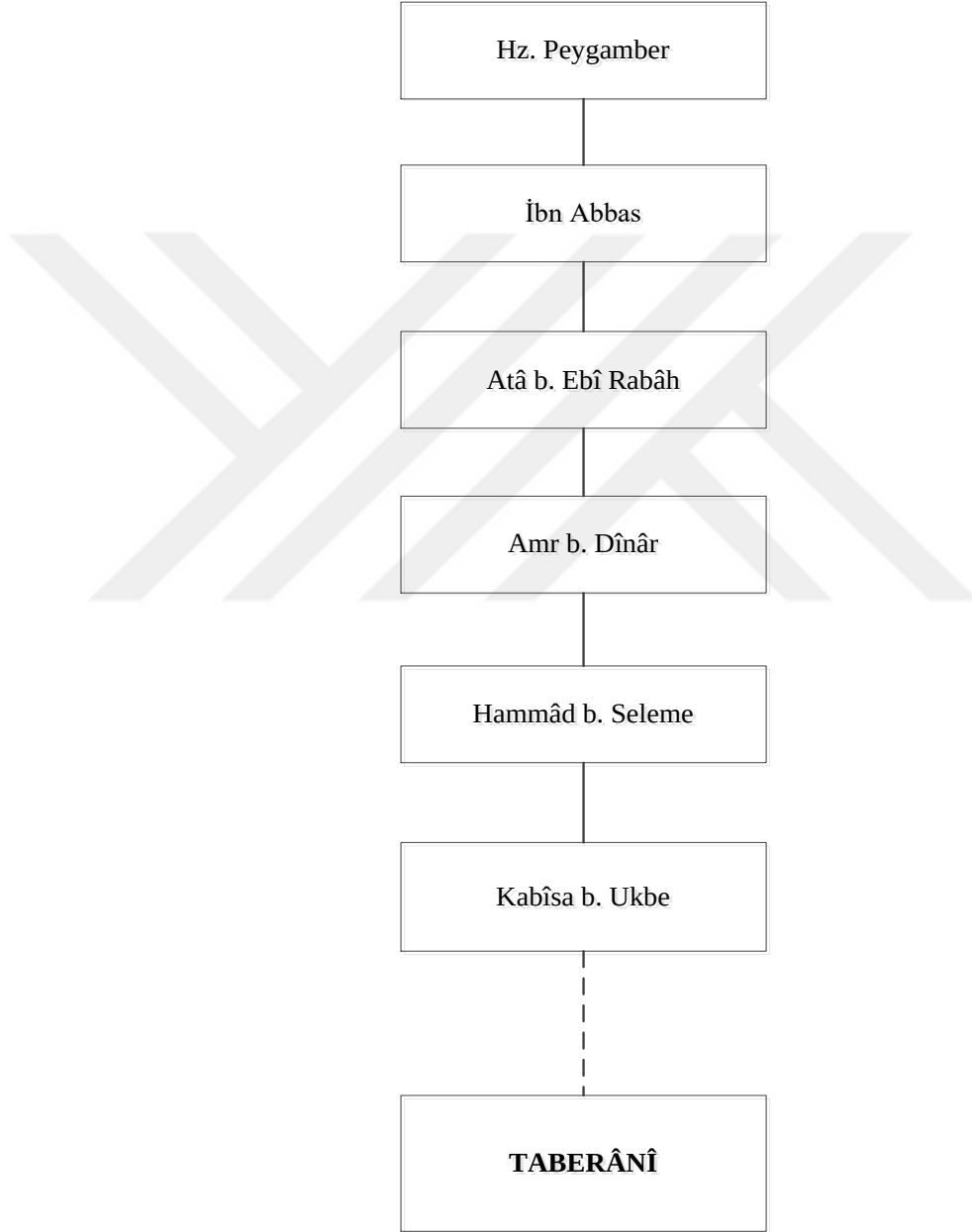

¹¹⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 169-170. Taberânî, hadisi nakletme birlikte bir değerlendirmede bulunmaktadır. Zira kendisi şöyle söylemiştir: “ورواه أصحاب حماد، عن حماد، عن عمرو، عن طاووس، وكذلك رواه أصحاب عمرو بن دينار وهو الصواب.” (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 170.) Taberânî'ye göre Hammâd b. Seleme'nin talebeleri, Hammâd → Amr b. Dînâr → Tâvus isnadıyla söz konusu hadisi Atâ b. Ebî Rabâh yerine Tâvus'u zikrederek rivayet etmişlerdir. Yine Taberânî'ye göre Amr b. Dînâr'ın talebeleri de bu şekilde rivayet etmiştir. Taberânî, Atâ b. Ebî Rabâh'ın yer almadığı isnad için “وهو الصواب” ifadesiyle Atâ b. Ebî Rabâh'ın isminin yer aldığı rivayeti dolaylı olarak illetli kabul etmektedir.

¹¹⁸ İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği söz konusu isnadın herhangi bir rivayet kaynağında bulunmadığını *İlelü'l-hadîs*'i tahkik edenler de belirtmektedir.

Şema 1

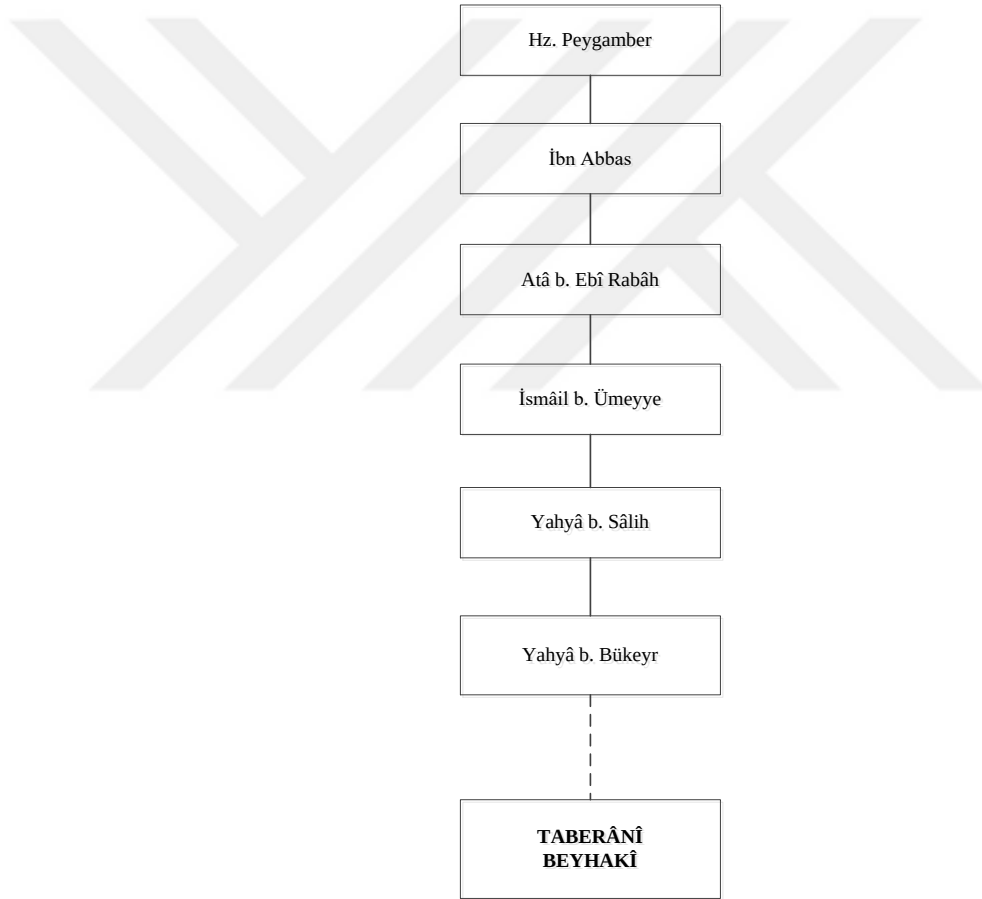
Amr b. Dînâr'ın Atâ b. Ebî Rabâh'tan Rivayeti

Söz konusu hadis, Atâ b. Ebî Rabâh'tan hem farklı hem de ziyade lafızlarla da rivayet edilmiştir. Taberânî *el-Mu'cemu'l-evsat*'ta, Beyhakî de *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında Yahyâ b. Bükeyr → Yahyâ b. Sâlih → İsmâil b. Ümeyye → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla farklı lafızlarla gelen hadisi rivayet etmektedir.¹¹⁹

Şema 2

İsmâil b. Ümeyye'nin Atâ'dan Rivayeti

Önceki isnadlardan farklı olarak söz konusu hadis, Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'nın belirttikleri Amr b. Dînâr → Tâvus → İbn Abbas tarikiyle de rivayet edilmiştir. Nitekim

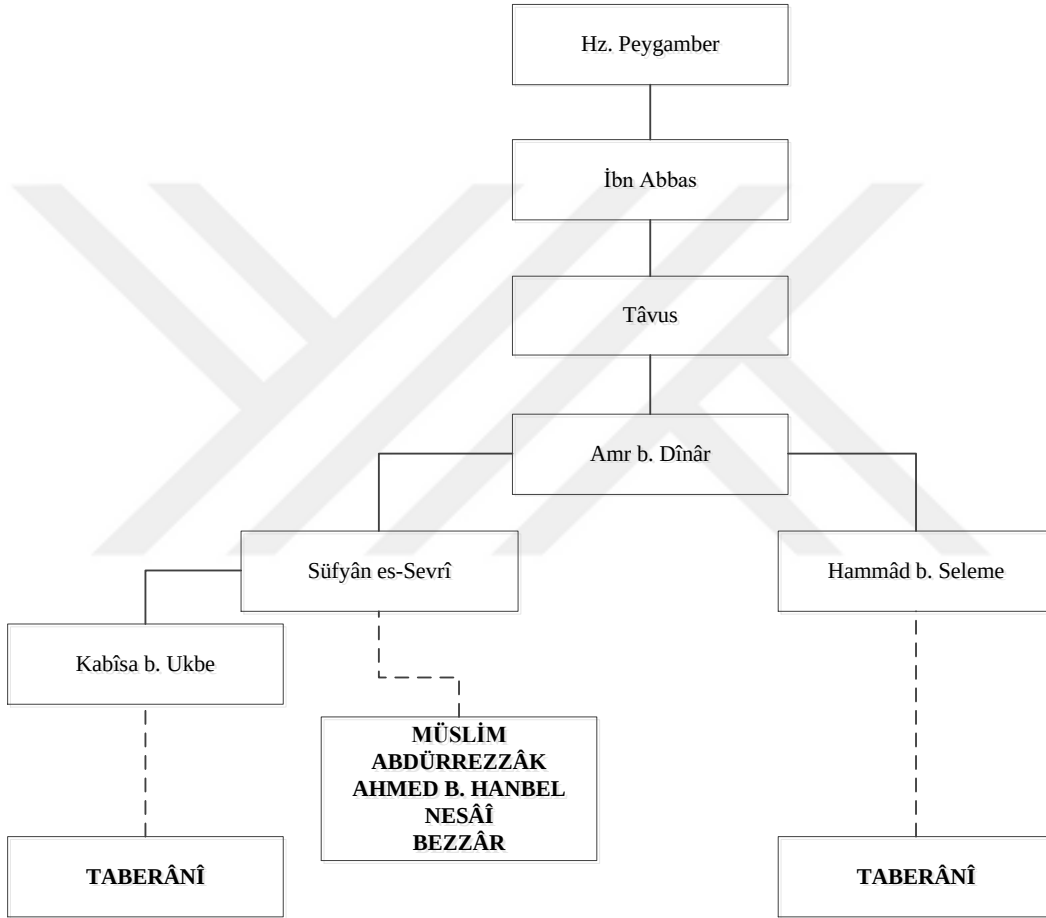
¹¹⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IX, 21; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 313; VII, 397-398. Taberânî, eserinde hadisi naklettikten sonra Yahyâ b. Bükeyr'in teferrüdünden söz ederken Beyhakî ise Yahyâ b. Sâlih'in teferrüd ettiğini ifade etmektedir. Üstelik Beyhakî, söz konusu isnadla hadisin hem münker (Beyhakî, a.g.e., V, 313.) hem de bâtil olduğunu söyleyerek Yahyâ b. Sâlih'in rivayet ettiği hadislerin mahfuz olmadığını (a.g.e., VII, 398.) belirtmiştir.

Taberânî *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde ilgili hadisi Abdullah b. Ahmed b. Hanbel → Abdüla'lâ b. Hammâd → Hammâd b. Seleme → Amr b. Dînâr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ederken Taberânî'nin kendisi dahil olmakla beraber birçok musannif, Süfyân es-Sevrî → Amr b. Dînâr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla söz konusu hadisi rivayet etmiştir.¹²⁰ Bununla birlikte Taberânî, Kabîsa tarikiyle Süfyân es-Sevrî'nin rivayetini nakletmekteyken Müslim, Vekî; Nesâî ve Bezzâr ise Abdurrahman b. Mehdî tarikiyle Süfyân es-Sevrî'den söz konusu hadisi rivayet etmektedirler.

¹²⁰ Müslim, *es-Sahîh*, Beyrut: Dâru'l-cîl, t.y., V, 7, 25; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 255; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 55; *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1428/2007, I, 895; Bezzâr, *el-Müsned*, Beyrut: Müessesetü 'ulûmi'l-Kur'ân, 1430/2009, XI, 25; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 11.

Şema 3

Tâvus Rivayeti¹²¹

Şema 3'te gösterildiği üzere Hammâd b. Seleme'nin yer aldığı isnadda Atâ b. Ebî Rabâh değil, Tâvus bulunmaktadır. Şema 1'de Kabîsa → Hammâd → Amr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadına yer verilmişti. Burada ise Hammâd b. Seleme'den söz konusu hadisi rivayet eden Abdûlâ'lâ b. Hammâd, isnadda Atâ'yı değil Tâvus'u zikretmektedir. Dolayısıyla Hammâd b. Seleme'nin talebeleri arasında bir ihtilaf vuku

¹²¹ Abdürrezzâk, Süfyân es-Sevrî'den doğrudan hadisi rivayet etmektedir. Diğer musannifler, arada bir veya daha fazla râvi vasıtasıyla Süfyân'ın rivayetini nakletmektedir. Hadisi nakleden musannifler aynı kutucukta gösterildiği için Abdürrezzâk ile Süfyân arasında kesik çizgi bulunmaktadır.

bulmuştur. Ayrıca Kabîsa b. Ukbe, Süfyân es-Sevrî'den hadisi rivayet ederken Tâvus'un adına yer vererek Atâ'yı zikretmemektedir. Bu durumda İbn Ebî Hâtim'in en başta zikrettiği Kabîsa → Süfyân → Amr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadının aksine Kabîsa burada yine Süfyân'dan rivayetle Tâvus'un ismine yer vermektedir. Dolayısıyla Kabîsa → Süfyân isnadıyla iki farklı tarik rivayet edilmiştir.

2.3.2 Hadisin İletisi

Elde bulunmayan malın satımının yasaklanmasıyla ilgili rivayet edilen söz konusu hadis hakkında İbn Ebî Hâtim hem babasının hem de Ebû Zür'a'nın ortak kanaatini ortaya koymuştur. Kabîsa b. Ukbe → Süfyân es-Sevrî → Amr b. Dînâr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadının illetini soran İbn Ebî Hâtim'e cevap olarak Ebû Hâtim ile Ebû Zür'a, söz konusu hadisin Amr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla sahih olduğunu ifade etmektedirler. Buna göre Atâ b. Ebî Rabâh'ın isnadda yer alması, illetin kendisidir. Başka bir ifadeyle Tâvus yerine Atâ b. Ebî Rabâh'ın zikredilmesi, hadisin illetli olmasına sebep olmaktadır.

İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği Kabîsa → Süfyân es-Sevrî → Amr b. Dînâr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadını aktaran bir başka kaynak bulunmamaktadır. Bu açıdan İbn Ebî Hâtim'in tek başına aktardığı isnada örneklerden birisi de zikredilen tariktir. İbn Ebî Hâtim, söz konusu hadisi bu isnadla naklederken Taberânî, Kabîsa → Süfyân es-Sevrî → Amr b. Dînâr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadını zikretmektedir.¹²²

İbn Ebî Hâtim'in naklettiği tarikle birlikte düşünüldüğünde söz konusu hadis, Kabîsa b. Ukbe'den üç farklı tarikle rivayet edilmiştir. Birincisi, İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği tariktir. İkincisi, Taberânî'nin zikrettiği Kabîsa → Hammâd b. Seleme → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber tarikidir. Üçüncüsü ise yine Taberânî'nin aktardığı Kabîsa → Süfyân es-Sevrî → Amr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıdır. Dolayısıyla zikredilen ilk iki isnadda Atâ b. Ebî Rabâh yer alırken üçüncü isnadda Tâvus bulunmaktadır. Bu durumda Kabîsa'dan gelen rivayetler detaylı bir şekilde incelenmeye muhtaçtır.

¹²² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 11.

Kabîsa'nın Süfyân es-Sevrî'den naklettiği rivayetlere değinmeden önce onun Hammâd b. Seleme'den aldığı hadisi inceleneyecektir. Buna göre Kabîsa'nın Hammâd b. Seleme → Amr b. Dînâr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla naklettiği rivayet, yalnızca Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde yer almaktadır. Bu durumda söz konusu tarîk, Taberânî'nin tek başına aktardığı isnadlardan birine örnektir. Bununla birlikte Hammâd b. Seleme'nin bir diğer talebesi olan Abdûla'lâ b. Hammâd ise hocasından ilgili hadisi rivayet ettiği sırada, Atâ b. Ebî Rabâh yerine Tâvus'un adını zikretmektedir. Dolayısıyla Hammâd b. Seleme'den gelen iki farklı isnad bulunmaktadır. Kabîsa ile Abdûla'lâ'nın aralarında cereyan eden söz konusu ihtilafın çözümü noktasında Taberânî'nin bir açıklaması bulunmaktadır. Kabîsa → Hammâd → Amr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla söz konusu hadisi rivayet eden Taberânî, hadisin peşinden Hammâd'ın talebelerinin Atâ yerine Tâvus'u zikrettiklerini, ayrıca Amr b. Dînâr'ın da Hammâd dışındaki diğer talebelerinin isnadda Tâvus'a yer verdiklerini ifade ederek¹²³ söz konusu ihtilafı gidermeye çalışmıştır. Buna göre Kabîsa'nın Hammâd'dan naklettiği Amr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadı illetlidir. Bu arada Taberânî, “أصحاب حماد” ifadesiyle Hammâd'ın talebelerine değinirken sadece Abdûla'lâ → Hammâd rivayetine yer vermektedir. Araştırma neticesinde Hammâd → Amr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadına yer veren sadece Abdûla'lâ b. Hammâd bulunmaktadır. Bu durumda Taberânî'nin rivayet ettiği söz konusu isnadla birlikte Hammâd'ın birçok talebesinin aynı şekilde ilgili hadisi naklettikleri bilgisi yer alsa da rivayet kitapları içerisinde Hammâd'ın tek bir talebesinden gelen isnad bulunmaktadır. Bu isnad da sadece Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde yer almaktadır.

Tekrar Kabîsa → Süfyân es-Sevrî isnadına bakılacak olursa, İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği isnad da dahil Kabîsa'nın Süfyân'dan iki farklı tarikle söz konusu hadisi rivayet ettiği tespit edilmiştir. Buna göre İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği Kabîsa → Süfyân → Amr b. Dînâr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadı yanında Taberânî'nin zikrettiği Kabîsa → Süfyân → Amr → Tâvus → İbn Abbas → Hz. Peygamber senedi yer almaktadır.

¹²³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 170. Amr b. Dînâr'dan söz konusu hadisi isnadda Tâvus'u zikrederek rivayet eden ondan fazla talebesi tespit edilmiştir. Detaya girmek adına bu talebelerin rivayet ettiği isnadlar, burada zikredilmeyecektir.

Dolayısıyla Kabîsa'dan hem illetli kabul edilen hem de illetli olmayan isnad nakledilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği isnad, Kabîsa ile başlamakta olup herhangi bir talebesinin ismi dillendirilmemiştir. Ancak Taberânî'nin rivayet ettiği isnadda Kabîsa'dan söz konusu hadisi rivayet eden Hafs b. Ömer b. Sabbâh'dır. İbn Ebî Şeybe ile Buhârî istisna edilirse Hafs b. Ömer, Kabîsa'nın önde gelen talebelerinden biridir. Bu açıdan Hafs, hocası Kabîsa'dan söz konusu hadisin illetli olmayan vechini rivayet etmiştir. Ancak İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği isnadda Kabîsa'nın bir talebesinin zikredilmemesi, zihinde söz konusu hadisi bizzat kendisinin illetli rivayet ettiği fikrini meydana getirmektedir. Bu durumda Kabîsa'nın, iki farklı zamanda iki farklı şekilde söz konusu hadisi rivayet etmesi ihtimal dahilindedir. Zira hem Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a'nın açıklamaları hem de Taberânî'nin Kabîsa dışında Hammâd b. Seleme'den söz konusu hadisi rivayet eden talebelerin Tâvus'u zikrettiği şeklindeki açıklaması, ilgili hadisi isnadda Atâ'yı zikretmekle Kabîsa'nın illetli rivayet ettiği fikrinin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan her ne kadar kesin bir sonuca ulaşılamasa da söz konusu hadisi isnadda Atâ'yı zikretmekle Kabîsa'nın illetli rivayet ettiği söylenebilir.

Kabîsa'nın Süfyân es-Sevrî ile olan hoca talebe ilişkisine dair münekkîd âlimlerin bazı açıklamaları bulunmaktadır. Bu konuda en çarpıcı ifade Yahyâ b. Maîn'e aittir. Zira o, genel anlamda Kabîsa'nın sika olduğunu, ancak Süfyân es-Sevrî'nin rivayetleri özelinde aynı derece sikalığa sahip olmadığını belirtmektedir.¹²⁴ Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir rivayette Kabîsa ile Ebû Huzeyfe'nin Süfyân es-Sevrî'ye talebe olmak bakımından aynı dereceye sahip olmadığı, Kabîsa'nın daha zabt sahibi olduğu ifade edilmektedir.¹²⁵ Ancak bu bilgi, Süfyân'ın talebeleri arasında dereceyi koyma üzerine olup, genel anlamda Kabîsa'nın Süfyân'dan rivayetlerinin durumu hakkında değildir.

Süfyân es-Sevrî'den söz konusu hadisi isnadda Tâvus'u zikrederek rivayet eden talebeleri arasında Abdürrezzâk, Vekî b. Cerrâh ve Abdurrahman b. Mehdî yer almaktadır.

¹²⁴ Yahyâ b. Maîn'in ifadesinin aslı şöyledir: “ثقة إلا في حديث الثوري ليس بذلك القوي”. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 126. Benzer ifade için bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 484-485. Mizzî'nin aktardığına göre Yahyâ b. Maîn, Kabîsa'nın Süfyân'dan rivayetlerinin zayıf olma gerekçesi olarak küçük yaşta Süfyân'dan hadis dinlemesini göstermektedir. Kabîsa ise on altı yaşındayken Süfyân'dan hadis dinlediğini belirtmektedir. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 488.) Bu durumda on altı yaş, bir hocadan hadis dinlemek için erken bir dönem olarak kabul edilmektedir.

¹²⁵ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 126.

Kabîsa'nın Süfyân'dan ise hem Atâ'yı hem de Tâvus'u zikrederek rivayet ettiği hadisler bulunmaktadır. Bu açıdan Süfyân'ın talebeleri arasında bir ihtilaf zuhur etmiştir. Söz konusu ihtilafın giderilmesi için ismi geçen talebelerin Süfyân ile olan hoca talebe ilişkisinin derecesini belirlemek gerekir. Câmiu hâdimi'l-haremeyn adlı programdaki tespiti göre Süfyân'dan sırasıyla en çok hadis rivayet edenler Abdürrezzâk, Vekî b. Cerrâh ve Abdurrahman b. Mehdî'dir. Hem rivayetlerin çokluğuyla mülazemetin derecesi hem de hadis ilminde önde gelen olmaları bakımından bu üç hadis âlimi, Süfyân'ın rivayetlerini en iyi bilenler olarak değerlendirilebilir. Bu durumda Kabîsa'nın Tâvus'u zikrettiği isnad bir yana, İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği Kabîsa → Süfyân → Amr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadının illetini, talebeler arası mukayese ile belirlemek mümkündür. Böylelikle Kabîsa'nın bir zamanda Tâvus'u zikrederek rivayet ettiği hadisi başka bir zamanda Atâ ile değiştirmesi fikri, pek muhtemeldir. Neticede bir isnadla sahîh başka bir isnadla illetli rivayet eden Kabîsa'nın diğer üç talebeye nazaran Süfyân'ın rivayetlerinde hata yaptığı söylenebilir. Nitekim çağdaş hadis araştırmacılarından Saîd b. Abdilkadir Bâşenfer, sika muhaddislerin vehimlerini incelediği eserinde Kabîsa'nın birçok vehminin Süfyân'dan aktardığı hadislerde cereyan ettiğini ifade ederek yedi örnek incelemiştir.¹²⁶

Buraya kadar illetli isnadla illetli olmayan isnad arasında mukayese yapılmıştır. Şimdi de Atâ b. Ebî Rabâh'tan farklı lafızlarla ancak aynı konuda rivayet edilen bir diğer rivayete yer verilecektir. Buna göre söz konusu hadis, Yahyâ b. Bükeyr → Yahyâ b. Sâlih → İsmâil b. Ümeyye → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla da rivayet edilmiştir.¹²⁷ Bu isnadla gelen rivayette hem söz konusu 'elde mevcut olmayan malın satımının yasaklanması' ifadesi hem de farklı konular yer almaktadır. Dolayısıyla burada incelenen konuya benzerlik gösterdiği için söz konusu isnadla gelen rivayet de burada incelenecektir. Buna göre Atâ'dan Amr b. Dînâr dışında farklı bir talebesi tarafından söz konusu hadis rivayet edilmiştir. İsmâil b. Ümeyye'nin rivayet ettiği bu hadis, hicri

¹²⁶ Bkz. Saîd b. Abdilkâdir Bâşenfer, *Evhâmu'l-muhaddisîne's-sikât*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1436/2010, VIII, 381-406. Bâşenfer, Kabîsa'nın toplam sekiz rivayetindeki vehimlerini incelemiştir. Ancak bu örnekler içerisinden bir tanesi Kabîsa → Süfyân tarikiyle gelmemiştir. Bu sebeple yukarıdaki "yedi örnek" ifadesi, bilinçli olarak söylenmiştir.

¹²⁷ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IX, 21; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 313; VII, 397-398.

ikinci asrın sonlarına kadar tek tarikla gelmiştir.¹²⁸ Beyhakî, söz konusu teferrüdü eserinin bir yerinde münker¹²⁹, başka bir yerinde bâtil¹³⁰ olarak niteleyerek hadisin illet gerekçesini de ifade etmektedir. Dolayısıyla hicri ikinci asrın sonunda vaki olmuş teferrüd, söz konusu hadis âlimleri nezdinde makbul olamayacak derecededir.

2.4 İttisal

İbn Ebî Hâtim'in '*İlelü'l-hadîs*'inde Atâ'dan nakledilen 8 hadis, ittisal gerekçesiyle illetli kabul edilmiştir. Burada bir örnek ele alınacaktır.¹³¹

حَدَّثَنَا [أَبُو مُحَمَّدٍ]؛ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي؛ قَالَ: حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ صَالِحٍ؛ قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ؛ قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ (ص) هَمَى عَنِ الْغَيْلِ، ثُمَّ رَحَّصَ فِيهِ، وَقَالَ: لَوْ كَانَ ضَارًّا أَحَدًا، لَضَارَّ فَارِسَ وَالرُّومَ. قَالَ أَبِي: الْغَيْلُ: أَنَّ يَطَأَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ وَهِيَ تُرَضِعُ. قُلْتُ لِأَبِي: فَإِنَّ ابْنَ عُيَيْنَةَ يَحَدِّثُ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ: أَنَّ النَّبِيَّ (ص) هَمَى عَنِ الْغَيْلَةِ؟ قَالَ أَبِي: الصَّحِيحُ مُرْسَلٌ. وَأَصْحَابُ ابْنِ جُرَيْجٍ لَا يَقُولُونَ: «ابْنُ عَبَّاسٍ»؛ فَلَا أَذْرِي الْخَطَأَ مِنْ مَرْوَانَ، أَمْ مِنْ عِيسَى بْنِ يُونُسَ؟¹³²

İbn Ebî Hâtim, Ebû Hâtim → Safvân b. Sâlih → Mervân b. Muhammed → İlsâ b. Yûnus → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Rasûlullah (s.a.) isnadıyla “Hz. Peygamber, bir adamın hanımı emzikliyken onunla ilişki yaşamasını (gayl) önceden nehyetmişti. Sonraları ise bu konuda ruhsat vermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, ‘Bu durum birine zarar verecekse Fârisîler ile Rûmlara zarar verir.’ demiştir.” hadisini nakletti. Ebû Hâtim, gayl kelimesinin anlamını verdi. İbn Ebî Hâtim ise İbn Uyeyne’nin Amr b. Dînâr → Atâ → Hz. Peygamber

¹²⁸ Zira Yahyâ b. Bükeyr, hicri ikinci asrın ortalarında doğmuş olup doğal olarak söz konusu asrın üçüncü çeyreğinde hadis öğrenimine başlamıştır. Normal şartlarda Yahyâ b. Sâlih’ten hadis öğrenme zaman dilimi, hicri ikinci asrın üçüncü çeyreğinden sonuna kadardır. Bu durumu teyit eder nitelikte bir bilgi de yer almaktadır. İbn Adî’den nakledildiğine göre Yahyâ b. Bükeyr, Yahyâ b. Sâlih ile hicri 197 senesinde karşılaşmıştır. (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 365; *Lisânü’l-Mîzân*, VIII, 452.) Dolayısıyla söz konusu isnad, hicri ikinci asrın sonuna kadar tek tarikla rivayet edilmiş.

¹²⁹ Bkz. Beyhakî, a.g.e., V, 313.

¹³⁰ Bkz. Beyhakî, a.g.e., VII, 398.

¹³¹ Diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Hâtim, '*İlelü'l-hadîs*, I, 429-431, 640-641; II, 459-460; III, 274-275, 294-295; IV, 107-108, 214-216; VI, 263-264, 264-265. Genellikle Atâ b. Ebî Rabâh’ın Hz. Peygamber veya kendisinden hadis işitmediği sahâbilerden mürsel naklettiği hadisler, muttasıl rivayet edilerek illete sebep olunmuştur.

¹³² İbn Ebî Hâtim, '*İlelü'l-hadîs*, III, 711-712.

isnadiyla söz konusu hadisi aktardığını belirtti. Ebû Hâtim, mürsel rivayetin illetli olmadığını ifade etti. Zira ona göre İbn Cüreyc'in talebelerinden hiçbiri isnadda İbn Abbas'ı zikretmemiştir. Dolayısıyla ilk isnaddaki illete sebep râvinin Mervân ya da İsâ b. Yûnus olduğu konusunda Ebû Hâtim net bir şey söylememiştir.

Emzikli kadınla cinsel münasebetin yaşanmasının ruhsatına dair söz konusu hadis, Atâ b. Ebî Rabâh'tan farklı iki senedle rivayet edilmiştir. Burada öncelikle hadisin isnad şemalarına yer verilecek, ardından illeti ele alınacaktır.

2.4.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Söz konusu hadis, Atâ b. Ebî Rabâh'tan hem muttasıl hem de mürsel senedle rivayet edilmiştir. Hadisin isnad şemalarına yer verirken öncelikle muttasıl, ardından mürsel tarihin şeması gösterilecektir.

Atâ b. Ebî Rabâh'tan ilgili hadisi nakleden iki talebesi tespit edilmiştir. Birisi İbn Cüreyc, diğeri ise Amr b. Dînâr'dır. Her iki talebesinden de hem muttasıl hem mürsel senedin aktarıldığı bilgisi tespit edilmiştir. Şimdi, bu rivayetlere yer verilecektir.

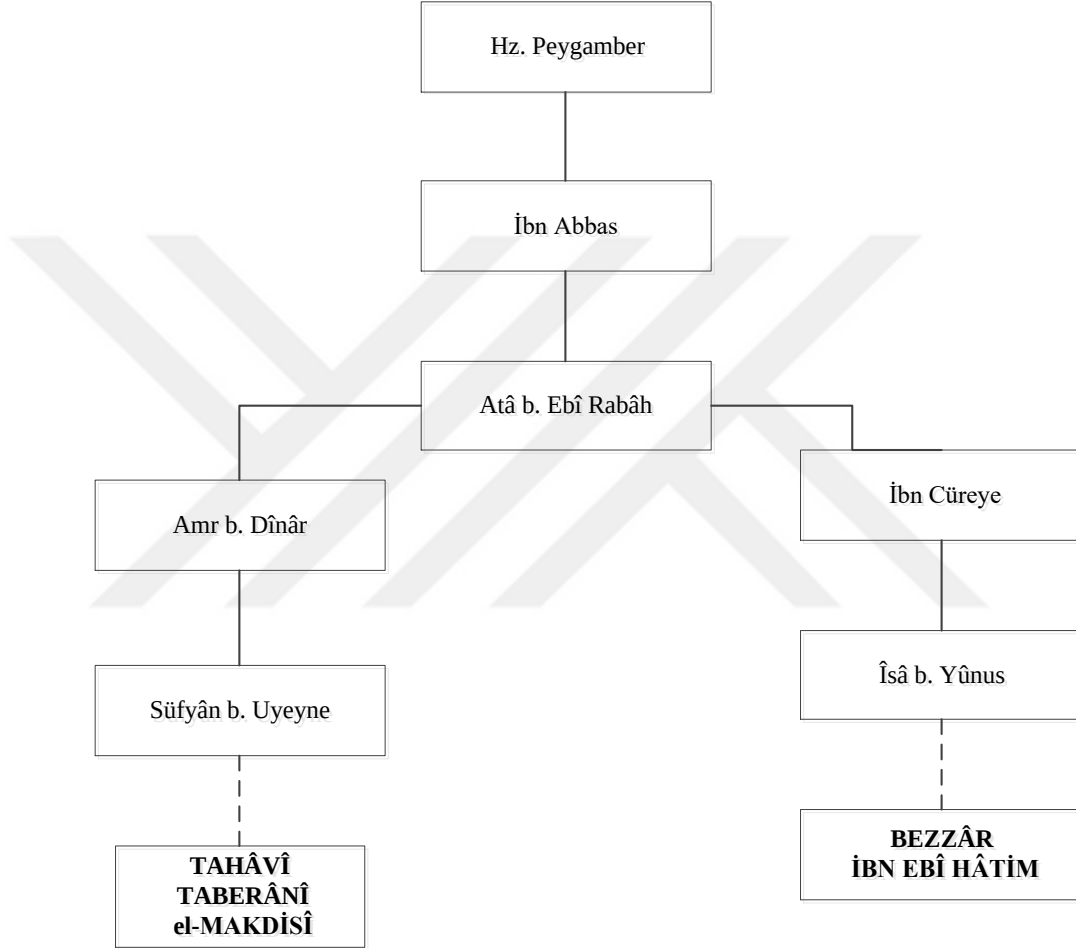
İlgili hadisi musannifler arasından Bezzâr, Tahâvî ve Taberânî nakletmiştir. Bezzâr *el-Müsned*'inde söz konusu hadisi, Muhammed b. Ebî Gâlib → Safvân b. Sâlih → İsâ b. Yûnus → İbn Cüreyc → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadiyla muttasıl rivayet etmiştir.¹³³ Tahâvî ve Taberânî ise ilgili hadisi Ravh b. el-Ferac → Yahyâ b. Bükeyr → Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadiyla muttasıl rivayet etmişlerdir.¹³⁴ Bu durumda Bezzâr, İbn Cüreyc; Tahâvî ve Taberânî de Amr b. Dînâr kanalıyla söz konusu hadisi Atâ b. Ebî Rabâh'tan muttasıl olarak nakletmişlerdir.

¹³³ Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 360. İbn Ebî Hâtim ise Safvân ile İsâ b. Yûnus arasında Mervân b. Muhammed'in yer aldığı tarihi zikretmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, III, 711.)

¹³⁴ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, III, 47-48; *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, IX, 288-289; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 169. Ayrıca Ziyâeddin el-Makdisî, Taberânî'ye kadar ulaşan isnad zinciriyle aynı hadisi rivayet etmiştir. Bkz. el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Beyrut: Dâru Hadr, 1420/2000, XI, 222.

Şema 1

Muttasıl Rivayet

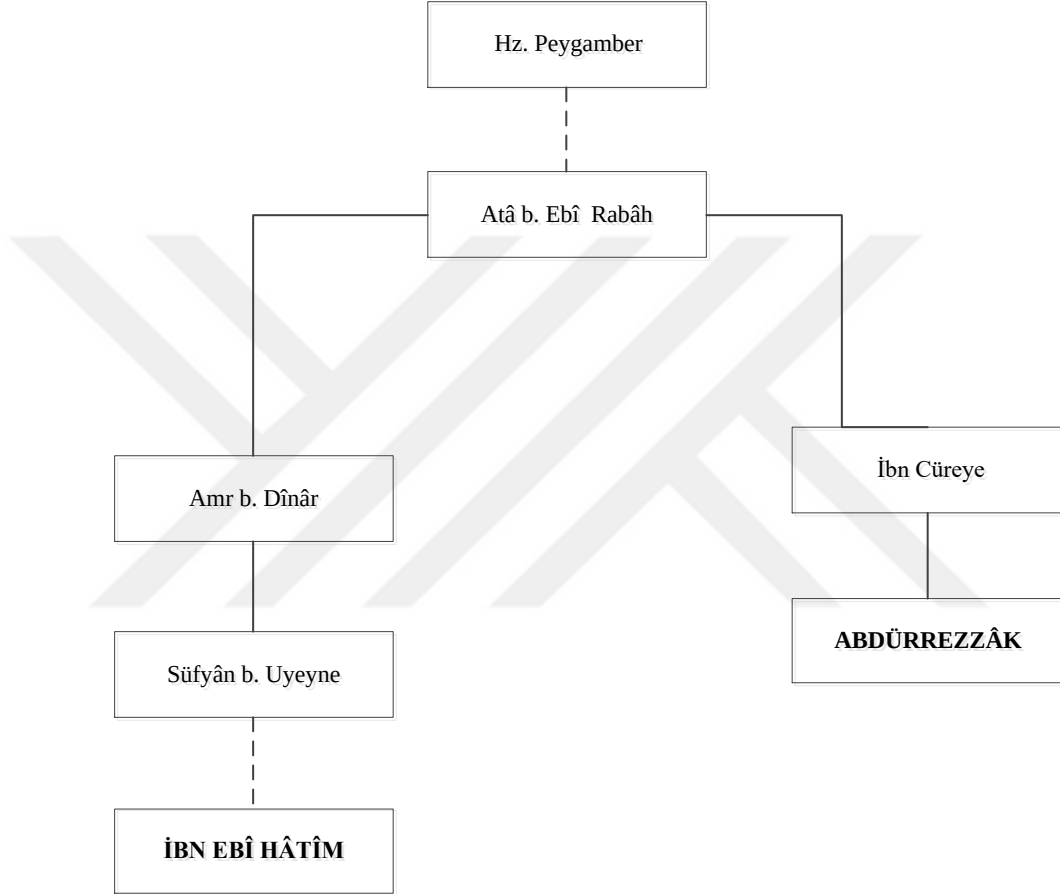
Abdürrezzâk, *el-Musannef*'inde ilgili hadisi İbn Cüreyc → Atâ b. Ebî Rabâh → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel rivayet etmiştir.¹³⁵ Bu isnadla söz konusu hadis, Abdürrezzâk'ın eseri dışında herhangi bir kaynakta yer almamaktadır. Bununla birlikte İbn Ebî Hâtim, Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → Hz. Peygamber isnadıyla Atâ'nın bir diğer öğrencisinden bu hadisin mürsel aktarıldığı bilgisini nakletmektedir.¹³⁶

¹³⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 486.

¹³⁶ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *'İlelül'-l-hadîs*, III, 711-712.

Şema 2

Mürsel Rivayet

2.4.2 Hadisin İleti

Emzikli eşle cinsel münasebetin yaşanması ruhsatına dair ilgili hadis hakkında İbn Ebî Hâtim, *‘İlelû’l-hadîs*’te yalnızca babasının değerlendirmesine yer vermiştir. Babasının Safvân b. Sâlih → Mervân b. Muhammed → İsâ b. Yûnus → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Rasûlullah (s.a.) isnadıyla naklettiği hadisin İbn Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ → Hz. Peygamber senediyle de aktarıldığını ifade eden İbn Ebî Hâtim’e cevap niteliğinde Ebû Hâtim, mürsel rivayetin illetli olmadığını belirtmiştir. Ebû Hâtim, gerekçe sadedinde İbn Cüreyc’in talebelerinden hiç kimsenin isnadda İbn Abbas’ı zikretmediğini ifade etmektedir. Devamında Ebû Hâtim, isnadda İbn Abbas’ı zikretmekle söz konusu illete

Mervân b. Muhammed veya İsâ b. Yûnus'dan hangisinin sebep olduğunu bilmediğini belirtmektedir. Ebû Hâtîm'den aktarılan bilgiler bu açıklamalarla sınırlıdır. Ebû Zûr'a'nın konuyla alakalı herhangi bir değerlendirmesi tespit edilememiştir.

Söz konusu hadis, Atâ b. Ebî Rabâh'tan farklı tariklerle nakledilmiştir. Buna göre hadis, Atâ'dan hem muttasıl hem de mürsel senedle rivayet edilmiştir. Ancak söz konusu ihtilaf, Atâ'nın öğrencileri arasında da zuhur etmiştir. Bu açıdan hem İbn Cüreyc'den hem de Amr b. Dînâr'dan da farklı iki rivayet nakledilmiştir. Dolayısıyla buradaki ihtilafın asıl odak noktası, Atâ'nın talebelerinin talebeleri arasındadır.

Tespitlerimize göre söz konusu hadisi İbn Cüreyc'den rivayet eden iki talebesi bulunmaktadır. Bunlardan biri hem kitap sahibi hem de hocasının önde gelen talebelerinden Abdürrezzâk, diğeri ise İsâ b. Yûnus es-Sebî'dir. Abdürrezzâk, İbn Cüreyc'den ilgili hadisi mürsel; İsâ b. Yûnus ise hocasından muttasıl nakletmiştir. Dolayısıyla Abdürrezzâk ve İsâ arasında ihtilaf yaşanmıştır. Ebû Hâtîm'in "الصحيح مرسل" ifadesine bakılırsa İsâ b. Yûnus'un rivayeti illetlidir. Abdürrezzâk ise İbn Cüreyc'den mürsel aktarmakla illete sebep olmamaktadır. Hemen burada hoca talebe ilişkisine de yer vermek gerekir. Nitekim Abdürrezzâk'ın İbn Cüreyc ile mülazemeti, İsâ b. Yûnus'un hocasıyla arasındakine nazaran bir hayli fazladır. Bu açıdan mülazemeti çok talebenin hocasının rivayetlerine daha vakıf olduğu genellemenin sonuçları bu örnekte de görülmektedir. Abdürrezzâk'ın İbn Cüreyc'le gereğinden çok ilişkisi, onun hocasının aktardıklarını daha iyi hıfzedip koruduğunu canlı örnekle kanıtlamaktadır. Bununla birlikte İsâ b. Yûnus'un rivayeti illetli olsa da illetin ondan kaynaklandığını söylemek zordur. Nitekim Ebû Hâtîm, muttasıl seneddeki illete Mervân b. Muhammed ya da İsâ b. Yûnus'dan hangisinin sebep olduğunu bilmediğini izhar etmişti. Bundan dolayı İsâ b. Yûnus'dan aktarılan muttasıl rivayetin isnadını daha detaylı incelemek gerekir.

İbn Ebî Hâtîm'in Ebû Hâtîm → Safvân b. Sâlih → Mervân b. Muhammed → İsâ b. Yûnus → İbn Cüreyc → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ettiği hadis, Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde Muhammed b. Ebî Gâlib → Safvân b. Sâlih → İsâ b. Yûnus → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber senediyle yer almaktadır. Her iki isnad arasındaki fark, İsâ b. Yûnus'dan hadisi aktaran talebenin

farklılaşmasıdır. İbn Ebî Hâtim, Safvân b. Sâlih → Mervân b. Muhammed → Îsâ b. Yûnus isnadıyla ilgili hadisi naklederken Bezzâr, Safvân b. Sâlih → Îsâ b. Yûnus tarikiyle aktarmaktadır. Ebû Hâtim, illetli rivayeti nakleden râvinin kimliğine dair her ne kadar Îsâ ile Mervân arasından birini belirlemese de üçüncü bir şık daha bulunmaktadır. O da söz konusu hadisi Safvân b. Sâlih'in illetli nakletmesi ihtimalidir. Tam da bu noktada ismi geçen râvilerin kendi aralarında cereyan eden hoca talebe ilişkisine vurgu yapmak gerekir.

Belirlendiği kadarıyla Mervân b. Muhammed'in Îsâ b. Yûnus'dan naklettiği herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Yalnızca İbn Ebî Hâtim'in burada zikrettiği hadisi Mervân, Îsâ'dan aktarmaktadır. Bu durumda söz konusu iki râvinin aralarında hoca talebe ilişkisi varlığı muammadır. Ancak İbn Ebî Hâtim'in isnad zinciriyle bu kanaldan, ilgili haberi rivayet etmesi, kaynaklarda yer almasa da Mervân'ın Îsâ b. Yûnus'dan bir tane dahi olsa hadis naklettiğini göstermektedir. Bununla birlikte ilgili rivayeti Mervân'dan aktaran Safvân b. Sâlih'in Mervân'dan yalnızca iki hadis naklettiği tespit edilmiştir.¹³⁷ Bu hadisler de farklı konuları haizdir. Bu durumda Mervân b. Muhammed ile Safvân b. Sâlih arasındaki hoca talebe ilişkisi oldukça azdır. Safvân b. Sâlih, Mervân'ı zikretmeksizin doğrudan Îsâ b. Yûnus'dan da bu hadisi rivayet etmiştir.¹³⁸ Araştırmalar neticesinde Safvân b. Sâlih'in Îsâ b. Yûnus'dan sadece ilgili hadisi aktardığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu durumda Safvân ile Îsâ'nın arasındaki hoca talebe ilişkisi de yeteri düzeyde değildir. Üstelik Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî'den nakledildiğine göre Safvân b. Sâlih tedlîs-i tesviyede bulunan bir râvidir.¹³⁹ Bu bilgiden yola çıkarak Safvân'ın, Mervân'ı isnaddan çıkarak doğrudan Îsâ b. Yûnus'dan rivayet etmesi de ihtimaller arasındadır. Bu durumda söz konusu hadisi İbn Abbas'ı zikretmekle muttasıl naklederek Safvân b. Sâlih'in de illete sebep olması ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla Ebû Hâtim'in Îsâ b. Yûnus ve Mervân b. Muhammed arasında karar verememesine ilaveten Safvân b. Sâlih hakkında dile getirilen bu bilgiler ışığında İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla söz konusu hadisi muttasıl

¹³⁷ Safvân b. Sâlih'in Mervân b. Muhammed'den rivayet ettiği hadisler için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VII, 108; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 332-333.

¹³⁸ Bkz. Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 360.

¹³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 212. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 454.

rivayet ederek ismi geçen üç râviden biri illete sebep olmuştur. Ancak bu konuda netlik bulunmamaktadır.

İbn Cüreyc'den gelen tariklerde görüldüğü gibi söz konusu muttasıl/mürsel ihtilafı, Amr b. Dînâr isnadında da zuhur etmiştir. Nitekim İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği İbn Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → Hz. Peygamber isnadından farklı olarak Tahâvî ve Taberânî, Ravh b. el-Ferac → Yahyâ b. Bükeyr → İbn Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber senedine yer vermektedirler. Bu durumda İbn Ebî Hâtim, ilgili hadisi, Atâ'nın mürseli olarak naklederken Tahâvî ve Taberânî, İbn Abbas'ı da zikrederek muttasıl rivayete yer vermişlerdir. Görüldüğü üzere Tahâvî ve Taberânî'nin aksine İbn Ebî Hâtim, mürsel hadise yer vererek tek kalmıştır. Zira onun Amr kanalıyla zikrettiği mürsel haber, herhangi bir rivayet kitabında bulunamamıştır. Ancak bu durum, söz konusu mürsel haberin hadis rivayet tarihinde aktarılmadığı anlamına gelmez. Çünkü günümüze ulaşmayan birçok rivayet zincirinin varlığı, hadis âlimlerinin eserlerini tasnif ederken sarf ettikleri sözlerden anlaşılmaktadır.¹⁴⁰ Bu durumda, İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği İbn Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → Hz. Peygamber isnadı, hadis rivayet kitaplarında yer almayıp da var olma ihtimali bulunan sened zincirine örneklerden biridir. Böylelikle Amr b. Dînâr'dan iki farklı isnad yapısıyla söz konusu hadisin aktarılması muhtemeldir. Dolayısıyla Amr b. Dînâr'ın yer aldığı tarikleri detaylı incelemek gerekir.

Amr b. Dînâr'dan biri mürsel diğeri muttasıl olmak üzere iki farklı isnad zinciri nakledilmiştir. İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği üzere İbn Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → Rasûlullah (s.a.) isnadıyla söz konusu hadis mürsel rivayet edilirken, Tahâvî ve Taberânî'nin aktardığı üzere Ravh b. el-Ferac → Yahyâ b. Bükeyr → Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla muttasıl nakledilmiştir. Ebû Hâtim'in “الصحيح مرسل” ifadesinden ötürü Tahâvî ve Taberânî'nin zikrettiği muttasıl rivayet illetli kabul edilmiştir. Peki bu isnadla hadisi muttasıl naklederek

¹⁴⁰ Bunun en belirgin delili, Buhârî'den nakledilen “on altı yılda altı yüz bin hadisten *el-Câmi*'i tasnif ettim.” (Zekeriya Güler, “Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 1, s. 12) sözünde görülmektedir. Ayrıca bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 405. Dolayısıyla rivayet kitaplarında yer almadığı halde bir hadis, daha fazla isnad zinciriyle nakledilmiş olabilir.

illete sebep râvi kimdir? Bu sorunun cevabı, İbn Ebî Hâtim'in *'İlelû'l-hadîs'*inde bulunmamaktadır. Dolayısıyla daha detaylı bir araştırma gerekir. Nitekim râviler arası ilişkiyi incelemek, bir nebze de olsa bu soruna çözüm sunabilir. Öncelikle söz konusu muttasıl rivayetin hicrî üçüncü asrın ilk çeyreği kadar tek tarikile geldiğini söylemek mümkündür. Zira hicrî 204 yılında dünyaya gelen Ravh b. el-Ferac¹⁴¹ ve 231 yılında vefat etmiş hocası Yahyâ b. Abdillâh b. Bükeyr'in¹⁴² 215 ile 230 yılları arasında karşılaşmış olmaları muhtemeldir. Bu durumda söz konusu zaman dilimine kadar bu hadis, Ravh → Yahyâ → İbn Uyeyne → Amr → Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla tek tarikile nakledilmiştir. Dolayısıyla hadis rivayetinin sistematik zaman dilimine girdiği bir dönemde isnadların kendisinde toplandığı şahıslardan tek kalınması,¹⁴³ tırnak içinde garip karşılanan bir durumdur. Bu açıdan hem Amr b. Dînâr hem de İbn Uyeyne'nin önde gelen hadis âlimleri sıfatıyla birçok talebeye hocalık yapmalarından ötürü kendilerinden aktarılan rivayetlerin isnad zincirinin fazla olması beklenirken hicri üçüncü asra kadar senedin tek tarikile gelmesi, herhangi bir illetin varlığını da beraberinde getirebilmektedir. Sonuçta illetli kabul edilen muttasıl rivayetin söz konusu isnadla tek tarikile gelmesi, râvilerden birinin bu duruma sebep olabileceğini göstermektedir. Bu durumda, söz konusu hadisteki illete Yahyâ b. Bükeyr'in sebep teşkil etmesi muhtemeldir. Zira o, Süfyân b. Uyeyne'den yalnızca burada incelenen hadisi rivayet etmiştir. Talebesi Ravh b. el-Ferac'ın hocası Yahyâ'dan birçok hadis aktarması, kendisinin hocasıyla mülazemetinin yeteri derecede olduğunu göstermektedir. Bu açıdan kanaatimizce İbn Uyeyne'den muttasıl rivayet etmekle tek kalan Yahyâ b. Bükeyr, illetin kaynağı olarak gösterilebilir. Bununla birlikte aynı durum talebesi Ravh için de mümkündür. Bu konuda çok açık bir ifadede bulunmak mümkün gözükmeseyse de Yahyâ'nın İbn Uyeyne'den sadece konuyla ilgili haberi rivayet etmesi, illetin kendisine râci olma fikrini kuvvetlendirmekte ve Ravh'ın da hocasından söz konusu hadisi işittiği gibi aktardığını gözler önüne sermektedir.

¹⁴¹ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 297.

¹⁴² Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 262.

¹⁴³ Bkz. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebü îrâdi'l-hadîs*, s. 33-34.

2.5 İnkıtâ

'İlelü'l-hadîs'te yer aldığı üzere 5 hadis, inkıtâ gerekçesiyle illetli kabul edilmiştir. Burada temsil gücü yüksek bir örnek incelenecektir.¹⁴⁴

وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثٍ رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُثَمَّلِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَتِ شَيْبَةَ، عَنْ حَبِيبَةَ ابْنَتِ أَبِي تَجْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ (ص)؛ فِي السَّعْيِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؟ قَالَ أَبِي: رَوَاهُ غَيْرُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُثَمَّلِ، فَقَالَ: عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَيِّصٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَتِ شَيْبَةَ، عَنْ حَبِيبَةَ ابْنَتِ أَبِي تَجْرَةَ. وَأَمَّا الشَّافِعِيُّ فَرَوَى عَنْ ابْنِ الْمُثَمَّلِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَيِّصٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَتِ شَيْبَةَ، عَنْ حَبِيبَةَ ابْنَتِ أَبِي تَجْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ (ص).¹⁴⁵

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Babama, Saîd b. Süleyman'ın Abdullah b. Müemmel → Atâ → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecrâ → Hz. Peygamber isnadıyla Safa ile Merve arasında sa'y yapma konusunda rivayet ettiği hadisi sordum. Babam, Abdullah b. Müemmel → Ömer b. Abdirrahman b. Muhaysin → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecrâ isnadıyla söz konusu hadisi Saîd haricinde rivayet eden birçok râvinin bulunduğunu belirtti. Ayrıca babam, İmam Şâfiî'nin Abdullah b. Müemmel → Ömer b. Abdirrahman b. Muhaysin → Atâ → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecrâ → Hz. Peygamber isnadıyla söz konusu hadisi rivayet ettiğini de ifade etti.

Safa ile Merve arasında sa'y yapılması hususunda rivayet edilen söz konusu hadis, Atâ b. Ebî Rabâh'la birlikte birçok râvi tarafından nakledilmiştir. Burada öncelikle hadisin isnad şemalarına yer verilecek, ardından hadisin illeti ele alınacaktır.

2.5.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Söz konusu hadis, Atâ → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecrâ → Hz. Peygamber ve Atâ → Habîbe → Hz. Peygamber isnadıyla Atâ b. Ebî Rabâh'tan iki farklı tarikle rivayet edilmiştir. Atâ b. Ebî Rabâh'tan hadisi nakledenler açısından ise Abdullah b. Müemmel →

¹⁴⁴ Diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Hâtim, 'İlelü'l-hadîs, I, 512-514; II, 201-202, 448; IV, 20-23; V, 474-475. Buradaki rivayetler içerisinde Atâ'nın hadis işitmedikleri ve Atâ'dan hadis işitmeyenlerin yer aldığı örnekler bulunmaktadır. Neticede örneklerin tamamında herhangi bir tabakadaki inkıtâ meydana gelmiştir.

¹⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., III, 189-192.

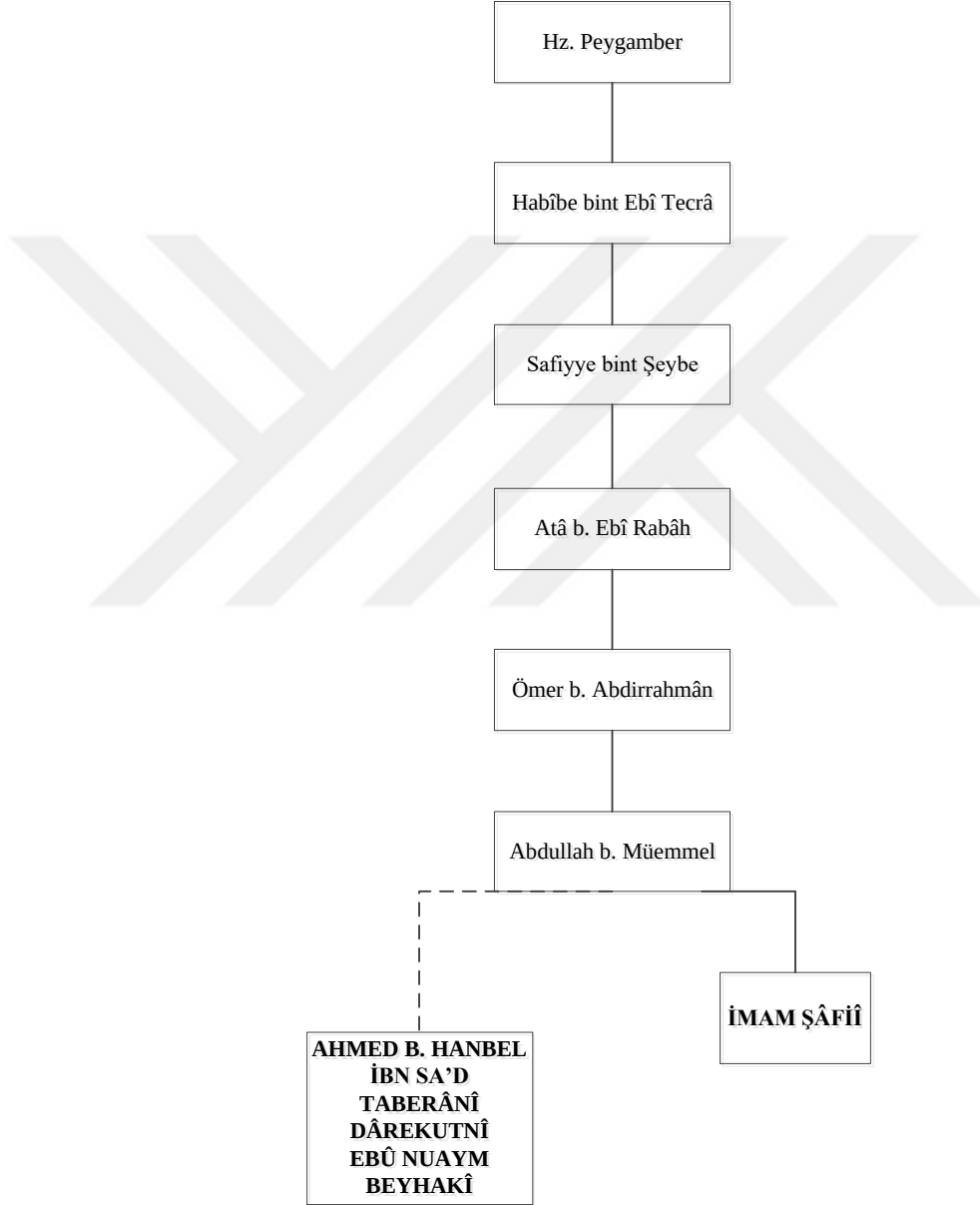
Ömer b. Abdірrahman → Atâ b. Ebî Rabâh; Abdullah b. Müemmel → Muhammed b. Abdірrahman → Atâ b. Ebî Rabâh; Abdullah b. Müemmel → Abdullah b. Abdірrahman → Atâ b. Ebî Rabâh ve Abdullah b. Müemmel → Atâ b. Ebî Rabâh olmak üzere dört farklı isnadla söz konusu hadis rivayet edilmiştir. Bu durumda Abdullah b. Müemmel ile Atâ b. Ebî Rabâh arasında üç farklı râvi yer almakla birlikte Abdullah b. Müemmel'in arada herhangi bir râvi zikretmeksizin Atâ'dan rivayeti de bulunmaktadır.

Başta İmam Şâfiî'nin *el-Üm* adlı eseri ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i olmak üzere birçok kaynakta söz konusu hadis, Abdullah b. Müemmel → Ömer b. Abdірrahman → Atâ b. Ebî Rabâh → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecrâ → Hz. Peygamber isnadıyla muttasıl rivayet edilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1410/1990, II, 231; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXXV, 363; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 194-195; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 226; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424/2004, III, 291-292; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 158; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 98.

Şema 1

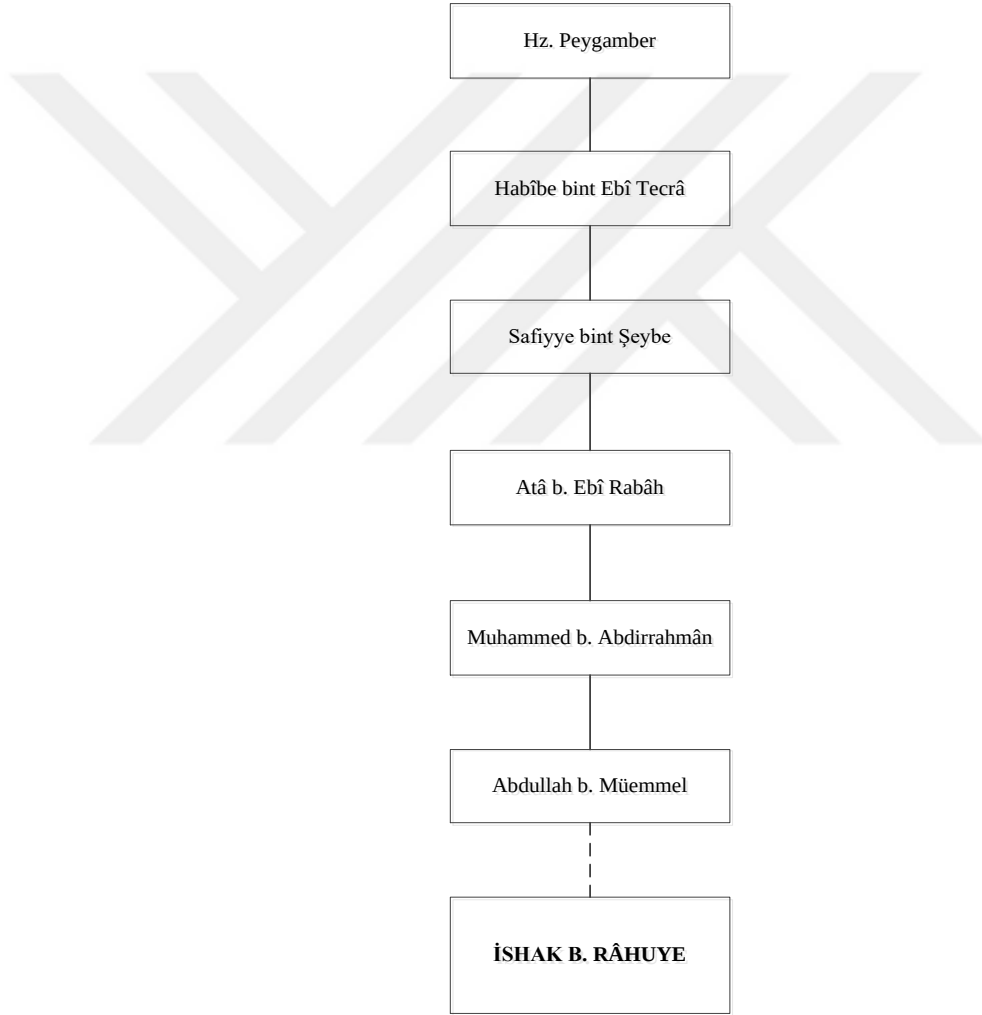
Ömer b. Abdîrrahman'ın Yer Aldığı Muttasıl Rivayet

İshâk b. Râhuye'nin *el-Müsned*'inde nakledildiği üzere söz konusu hadis, Abdullah b. Müemmel → Muhammed b. Abdirrahman → Atâ b. Ebî Rabâh → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tegrâ → Hz. Peygamber isnadıyla da rivayet edilmiştir.¹⁴⁷

Şema 2

Muhammed b. Abdirrahman'ın Yer Aldığı Muttasıl Rivayet

Bu tarikte hadisi Atâ'dan nakleden râvinin adı, bir önceki şemada geçen râvinin adından farklılık arz etmektedir. Bir önceki isnadda hadisi Atâ'dan rivayet eden râvinin adı

¹⁴⁷ İshak b. Râhuye, *el-Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdilhak, Medine: Mektbetü'l-îmân, 1412/1991, V, 194-195.

Ömer'dir. Her iki râvinin babasının adının Abdurrahman olması, bu iki râvinin ya aynı kişi ya kardeş ya da farklı birer râvi oldukları ihtimallerini beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte Yahyâ b. Maîn'den aktarıldığı üzere Ömer b. Abdurrahman'ın isminde ihtilafın vuku bulması ve Buhârî'den nakledildiği üzere bazılarının Ömer b. Abdurrahman'ı Muhammed b. Abdurrahman şeklinde isimlendirmesi¹⁴⁸, her iki râvinin aynı kişi olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla her ne kadar farklı bir isim şeklinde rivayet kitabında yer alsın da aslında *Şema 2*'deki râvi ile *Şema 1*'deki râvi aynıdır. Ancak İshâk b. Râhûye, Ömer b. Abdurrahman'ı Muhammed ismiyle rivayet kitabında zikrettiği için burada ikinci bir şema oluşturma ihtiyacı hissedilmiştir.

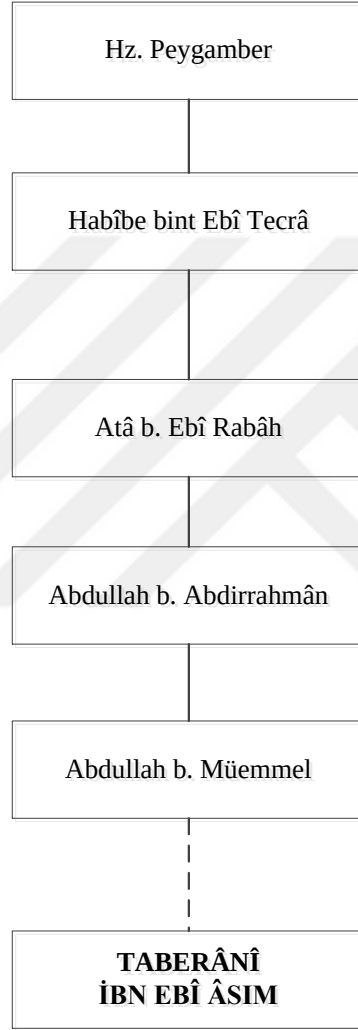
Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde naklettiği üzere söz konusu hadis, İbn Ebî Şeybe → Muhammed b. Bişr → Abdullah b. Müemmel → Abdullah b. Abdurrahman → Atâ b. Ebî Rabâh → Habîbe bint Ebî Tercâ isnadıyla da rivayet edilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Yahyâ b. Maîn ve Buhârî'den aktarılan bilgiler için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 474.

¹⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 226-227; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed, Riyad: Dâru'r-râye, 1411/1991, VI, 83-84. Buradaki isnadda yer alan Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Hüseyin hakkında İbn Abdilber'in değerlendirmesi bulunmaktadır. Ona göre Ömer b. Abdurrahman yerine Abdullah b. Abdurrahman'ı zikretmekle ya İbn Ebî Şeybe ya da Muhammed b. Bişr hata yapmıştır. Bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd., Fas: Vizâretü umûmî'l-evkâf, 1387, II, 101. Ayrıca İbn Abdilber, isnad zincirinde Safiyye bint Şeybe'nin zikredilmemesini de bir hata olarak değerlendirmiş ve aynı şekilde bu hatanın da İbn Ebî Şeybe veya Muhammed b. Bişr'den kaynaklandığını ifade etmiştir. Bkz. İbn Abdilber, a.g.e., II, 101.

Şema 3

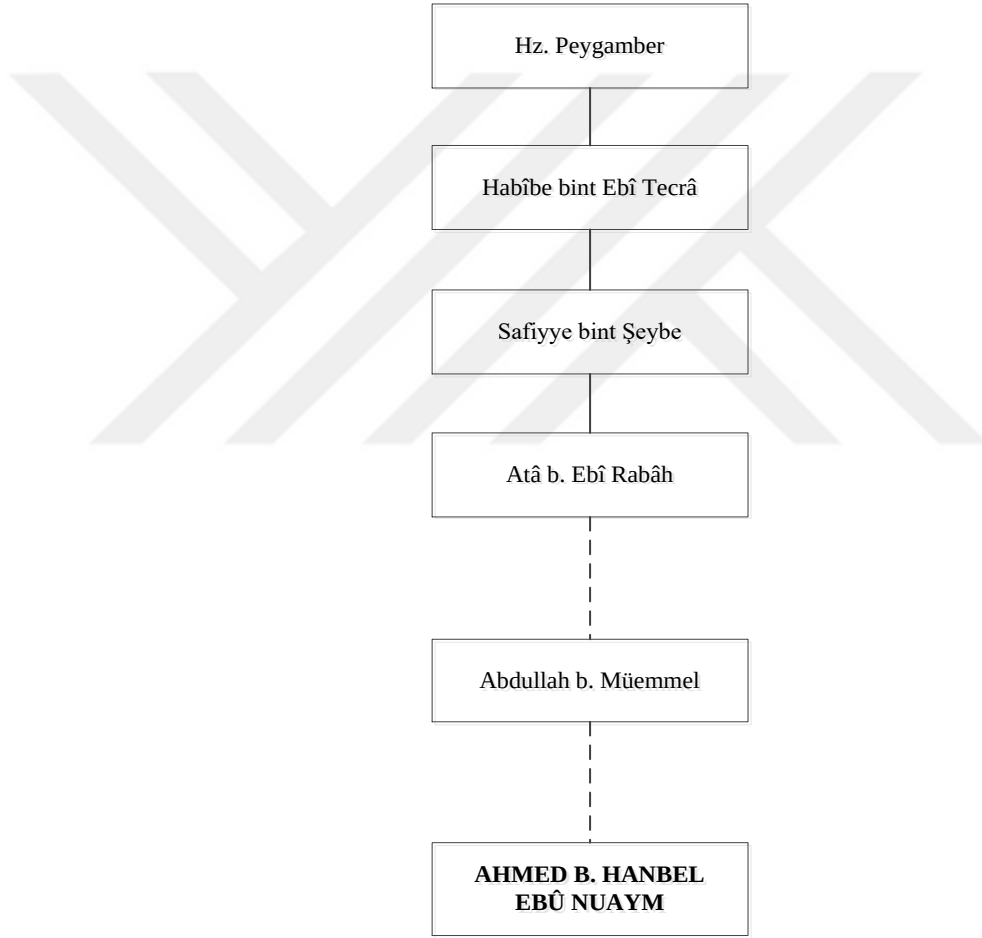
Abdullah b. Abdirrahman'ın Yer Aldığı Rivayet

Son olarak Ahmed b. Hanbel ve Ebû Nuaym'ın eserlerinde zikrettiği üzere söz konusu hadis, Abdullah b. Müemmel → Atâ b. Ebî Rabâh → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecrâ → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.¹⁵⁰

Şema 4

Abdullah b. Müemmel'in Atâ'dan Rivayeti¹⁵¹

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXXV, 367; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf, Riyad: Dâru'l-vatan, 1419/1998, VI, 3296-3297.

¹⁵¹ Şemada Abdullah b. Müemmel ile Atâ b. Ebî Rabâh arasında kesik çizgilerin olması, Abdullah'ın söz konusu hadisi Atâ'dan işitmediğine işaret etmektedir. Detaylı bilgiler aşağıda verilecektir.

2.5.2 Hadisin İleti

İbn Ebî Hâtim, *‘İlelû’l-hadîs*’te Atâ b. Ebî Rabâh’tan rivayet edilen söz konusu hadisin illeti hususunda yalnızca babası Ebû Hâtim’in açıklamalarına yer vermiştir. Tespit edilebildiği ölçüde ilgili hadise dair Ebû Zür’a’nın herhangi bir değerlendirmesine yer veren kaynak bulunmamaktadır.

İbn Ebî Hâtim, babasına öncelikle Saîd b. Süleyman → Abdullah b. Müemmel → Atâ b. Ebî Rabâh → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecdâ → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilen hadisin illetini sormaktadır. Ebû Hâtim, söz konusu hadis hakkında münker, bâtlı gibi herhangi bir illet gerekçesi ifade etmeksizin ilgili hadisin farklı tariklerini zikretmektedir. Ebû Hâtim, öncelikle Saîd b. Süleyman dışında ilgili hadisi Abdullah b. Müemmel → Ömer b. Abdîrrahman → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecdâ isnadıyla rivayet eden bazı râvilerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu durumda Saîd b. Süleyman’ın rivayet ettiği isnadda Ömer b. Abdîrrahman’ın bulunmaması, bir illet sebebi olabilir. Ancak Ebû Hâtim, illeti belirtme hususunda çok açık ifadeler kullanmamaktadır. Onun yerine söz konusu hadisin farklı tariklerini zikretmektedir. Yine devamında Ebû Hâtim, İmam Şâfiî’nin rivayet ettiği Abdullah b. Müemmel → Ömer b. Abdîrrahman → Atâ b. Ebî Rabâh → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecdâ → Hz. Peygamber isnad zincirini zikretmektedir. Dikkat edildiği üzere önceki isnadda olduğu gibi İmam Şâfiî’nin rivayet ettiği tarikte de Ömer b. Abdîrrahman yer almaktadır. O halde Ebû Hâtim’in illeti ön plana koyan herhangi bir kavram veya açıklama ifade etmeyip farklı iki tarikten söz etmesi, Ömer b. Abdîrrahman’ın bulunmadığı isnadı illetli kabul ettiğini hissettirmektedir.

Ebû Hâtim’in Saîd b. Süleyman → Abdullah b. Müemmel → Atâ b. Ebî Rabâh → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecdâ → Hz. Peygamber isnadının illetli olduğuna işaret etmek için iki tarik zikretmesi ve bu iki tarikte de Ömer b. Abdîrrahman’ın yer alması, ilk rivayette râvinin düşürülmesine (iskât/taksir) binaen inkıtâ gerekçesiyle illetli kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bu durumda Abdullah b. Müemmel, ilgili hadisi Atâ b. Ebî Rabâh’tan işitmemiştir. O, Ömer b. Abdîrrahman vasıtasıyla ilgili hadisi Atâ b. Ebî Rabâh’tan rivayet etmektedir. Tam da burada bir parantez açmak gerekir. Zira Abdullah b.

Müemmel'in Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet ettiği yaklaşık on hadis bulunmaktadır.¹⁵² Ayrıca Buhârî, onun Atâ b. Ebî Rabâh'tan hadis işittiğini de belirtmektedir.¹⁵³ Dolayısıyla Abdullah b. Müemmel'in herhangi bir vasıta olmaksızın Atâ'dan rivayette bulunması ve Buhârî'nin semân sübutuna yönelik açıklamaları, Abdullah b. Müemmel'in söz konusu hadisi Atâ'dan işitme ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak bu tür genel çerçeveye sahip bilgilerin yanı sıra Ebû Hâtim'in Abdullah b. Müemmel → Atâ b. Ebî Rabâh isnadının peşine arada Ömer b. Abdurrahman'ın bulunduğu iki tariki zikretmesi, Abdullah'ın söz konusu hadisi Atâ'dan işitmediği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca söz konusu hadisin isnadını ele alan bazı önde gelen hadis âlimleri, Abdullah b. Müemmel ile Atâ b. Ebî Rabâh arasında Ömer b. Abdurrahman'ın bulunması gerektiğinden söz etmektedir.¹⁵⁴ Bu durumda rivayet kitaplarında Abdullah b. Müemmel'in Atâ'dan rivayetlerinin bulunması ve Buhârî'nin semâa yönelik açıklamalarına rağmen Abdullah b. Müemmel'in söz konusu hadisi Atâ'dan doğrudan işitmediği ve arada Ömer b. Abdurrahman'ın bulunması gerektiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ebû Hâtim de aynı şekilde Ömer b. Abdurrahman'ın yer almadığı isnadla karşılaştığında onun yer aldığı iki farklı tariki zikrederek Abdullah b. Müemmel'in söz konusu hadisi Atâ b. Ebî Rabâh'tan bir râvi vasıtasıyla işittiğini belirtmeye çalışmıştır.

Ebû Hâtim, söz konusu hadisin illetini açıklarken illete sebep olan râviyi belirgin hale getirecek herhangi bir ifadede bulunmamaktadır. İbn Ebî Hâtim, Saîd b. Süleyman → Abdullah b. Müemmel → Atâ → Safiyye bint Şeybe → Habîbe bint Ebî Tecrâ → Hz. Peygamber isnadını babasına yönelttikten sonra Ebû Hâtim, Ömer b. Abdurrahman'ın yer aldığı iki farklı isnadı zikretmekle iktifa etmiştir. Ebû Hâtim'in benimsediği bu yolla illete sebebiyet teşkil eden râvinin kimliğini belirlemek zorlaşmaktadır. Ancak Ebû Hâtim Saîd b. Süleyman'ın rivayet ettiği illetli hadisin ardından “...رواه غير سعيد عن عبد الله بن المؤمل...” diyerek

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 264; XI, 560; XXXV, 367; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XVII, 339; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, Dimaşk: Dâru'l-me'mûn, 1410/1990, IV, 396-397; Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 214-215; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, Riyad: Dâru'l-mîmân, 1430/2009, IV, 384; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 201; *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 177, 259; V, 194; Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y., I, 457; III, 467.

¹⁵³ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Haydarabad: Dâiratü'l-meârifî'l-osmâniyye, t.y., V, 209.

¹⁵⁴ Bu durumu belirtenler arasında Dârekutnî (bkz. Dârekutnî, *el-İlel*, XV, 423-424.), İbn Abdilber (bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, II, 99-102.) ve İbnü'l-Kattân el-Fâsî (bkz. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, thk. Hüseyin Âyet Saîd, Riyad: Dâru taybe, 1418/1997, V, 155-159.) bulunmaktadır.

illetin Saîd'den kaynaklandığı hissini uyandıran bir ifade kullanmaktadır. Aynı şekilde “وأما ...الشافعي فروى عن ابن المؤمل...” diyerek Ebû Hâtim, Saîd b. Süleyman dışında diğer râvilerin Abdullah b. Müemmel'den söz konusu hadisi rivayet ederken Ömer b. Abdurrahman'ı da isnadda zikrettiklerini açıklar mahiyette örnekleri zikretmektedir. Bu durumda Ömer b. Abdurrahman'ın yer almadığı ilk isnaddaki illete Saîd b. Süleyman'ın sebep olması muhtemeldir. Ancak Ebû Hâtim'in doğrudan Saîd b. Süleyman'ın illete sebebiyet teşkil ettiğini düşündüğünü söylemek için daha net bilgilere ihtiyaç vardır. Bununla birlikte bazı önde gelen hadis âlimlerinin açıklamalarından anlaşıldığı üzere söz konusu hadisteki illetin kaynağı Abdullah b. Müemmel'dir. Örneğin İbn Adî, İmam Şâfiî'nin rivayet ettiği isnadı zikrettikten sonra Abdullah b. Müemmel'in naklettiği birçok zayıf hadiste illetin kendisine râci olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁵ İbn Abdilber ise daha net bir ifadeyle Abdullah b. Müemmel'i seyyiü'l-hıfz bir râvi şeklinde vasıflayarak bu gerekçeyle söz konusu hadisin muzdarib olma sebebini belirtmektedir.¹⁵⁶ İzzeddin İbnü'l-Esîr de isnaddaki ızdırabın Abdullah b. Müemmel'den kaynaklandığını ifade ederek¹⁵⁷ İbn Abdilber ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ahmed b. Ömer el-Kurtubî ise Abdullah b. Müemmel'i seyyiü'l-hıfz bir râvi şeklinde nitelendirerek söz konusu hadiste teferrüd ettiğini ifade etmektedir.¹⁵⁸ İbnü'l-Kayserânî ise Abdullah b. Müemmel'in zayıf bir râvi olduğunu belirtmekle iktifa etmiştir.¹⁵⁹ Söz konusu hadise dair detaylı açıklamalarda bulunan İbnü'l-Kattân el-Fâsî, isnad farklılıklarına yer verdikten sonra neticede buradaki ızdırabın zabt kusuru bulunan Abdullah b. Müemmel'den kaynaklandığını ifade etmektedir.¹⁶⁰ Sonuçta Ebû Hâtim'in değerlendirmesinden illete sebebiyet teşkil eden râvinin tespit edilmesi zor olmakla birlikte bazı önde gelen hadis âlimlerinin konuya dair yaptığı açıklamalar, zabt kusuru bulunan Abdullah b. Müemmel'in ilgili hadisi illetli rivayet ettiğini ortaya koymaktadır.

¹⁵⁵ İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ولابن المؤمل هذا غير ما ذكرت من الحديث، وعامة ما يرويه الضعف عليه بين”. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 226.

¹⁵⁶ İbn Abdilber'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “إن عبد الله بن المؤمل ليس ممن يحتج بحديثه لضعفه وقد انفرد... بهذا الحديث، قيل له: هو سيء الحفظ فلذلك اضطربت الرواية عنه...”. Bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, II, 102.

¹⁵⁷ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1409/1989, VI, 59.

¹⁵⁸ Bkz. Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim*, thk. Muhyiddin Dîb vd., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996, III, 385.

¹⁵⁹ Bkz. İbnü'l-Kayserânî, *Zehîratü'l-huffâz*, III, 1330.

¹⁶⁰ Bkz. İbnü'l-Kattân el-Fâsî, *Beyânü'l-vehm*, V, 159.

Abdullah b. Müemmel'den gelen rivayetlerin isnadları üzerinde durmak gerekir. Nitekim söz konusu hadisin tariklerinde illetin kaynağının kendisinin olmasını takviye edecek bazı detaylar mevcuttur. Örneğin söz konusu hadis, Abdullah b. Müemmel'den altı farklı isnad yapısıyla rivayet edilmiştir:

1. Abdullah → Atâ → Safiyye → Habîbe → Hz. Peygamber,
2. Abdullah → Ömer b. Abdірrahman → Atâ → Safiyye → Habîbe → Hz. Peygamber,
3. Abdullah → Ömer → Atâ → Habîbe → Hz. Peygamber,
4. Abdullah → Ömer → Safiyye → Habîbe → Hz. Peygamber,
5. Abdullah → Abdullah b. Abdірrahman¹⁶¹ → Atâ → Habîbe → Hz. Peygamber,
6. Abdullah → Muhammed b. Abdірrahman¹⁶² → Atâ → Safiyye → Habîbe → Hz. Peygamber.

Abdullah b. Müemmel'den altı farklı tarikle rivayet edilen söz konusu hadisin illetli olmayan tariki, Abdullah → Ömer b. Abdірrahman → Atâ → Safiyye → Habîbe → Hz. Peygamber isnadıdır. Bu isnad yapısını Abdullah b. Müemmel'den rivayet edenler İmam Şâfiî, Yûnus b. Muhammed, Humeyd b. Abdірrahman ve Muâz b. Hânî'dir. Bu talebeler arasında Yûnus b. Muhammed'in rivayet ettiği farklı bir isnad daha bulunmaktadır. O da Abdullah → Ömer → Atâ → Habîbe → Hz. Peygamber tarikidir. Bu durumda Yûnus b. Muhammed, hocası Abdullah b. Müemmel'den söz konusu hadisi iki farklı tarikle rivayet etmiştir. Tariklerin birinde Atâ ile Habîbe arasında Safiyye bint Şeybe yer alırken diğerinde bulunmamaktadır. Yûnus b. Muhammed gibi Süreyc b. Nu'mân da hocası Abdullah b. Müemmel'den söz konusu hadisi iki farklı tarikle rivayet etmiştir. Bu tariklerden biri Abdullah → Atâ → Safiyye → Habîbe → Hz. Peygamber, diğeri ise Abdullah → Ömer → Safiyye → Habîbe → Hz. Peygamber isnadıdır. Görüldüğü üzere iki isnad arasındaki fark, Abdullah b. Müemmel ile Safiyye bint Şeybe'nin arasında yer alan râvinin aynı kişiler olmamasıdır. Buna göre ilk isnadda Atâ b. Ebî Rabâh yer alırken ikinci isnadda Ömer b. Abdірrahman bulunmaktadır. Bu durumda Yûnus b. Muhammed ile Süreyc b. Nu'mân'ın iki farklı isnadla söz konusu hadisi Abdullah b. Müemmel'den rivayet etmeleri,

¹⁶¹ Yukarıda, İbn Abdilber'in söz konusu râvi ile ilgili açıklamalarına yer verilmişti. Zira ona göre Ömer b. Abdірrahman'ın zikredilmesi gerekirken Abdullah b. Abdірrahman'ın zikredilmesi hatadır.

¹⁶² Yukarıda Muhammed b. Abdірrahman ile Ömer b. Abdірrahman'ın aynı kişi oldukları belirtilmişti.

Abdullah'ın zabt kusuruyla ilgili detayları gözler önüne sermektedir. Zira önde gelen hadis âlimlerinin de işaret ettiği gibi ilgili hadisin farklı isnadlarla rivayet edilmesine sebep olan râvi Abdullah b. Müemmel'dir. Hem Yûnus b. Muhammed'in hem de Süreyc b. Nu'mân'ın söz konusu hadisi Abdullah b. Müemmel'den iki farklı isnad yapısıyla rivayet etmeleri, Abdullah'ın talebelerine ilgili hadisi farklı isnad zincirleriyle rivayet ettiği görüşünü desteklemektedir. Böylelikle Abdullah'ın talebelerine her seferinde farklı bir isnad zincirini rivayet etmesi, zabt kusurundan ötürü onun muzdarib hadis naklettiğini göstermektedir.

2.6 Birinin Daha Sahih Olmasıyla Diğerinin İletli Olması

İbn Ebî Hâtim, bu gerekçeyle Atâ'dan nakledilen 3 hadise yer vermiştir. Burada bir örnek incelenecektir.¹⁶³

وَسَأَلْتُ أَبَا زُرْعَةَ عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ، عَنْ لَيْثِ بْنِ أَبِي سُلَيْمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا}؛ قَالَ: الْحَيْلُ. وَرَوَاهُ زِيَادُ الْبَغَّائِي، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ؟ فَقُلْتُ لِأَبِي زُرْعَةَ: أَيُّهُمَا أَصَحُّ؟ فَقَالَ: مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ أَحْفَظُ.¹⁶⁴

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Ebû Zür'a'ya Mûsâ b. A'yen → Leys b. Ebî Süleyym → Mücâhid → İbn Abbas isnadıyla aktarılan “*Soluk soluğa süratle koşan!*”¹⁶⁵ ayetini İbn Abbas'ın “at” olarak tefsir etmesini sordum. Ayrıca Ziyâd el-Bekkâî'nin Leys → Atâ → İbn Abbas isnadıyla rivayet ettiği aynı hadisi de belirtip hangisinin daha sahih olduğunu sordum. Ebû Zür'a, Mûsâ b. A'yen'in önde gelen hadis hâfız olduğunu belirtti.

Âdiyât sûresinin ilk ayetinin tefsiriyle ilgili rivayet edilen hadisin öncelikle isnad şemalarına yer verilecek, ardından illeti incelenecektir.

¹⁶³ Diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Hâtim, *‘İlelû’l-hadîs*, IV, 224-225, 711. Örneklerin tamamında Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledilen isnadlar illetli kabul edilmiştir. Atâ dışında farklı râviler tarafından nakledilen senedler ‘أصح’ kavramıyla belirtilmiştir.

¹⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., IV, 593.

¹⁶⁵ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Âdiyât 100/1.

2.6.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Söz konusu hadis, hem Atâ b. Ebî Rabâh'tan hem de Mücâhid'den rivayet edilmiştir. Burada öncelikle Atâ b. Ebî Rabâh isnadlarına, sonrasında Mücâhid'in bulunduğu senede yer verilecektir.

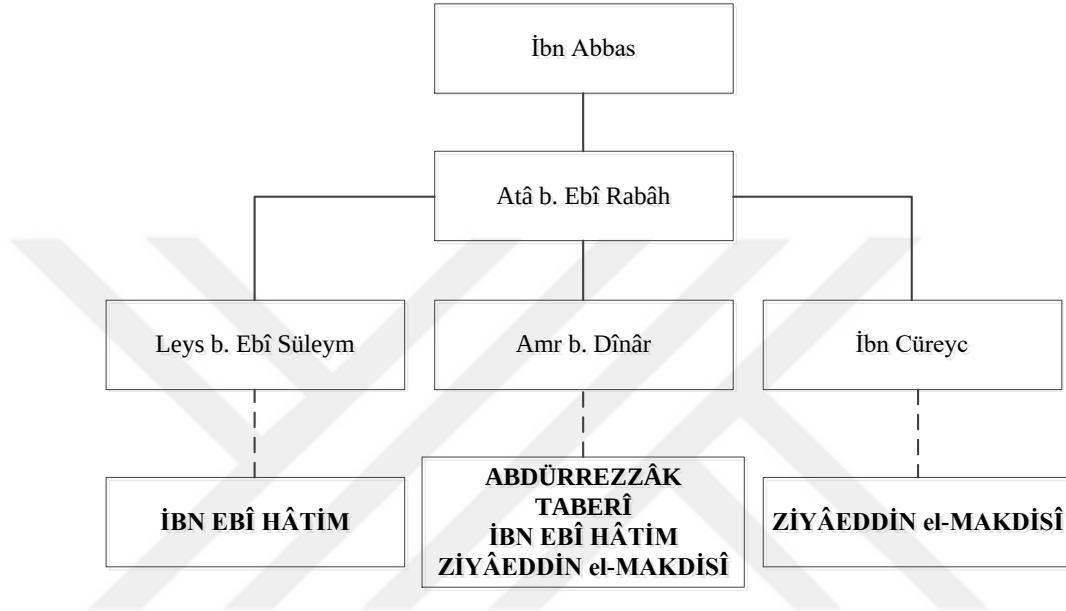
Tefsir kaynaklarında aktarıldığı üzere söz konusu rivayet, Atâ → İbn Abbas isnadıyla nakledilmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla rivayeti Atâ'dan aktaran üç talebesi bulunmaktadır. Birincisi, İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği Leys b. Ebî Süleym, ikincisi Amr b. Dînâr¹⁶⁶ ve üçüncüsü de İbn Cüreyc'dir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, thk. Mahmûd Muhammed Abde, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419, III, 452; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, 1420/2000, XXIV, 558; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Riyad: Mektebetü nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997, X, 3457. Ayrıca hadis, müteahhir dönem rivayet kitabında da yer almaktadır. Bkz. Ziyâeddin el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XI, 250-251.

¹⁶⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XI, 251.

Şema 1

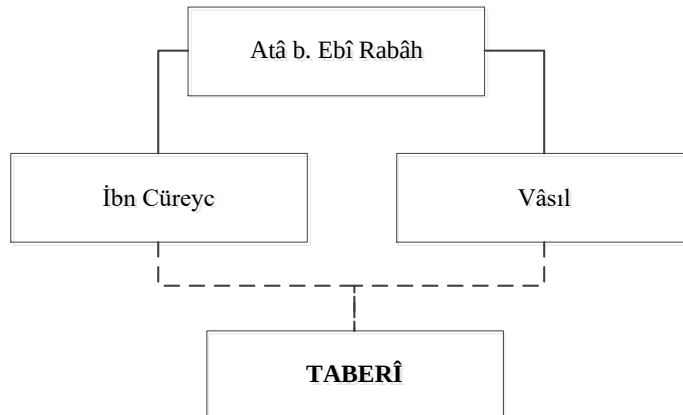
Atâ'nın İbn Abbas'tan Rivayeti

Taberî'nin aktardığı üzere söz konusu hadis, Atâ'nın sözü olarak da nakledilmiştir. Rivayetleri art arda sıralayan Taberî önce Atâ'nın sözü, sonrasında İbn Abbas'ın sözü olarak nakletmiştir.

Şema 2

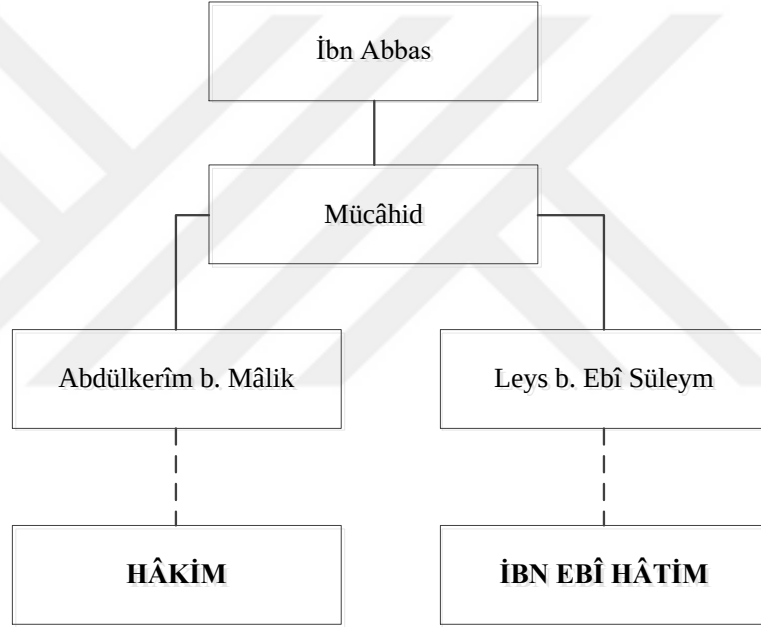
Atâ'nın Sözü

Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde rivayet ettiği üzere hadis, Ubeydullah b. Mûsâ → İsrâîl → Abdülkerîm b. Mâlik → Mücâhid → İbn Abbas isnadıyla nakledilmiştir.¹⁶⁸ Yukarıda da ifade edildiği üzere İbn Ebî Hâtim, Mûsâ b. A'yen → Leys b. Ebî Süleym → Mücâhid → İbn Abbas isnadıyla hadisi rivayet etmiştir.

Şema 3

Mücâhid Rivayeti

2.6.2 Hadisin İletti

İbn Ebî Hâtim, Ebû Zür'a'ya iki farklı sened sormaktadır. Bunlardan birisi Mûsâ b. A'yen → Leys b. Ebî Süleym → Mücâhid → İbn Abbas, diğeri Ziyâd el-Bekkâî → Leys b. Ebî Süleym → Atâ → İbn Abbas isnadıdır. İbn Ebî Hâtim, hangi seneden daha sahih olduğunu sorunca Ebû Zür'a, Mûsâ b. A'yen'in önde gelen hadis hafızı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla râviyi ta'dîl etme yöntemiyle onun rivayet ettiği Mücâhid → İbn Abbas isnadının daha sahih ve Atâ'dan gelen rivayetin ise illetli olduğunu belirtmektedir. Ancak Ebû Zür'a, herhangi bir illet lafzı kullanmadan yalnızca râvinin güvenilirliğine işaret

¹⁶⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 533. Ayrıca Taberî, Mücâhid'in sözü olarak da hadisi rivayet etmektedir. Bkz. *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 558.

eden bir kavramla illetli olmayan senedi ifade etmektedir. Böylelikle Ebû Zür'a'nın illeti belirtme yöntemlerinden biri de râvi cerh ve ta'dilinde bulunmak olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Ebî Hâtim, Leys b. Ebî Süleym'in iki farklı talebesinden iki farklı isnadı zikretmektedir. Mûsâ b. A'yen, Leys → Mücâhid → İbn Abbas; Ziyâd el-Bekkâî ise Leys → Atâ → İbn Abbas senedini rivayet etmektedir. Ancak her iki talebenin rivayeti, İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs*'i dışında bir kaynakta yer almamaktadır. Rivayet kaynakları içerisinde sadece Hâkim'in eserinde Abdülkerîm b. Mâlik → Mücâhid → İbn Abbas senedi bulunmaktadır. Atâ isnadı, büyük çoğunluğu tefsir kaynaklarında, bir kısmı ise müteahhir dönem hadisçilerinden Ziyâeddin el-Makdîsî'nin *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*'sında bulunmaktadır. Dolayısıyla müteahhir dönem hadis kitabı inceleme dışı tutulduğunda, söz konusu hadisi Atâ'dan nakleden herhangi bir rivayet kitabı bulunmamaktadır.

İbn Ebî Hâtim'in Ziyâd ve Mûsâ b. A'yen'in rivayetine yer vermesi, rivayet kitaplarında yer almasa da bu talebelerin Leys b. Ebî Süleym'den ilgili hadisi rivayet ettiklerini söylemek için bir delil olabilir. Zira rivayet kitaplarına girmeyen birçok sened vardır. Söz konusu iki tarik, bunlardan biri olabilir. Bu iki isnadın rivayet edildiği göz önüne alındığında, Ebû Zür'a'nın değerlendirmesini bir kez daha gözden geçirmek gerekir. Ebû Zür'a, Mûsâ b. A'yen'i “ألفظ” ifadesiyle ta'dil ederek Ziyâd'ın rivayetini illetli kabul etmiştir. Rical literatürü incelendiğinde Mûsâ b. A'yen sika,¹⁶⁹ Ziyâd el-Bekkâî ise zayıf râvi¹⁷⁰ olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ilaveten Ziyâd'ın Leys'ten yalnızca üç rivayetinin olması,¹⁷¹ rivayet ettiği Atâ isnadının illetli olduğuna yönelik ipucu sağlamaktadır.

2.7 İlet Lafzı Kullanılmayan

'İlelü'l-hadîs'te Atâ'dan nakledilen iki örnekte herhangi bir illet gerekçesi zikredilmemektedir. Burada bir örnek incelenecektir.¹⁷²

¹⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 137.

¹⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., III, 538; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 137.

¹⁷¹ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 72; XIII, 523-524; *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 84.

¹⁷² Diğer örnek için bkz. İbn Ebî Hâtim, *'İlelü'l-hadîs*, V, 594-595. Buradaki örnekte, Seleme b. Küheyl → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber isnadının illeti sorulduğunda Ebû Hâtim, hadisin İsmâil b. Müslim → Atâ

وَسُئِلَ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَاتِلِ الْمُؤْمِنِينَ: أَنَّهُ لَيْسَ لَهُ

تَوْبَةٌ؟ قَالَ أَبِي: أَبُو سَعِيدٍ: هُوَ عَبْدُ الْمُذُّوسِ بْنُ حَبِيبِ الشَّامِيِّ، وَكَانَ لَا يَصْدُقُ.¹⁷³

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Sevrî'nin Ebû Saîd → Atâ → İbn Abbas isnadıyla müslüman birini öldürenin tövbe hakkının bulunmamasına dair rivayet ettiği hadis soruldu. Babam, Ebû Saîd'in Abdülkuddûs b. Habîb eş-Şâmî olduğunu belirterek onun doğru söylemediğini ifade etti.

Müslüman birini öldürenin tövbe hakkı olmamasına yönelik rivayet edilen söz konusu hadisin illetini belirlemek için öncelikle hadisin isnad şemaları gösterilecek, ardından illetine değinilecektir.

2.7.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Söz konusu hadis, yalnızca Atâ b. Ebî Rabâh'tan değil; farklı râviler tarafından da rivayet edilmiştir. Burada öncelikle Atâ'nın, sonrasında diğer râvilerin rivayetine yer verilecektir.

Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledilen ilgili hadisi, yalnızca İbn Ebî Hâtim ve Zeylaî aktarmıştır. İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği isnad yukarıda verilmişti. Zeylaî ise İshak b. Râhuye → Ebû Dâvud el-Haferî → Süfyân es-Sevrî → Ebû Saîd → Atâ → İbn Abbas isnadıyla söz konusu hadisi aktarmıştır.¹⁷⁴ Her iki müellif, munkatı' isnadla söz konusu hadisi nakletmiştir. Zira İbn Ebî Hâtim, Süfyân es-Sevrî'den; Zeylaî ise İshak b. Râhuye'den rivayet etmektedir.

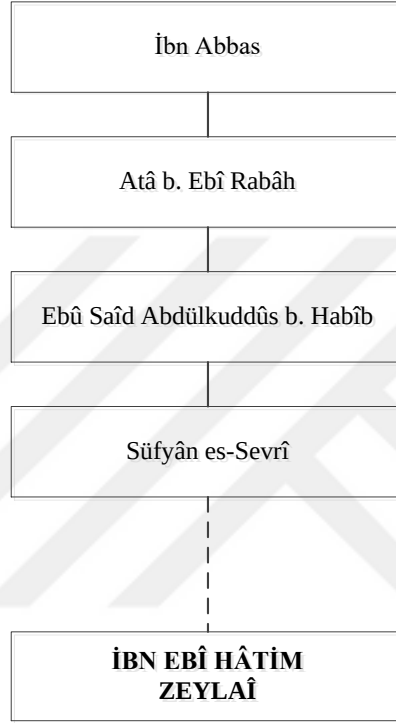
isnadıyla nakledildiğini belirtmekle iktifa etmiştir. Ancak Ebû Hâtim'in ifadesinde hadisin mürsel veya maktû olarak nakledildiğine dair bir netlik yoktur. Aynı duruma kitabı tahkik edenler de işaret etmektedir.

¹⁷³ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., IV, 220.

¹⁷⁴ Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, *Tahrîcü ehâdisi'l-Keşşâf*, thk. Abdullah b. Abdurrahmân es-Sa'd, Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1414, I, 343.

Şema 1

Atâ b. Ebî Rabâh Rivayeti

Atâ b. Ebî Rabâh isnadına yer veren başka bir müellif bulunmamaktadır. Ancak başta *Kütüb-i Sitte* müellifleri olmak üzere birçok muhaddis, hadisi İbn Abbas'ın farklı talebelerinden rivayet etmektedir. Hadisi İbn Abbas'tan nakledenler Saîd b. Cübeyr,¹⁷⁵ Amr b. Dînâr¹⁷⁶ ve Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'dır.¹⁷⁷

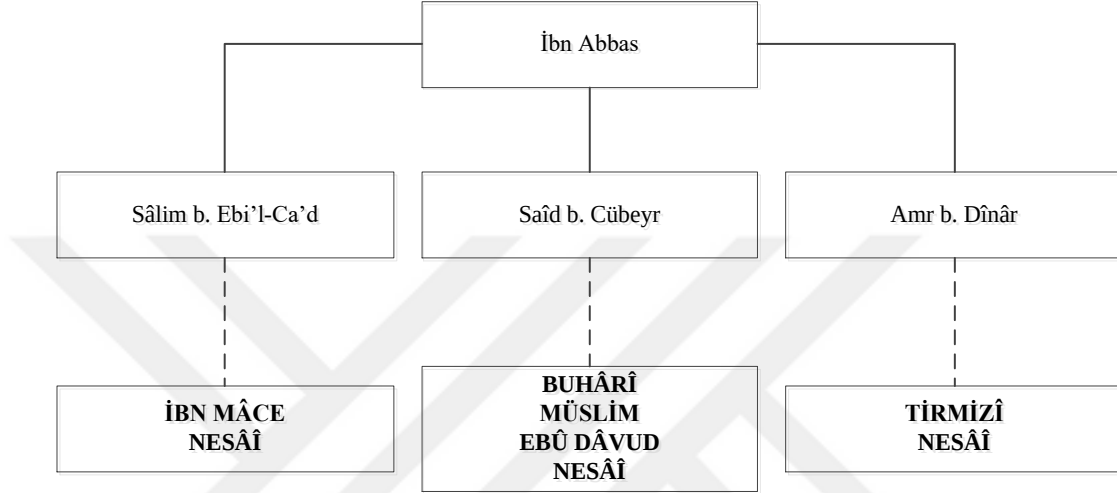
¹⁷⁵ Buhârî, *es-Sahîh*, VI, 110; Müslim, *es-Sahîh*, VIII, 242; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, IV, 168; Nesâî, *es-Sünen*, I, 791. Saîd b. Cübeyr'in yer aldığı isnadın tarihleri fazla olduğu için detaya girmek için burada her bir müellifin eserinin bir bölümü dipnotta verilmiştir.

¹⁷⁶ Tirmizî, *el-Câmi'*, V, 122-123; Nesâî, a.g.e., I, 791-792.

¹⁷⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, III, 641; Nesâî, a.g.e., I, 790.

Şema 2

İbn Abbas'tan Rivayet Edenler

2.7.2 Hadisin İletti

Yalnızca babasının açıklamasına yer veren İbn Ebî Hâtim'in, Süfyân es-Sevrî → Ebû Saîd Abdülkuddûs → Atâ b. Ebî Rabâh → İbn Abbas isnadıyla müslüman birini öldüren kimsenin tövbe hakkının olamayacağına dair rivayet ettiği hadis hakkında Ebû Hâtim, herhangi bir illet lafzı kullanmamaktadır. Yalnızca Ebû Saîd Abdülkuddûs b. Habîb'in sadık olmadığını (لا يصدق) belirten Ebû Hâtim, illeti ifade etmede yalnızca râvi cerhine yer vermektedir. Böylelikle Ebû Hâtim, râviyi cerh ederek dolaylı yoldan mecrûh râvinin rivayetinin de illetli olacağını belirtmektedir.

Ebû Saîd Abdülkuddûs b. Habîb'in cerh ve ta'dil durumu incelendiğinde hakkında hep cerh ifadeleri kullanılmıştır. Ebû Hâtim, metrûku'l-hadîs; Ebû Zûr'a ise zaîfü'l-hadîs ifadeleriyle Abdülkuddûs'ü cerh etmişlerdir.¹⁷⁸ Buhârî'den nakledilen bir rivayette Abdülkuddûs Atâ, Nâfi', Mücâhid, Şa'bî ve Mekhûl'den maktûb hadisler nakletmektedir.¹⁷⁹ Dolayısıyla Abdülkuddûs, rivayetleri kabul edilemeyecek derecede zayıf râvidir. Bununla birlikte onun Atâ'dan yalnızca iki hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir. Biri

¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 56.

¹⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 45.

kurban ibadetiyle,¹⁸⁰ diğeri ise meleklerin vasfıyla ilgilidir.¹⁸¹ Hem cerh lafızlarıyla tenkide maruz kalması hem de Atâ'dan yalnızca iki hadis rivayet etmesi, söz konusu hadisin zayıflık derecesini artırmaktadır.

Belirlendiği üzere İbn Abbas'tan hadisi Atâ değil, farklı talebeleri rivayet etmiştir. Bunlar arasında Saîd b. Cübeyr, Amr b. Dînâr ve Sâlim b. Ebi'l-Ca'd bulunmaktadır. Özellikle *Kütüb-i Sitte*'de yer alan hadis, Atâ'dan nakledilen rivayetin illetini daha belirgin hale getirmektedir. Nitekim İbn Abbas ile Atâ arasındaki ilişkinin uzun yıllara dayanması, buradaki hadisin de Atâ'dan nakledilme imkanını beraberinde getirmektedir. Ancak İbn Abbas'ın farklı talebelerinden hadisin rivayet edilmesi ve Atâ rivayetine yalnızca İbn Ebî Hâtim ve Zeylaî'nin yer vermesi, isnadın zayıflığını gözler önüne sermektedir. Ebû Hâtim'in Abdülkuddûs hakkında "sadık değildir" ifadesini kullanması ve bu isnadla herhangi bir rivayet kitabında yer almaması, hadisin lâ asle leh, kizb, bâtil gibi gerekçelerle illetli olabileceğini düşündürmektedir. Ebû Hâtim, bu ifadeleri kullanmasa da hadisin Atâ kanalıyla bir aslının olmadığı malumdur. Dolayısıyla Ebû Hâtim'in de yukarıda zikredilen gerekçeler çerçevesinde söz konusu hadisi illetli kabul ettiği söylenebilir.

2.8 Ref'

وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) : أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ؟

قَالَ: هَذَا خَطَأٌ؛ إِنَّمَا يُرَوَّى عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ آخَرَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، مَوْقُوفٌ.¹⁸²

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Babama, İbn Cüreyc'in Atâ → Ebû Hüreyre → Rasûlullah (s.a.) isnadıyla rivayet ettiği "*Kan alanın da kan aldıranın da orucu bozulmuştur*" hadisini sordum. O, bu isnadın hatalı olduğunu ve aslında söz konusu hadisin Atâ → meçhul râvi → Ebû Hüreyre isnadıyla mevkuf şeklinde rivayet edildiğini belirtmiştir.

Hacamatın orucu bozması hususunda nakledilmiş söz konusu hadis hem muttasıl hem de mürsel isnadla rivayet edilmiştir. Ayrıca ilgili hadis, kaynağı açısından Hz. Peygamber'in ve Ebû Hüreyre'nin sözü olmakla hem merfû hem de mevkuf şekilde

¹⁸⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 388.

¹⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 193.

¹⁸² İbn Ebî Hâtim, *'İlelü'l-hadîs*, III, 115-116.

nakledilmiştir. Burada öncelikle hadisin isnad şemalarına yer verilecek, ardından illet tespiti yapılacaktır.

2.8.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Atâ b. Ebî Rabâh ve farklı râvilerden¹⁸³ nakledilen söz konusu rivayet, hadis kaynaklarında hem muttasıl hem de mürsel isnadla aktarılmıştır. Aşağıda ilk olarak muttasıl, sonrasında mürsel isnadın şeması verilecektir.

Başta Nesâî'nin *es-Sünenü 'l-Kübrâ*'sında aktardığı üzere bu hadis, Şu'be → Amr b. Dînâr → Atâ b. Ebî Rabâh → meçhul râvi → Ebû Hüreyre isnadıyla mevkuf olarak rivayet edilmiştir.¹⁸⁴ Hadisi Şu'be'den Haccâc b. Muhammed ve Ravh b. Ubâde adlı öğrencileri rivayet etmiştir.¹⁸⁵ Kaynağı açısından ilgili hadis Ebû Hüreyre'ye isnad edilmektedir. Ayrıca Atâ ile Ebû Hüreyre arasında kimliği tespit edilemeyen meçhul râvi bulunmaktadır. Bu isnaddan anlaşıldığı üzere Atâ b. Ebî Rabâh bu hadisi Ebû Hüreyre'den doğrudan almamıştır.

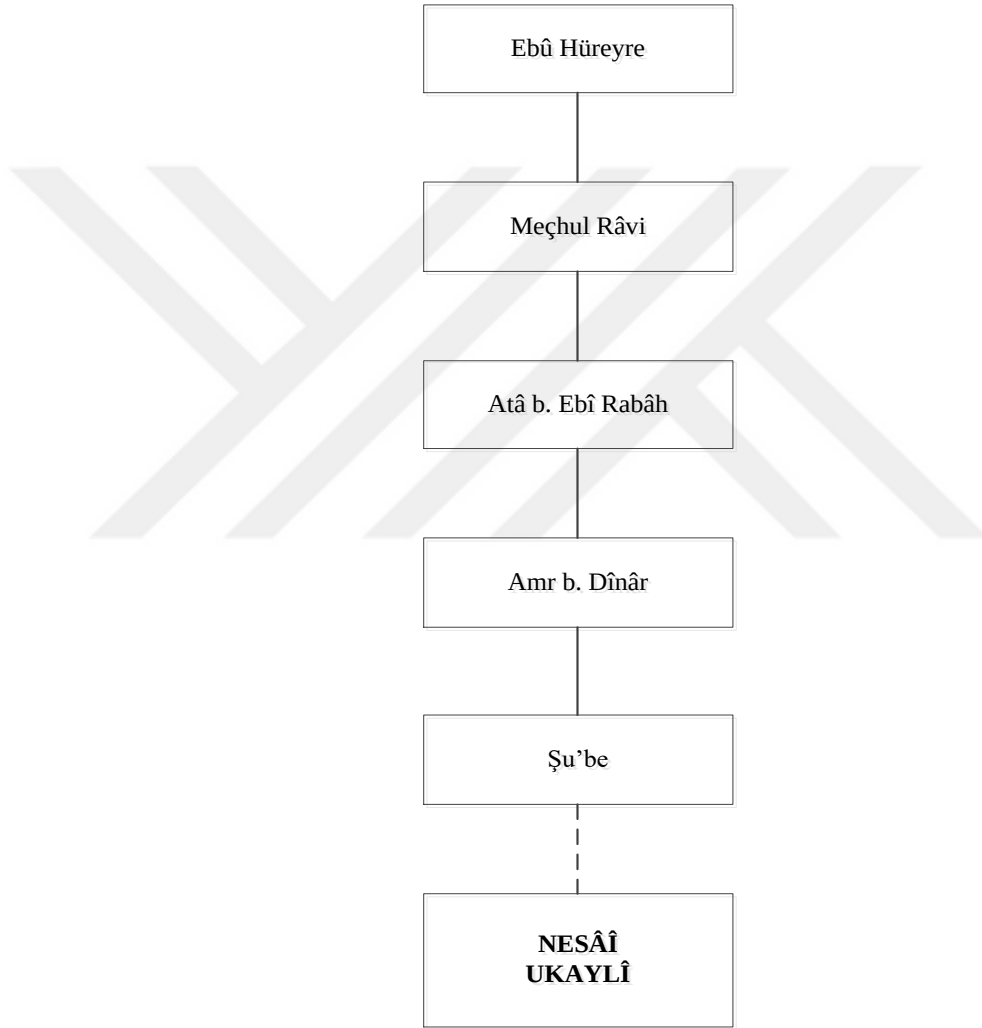
¹⁸³ Ebû Hüreyre'den söz konusu hadisi birçok talebesi rivayet etmiştir. Araştırmanın konusu gereği burada sadece Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledilen rivayetlere yer verilecektir.

¹⁸⁴ Nesâî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, III, 333; Ukaylî, *ed-Du'afâ 'ü'l-kebîr*, II, 62, 342.

¹⁸⁵ Dârekutnî'nin belirttiği üzere Nadr b. Şumeyl ve Gunder de ilgili hadisi Şu'be'den bu isnadla rivayet etmiştir. (Dârekutnî, *el-İlel*, XI, 106-107.) Yine Dârekutnî'nin ifade ettiğine göre Ebu'n-Nadr Hâşim b. Kâsım, Şu'be'den söz konusu hadisi naklederken hem isnadda meçhul râviyi zikretmekte hem de merfû rivayet etmektedir. (Dârekutnî, a.g.e., XI, 106.) Söz konusu hadisi Şu'be'den hem meçhul râviyi zikrederek hem de kaynağı açısından merfû olmak üzere rivayet eden başka bir talebesi yoktur. Bununla birlikte Şu'be'nin diğer bir talebesi Ebû Muâviye Abdurrahman b. Kays ise söz konusu hadisi isnadda meçhul râvi yer almaksızın merfû rivayet etmiştir. Aşağıda bu isnada yer verilecektir.

Şema 1

Meçhul Râvinin Yer Aldığı Mevkuf Muttasıl Rivayet¹⁸⁶

¹⁸⁶ Muttasıl kavramıyla, Atâ b. Ebî Rabâh → meçhul râvi → Ebû Hureyre isnadı kastedilmektedir. Normal şartlarda musannifler ile Şu'be arasında râviler bulunmaktadır. Araştırmanın odaklandığı nokta gereği aradaki râviler hazfedilmiştir.

Nesâî ve birçok musannifin kaydettiği üzere bu hadis, Hz. Peygamber'e isnad edilerek merfû olarak da rivayet edilmiştir. Atâ'nın talebeleri arasında Rabâh b. Ebî Ma'rûf,¹⁸⁷ Ömer b. Kays¹⁸⁸ ve bazı tariklerde geçtiği üzere Amr b. Dînâr¹⁸⁹ ve İbn Cüreyc'den¹⁹⁰ söz konusu hadis merfû rivayet edilmiştir. Merfû rivayet, Atâ → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber isnadıyla arada meçhul râvi olmaksızın nakledilmiştir. Bununla birlikte yukarıda Amr b. Dînâr'ın meçhul râvinin de bulunduğu mevkuf rivayetine yer verilmişti. Ayrıca İbn Cüreyc'in talebelerinden bazıları, söz konusu hadisi merfû rivayet etmektedir. Aşağıda İbn Cüreyc'in talebeleri arasında ilgili hadisi mevkuf rivayet edenler belirtilecektir.

¹⁸⁷ Bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 331; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, II, 62; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 187.

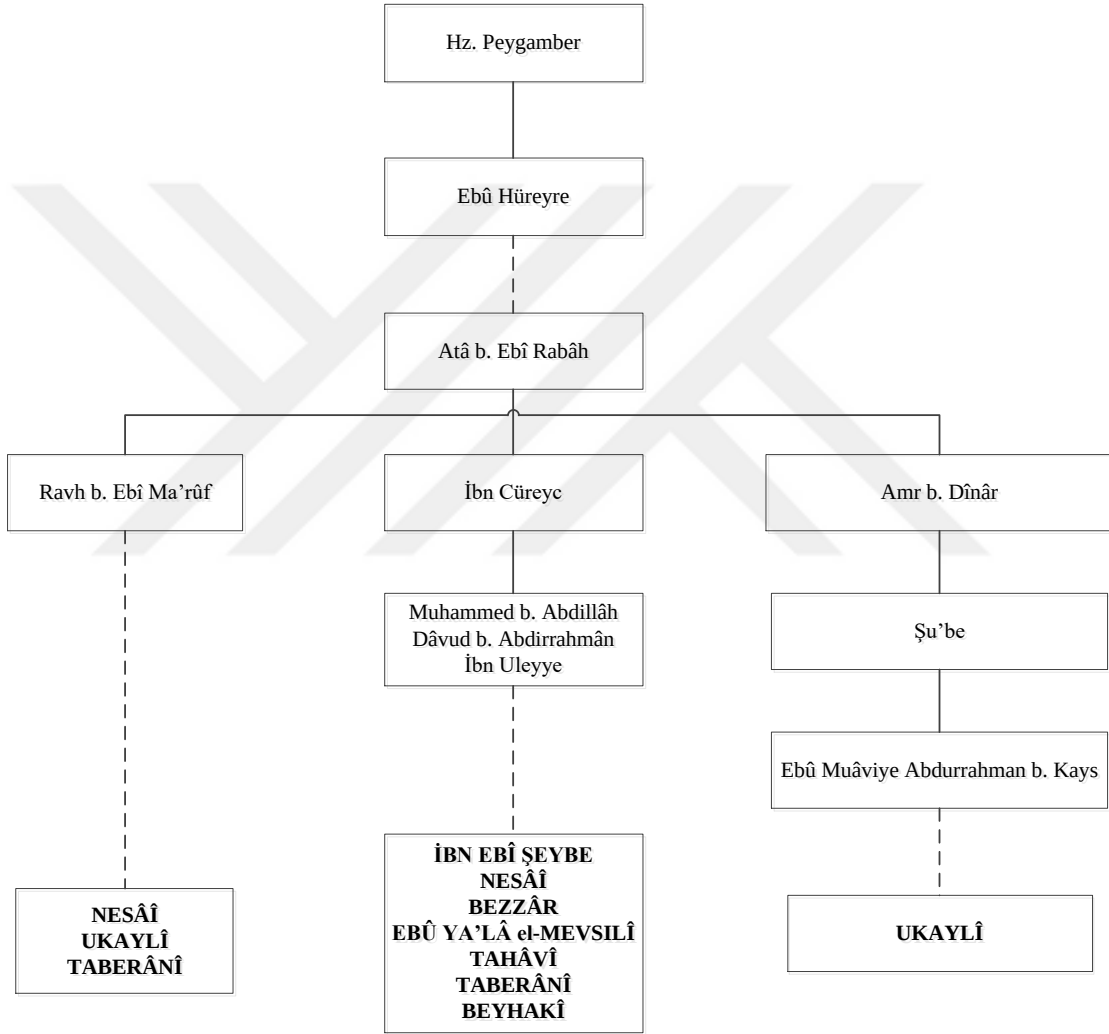
¹⁸⁸ Rivayet kitaplarında söz konusu râvinin hadisi bulunmasa da Dârekutnî, onun ilgili hadisi Atâ'dan naklettiğini belirtmiştir. (Dârekutnî, *el-İlel*, XI, 105.)

¹⁸⁹ Bkz. Ukaylî, a.g.e., II, 342. Burada geçtiği üzere Amr b. Dînâr, ilgili hadisi Atâ → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber isnadıyla merfû rivayet etmekle birlikte senedde meçhul râviyi de zikretmemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Ebû Muâviye Abdurrahman b. Kays, Şu'be → Amr b. Dînâr → Atâ → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber isnadıyla söz konusu hadisi bu şekilde rivayet etmektedir. Ancak Ukaylî'nin de ifade ettiği üzere Amr b. Dînâr, ilgili hadisi arada meçhul râviyi de zikrederek mevkuf rivayet etmektedir. Bkz. Ukaylî, a.g.e., II, 62, 342.

¹⁹⁰ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 211-212; Nesâî, a.g.e., III, 331; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XVI, 178; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsne'd*, XI, 247; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, II, 99; Taberânî, a.g.e., V, 184; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 266. İbn Cüreyc'den ilgili hadisi merfû rivayet eden talebeleri arasında Muhammed b. Abdillâh b. Müsennâ, Dâvûd b. Abdurrahmân el-Attâr ve İbn Uleyye yer almaktadır. Bununla birlikte Dârekutnî, İbn Uleyye'nin ilgili hadisi İbn Cüreyc'den mevkuf rivayet ettiğini belirtmektedir. (Dârekutnî, a.g.e., XI, 106.)

Şema 2

Meçhul Râvinin Yer Almadığı Merfû Rivayet¹⁹¹

Yine başta Nesâî olmak üzere birçok musannif, Atâ → Ebû Hüreyre isnadıyla ilgili hadisi arada meçhul râvi bulunmaksızın mevkuf rivayet etmişlerdir.¹⁹² Atâ'dan bu isnadla

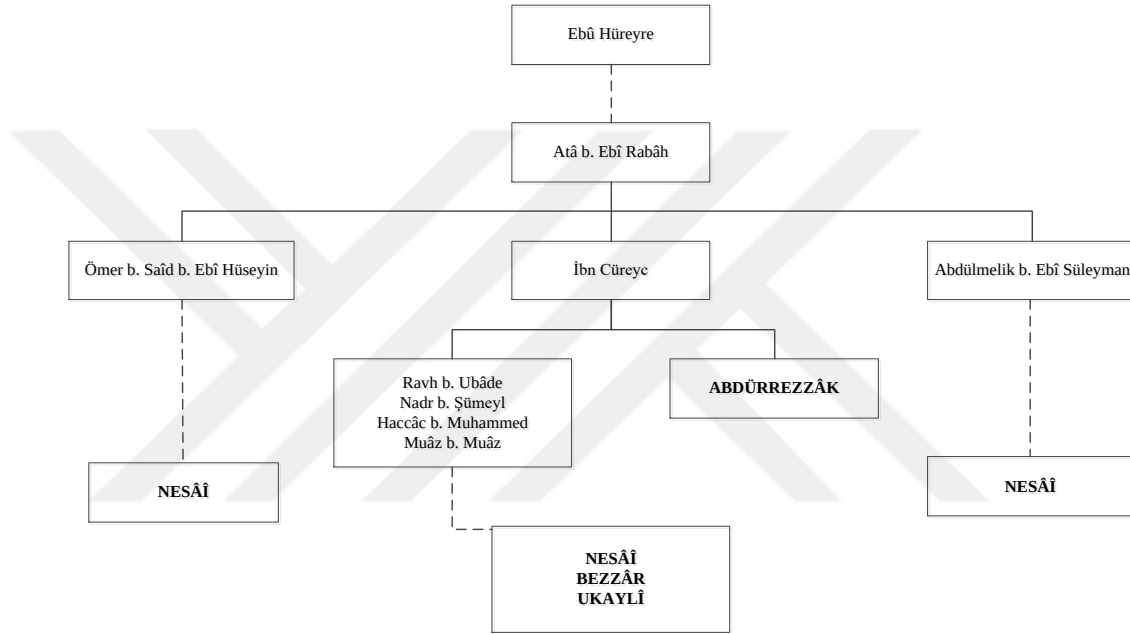
¹⁹¹ İbn Ebî Şeybe, söz konusu rivayeti İbn Uleyye'den doğrudan rivayet etmektedir. İsnad şemasında, râviler arası kopukluk, kesik çizgilerle gösterilmektedir. Ancak şema düzeninde musannifler bir kutucukta bulunduğu için İbn Ebî Şeybe ile İbn Uleyye arasında kesik çizgi kullanılmıştır.

¹⁹² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 210; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 332-333; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XVI, 179; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, II, 62.

hadisi rivayet eden talebeleri arasında Abdülmelik b. Ebî Süleyman¹⁹³, Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin¹⁹⁴ ve İbn Cüreyc¹⁹⁵ bulunmaktadır.

Şema 3

Meçhul Râvinin Yer Almadığı Mevkuf Rivayet

Sonuç olarak Atâ’dan rivayet edilen söz konusu hadisin isnad yapıları şu şekildedir:

- Atâ b. Ebî Rabâh → meçhul râvi → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (merfû),
- Atâ b. Ebî Rabâh → meçhul râvi → Ebû Hüreyre (mekuf),
- Atâ b. Ebî Rabâh → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (merfû),
- Atâ b. Ebî Rabâh → Ebû Hüreyre (mekuf),

¹⁹³ Nesâî, Abdülmelik’in iki talebesi İbnü’l-Mübârek ile Yezîd b. Hârûn’un rivayetine yer verdikten sonra Hâlid b. Abdillâh’ın söz konusu hadisi Atâ’nın sözü şeklinde (maktû) nakletmekle Abdülmelik’in ismi geçen iki talebesine muhalefet ettiğini belirtmektedir. Bkz. Nesâî, a.g.e., III, 333.

¹⁹⁴ Bu isnadda Atâ’nın Ebû Hüreyre’den semâ lafzıyla ilgili hadisi rivayet ettiği aktarılmaktadır. Nesâî, bu durumu İbn Ebî Hüseyin’in İbn Cüreyc’e muhalefet etmesi olarak değerlendirmektedir. Zira Haccâc → İbn Cüreyc → Atâ → Ebû Hüreyre isnadına yer veren Nesâî, Ebû Hüreyre isminin ardından “ولم يسمعه منه” kaydını ekleyerek Atâ’nın Ebû Hüreyre’den semâının bulunmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla Nesâî’ye göre İbn Ebî Hüseyin, semâ sığasını kullanmakla İbn Cüreyc’e muhalefet etmektedir. Bkz. Nesâî, a.g.e., III, 332.

¹⁹⁵ Hadis kaynakları dışında Dârekutnî Hammâd b. Mes’ade, Ebû Âsım, İbn Uleyye, Mufaddal b. Fadâle ve Muhammed b. Bekir’in de İbn Cüreyc’den söz konusu hadisi mevkuf rivayet ettiklerini belirtmektedir. (Dârekutnî, *el-İlel*, XI, 106.)

e) Atâ b. Ebî Rabâh (maktû).

2.8.2 Hadisin İletî

Atâ b. Ebî Rabâh'tan beş farklı isnadla nakledilmiş hacamatın orucu bozmasıyla ilgili rivayet hakkında İbn Ebî Hâtim, yalnızca Ebû Hâtim'in açıklamasına yer vermiştir. *'İletü'l-hadis'*in dışında herhangi bir kaynaktan Ebû Zûr'a'nın değerlendirmesi bulunmamaktadır.

İbn Ebî Hâtim, İbn Cüreyc → Atâ → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilen merfû munkatî'/mürsel hadisi Ebû Hâtim'e sormaktadır. Ebû Hâtim, illetli olmayan isnadda Atâ ile Ebû Hüreyre arasında meçhul râvinin bulunması gerektiğini ifade etmekle birlikte hadisin Ebû Hüreyre'nin sözü (mevkuf) olduğunu belirtmektedir. Ebû Hâtim, konuyla ilgili farklı bir açıklama veya ek bir bilgi sunmamaktadır. Nitekim yer yer illet gerekçesini ve illete sebebiyet teşkil eden râviyi ortaya koyan Ebû Hâtim, bu örnekte yalnızca illetli olmayan isnadı belirtmekle iktifa etmektedir. Ayrıca Ebû Hâtim, zaman zaman illeti belirttikten sonra illete sebep râvinin cerhine yönelik açıklamalarda da bulunmaktadır. Ancak bu örnekte râvi cerhine yönelik bir kavram yer almamaktadır. Bu durumda Ebû Hâtim'in kapalı bıraktığı noktaları belirginleştirmek gerekmektedir.

İlete sebebiyet teşkil eden râvinin kimliğine dair herhangi bir açıklamada bulunmayan Ebû Hâtim, merfû mürsel rivayete 'خطا' diyerek illetli olmayan isnadı peşinden zikretmektedir. Tespitlerimize göre merfû mürsel rivayeti Atâ'dan rivayet eden talebeleri arasında Rabâh b. Ebî Ma'rûf¹⁹⁶ ve Ömer b. Kays bulunmaktadır. Amr b. Dînâr ve İbn Cüreyc ise söz konusu hadisi mevkuf rivayet etmektedir. Dolayısıyla Atâ'nın öğrencileri arasında yalnızca Rabâh b. Ebî Ma'rûf ve Ömer b. Kays söz konusu hadisi merfû mürsel rivayet etmekle illete sebep olmaktadır. Amr b. Dînâr'dan söz konusu hadisi sadece Şu'be rivayet etmektedir. Şu'be'nin talebeleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Haccâc b. Muhammed, Gunder, Nadr b. Şumeyl ve Ravh b. Ubâde ilgili hadisi Şu'be'den mevkuf muttasıl isnadla rivayet ederken Hâşim b. Kâsım merfû muttasıl, Ebû Muâviye de merfû mürsel senedle nakletmişlerdir. Dolayısıyla Hâşim ve Ebû Muâviye'nin rivayeti illetlidir. Çünkü Şu'be, Amr b. Dînâr'dan söz konusu hadisi mevkuf muttasıl senedle rivayet

¹⁹⁶ Taberânî'nin belirttiği üzere Rabâh'tan hadisi sadece Ebû Ahmed rivayet etmektedir. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 187.) Bu durumda merfû rivayet etmekle söz konusu hadisi illetli aktaran ya Rabâh'ın kendisi ya da talebesi Ebû Ahmed'dir.

etmiştir. Son olarak İbn Cüreyc'in rivayetine bakıldığında söz konusu hadisi İbn Cüreyc'den merfû nakleden talebeleri arasında Muhammed b. Abdillâh, Dâvud b. Abdirrahman ve bir rivayete göre İbn Uleyye yer almaktadır. Söz konusu hadisi İbn Cüreyc'den Abdürrezzâk dâhil birçok talebesi mevkuf isnadla rivayet etmektedir. Dolayısıyla İbn Cüreyc'in bu hadisi mevkuf rivayet ettiği açıktır. Merfû rivayet eden üç talebesi, illete sebep olmaktadır.

İbn Cüreyc rivayetinde isnadda meçhul râvi yer almamaktadır. On iki talebesi de İbn Cüreyc'den söz konusu hadisi mürsel tariklerle rivayet etmektedir. Bu tariklere mürsel denmesinin gerekçesi ise Atâ'nın Ebû Hüreyre'den ilgili hadisi işitmediği bilgisidir.¹⁹⁷ Bununla birlikte Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin'in rivayet ettiği tarikte Atâ'nın Ebû Hüreyre'den semâ sığasıyla söz konusu hadisi naklettiği görülmektedir.¹⁹⁸ Ömer b. Saîd dışında herhangi bir râvi tarafından Atâ'nın semâ sığasıyla Ebû Hüreyre'den ilgili hadisi rivayet ettiği bilgisi bulunmamaktadır. Ömer b. Saîd'in semâ sığasıyla hadisi rivayetinin peşinden Nesâî, "والصواب رواية حجاج عن ابن جريج،" diyerek Haccâc rivayetinde yer alan "لم يسمعه" kaydına işaret etmektedir.¹⁹⁹ Dolayısıyla Atâ, hadisi Ebû Hüreyre'den işitmemiştir. Atâ → Ebû Hüreyre isnadıyla gelen rivayet mürseldir. Ayrıca Atâ → Ebû Hüreyre isnadında Atâ'nın Ebû Hüreyre'den 'عن' sığasıyla ilgili hadisi rivayet ettiği görülmektedir. Yalnızca İbn Ebî Şeybe ve Tahâvî'nin eserlerinde Atâ'nın Ebû Hüreyre'den 'قال' sığasıyla nakilde bulunduğu tespit edilmiştir.²⁰⁰ 'عن' sığasının semâ yoluyla alınmayan hadisler için de kullanıldığı bilgisinden²⁰¹ yola çıkarak söz konusu sığa ile gelen tariklerde zaten Atâ'nın hadisi bir râvi vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den naklettiğini söylemek mümkün hale gelmektedir. Neticede her ne kadar bazı tariklerde bizzat yer almasa da Atâ ile Ebû Hüreyre arasında meçhul bir râvi bulunmaktadır.

¹⁹⁷ Atâ'nın Ebû Hüreyre'den söz konusu hadisi işitmediği bilgisi için bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 332; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 62.

¹⁹⁸ Bkz. Nesâî, a.g.e., III, 332.

¹⁹⁹ Bkz. Nesâî, a.g.e., III, 332-333.

²⁰⁰ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 211; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, II, 99. Tahâvî'nin rivayet ettiği hadis, İbn Cüreyc'in talebesi Dâvûd b. Abdirrahman isnadıyla nakledilmektedir. Dâvûd b. Abdirrahman isnadına yer veren diğer musanniflerin eserlerinde, 'عن' sığası bulunmaktadır. Bu durumda Dâvûd'un yer aldığı isnadda sadece Tahâvî, 'قال' sığasına yer vermektedir.

²⁰¹ Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013, s. 85.

Ebû Hâtim dışında bazı âlimler de ilgili hadisin illetine değinmişlerdir. Söz konusu hadisin illeti barındırmayan vechinin mevkuf olduğunu söyleyenler Yahyâ b. Maîn,²⁰² Buhârî,²⁰³ Bezzâr²⁰⁴ ve Dârekutnî'dir.²⁰⁵ Bu durumda Ebû Hâtim dahil beş münekkid âlim, merfû rivayetin illetli olduğunu belirterek Atâ'dan hadisin mevkuf nakledildiğini ifade etmektedir. Atâ ile Ebû Hüreyre arasında bir râvinin yer alması gerektiği hususunda hem Ebû Hâtim'in hem de Buhârî, Nesâî ve Dârekutnî'nin açıklamaları bulunmaktadır. Sonuç itibariyle söz konusu hacamatın orucu bozması hususunda nakledilen hadisin illetli olmayan vechi, mevkuf rivayettir. Ayrıca Atâ ile Ebû Hüreyre arasında meçhul bir râvi bulunması gerekmektedir. Çünkü söz konusu hadisi Atâ, Ebû Hüreyre'den işitmemiştir.

2.9 İrsâl

وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثٍ رَوَاهُ مَعْقِلُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أُمِّ سَلِيمٍ؛ قَالَ لَهَا النَّبِيُّ (ص): مَا هَذَا لَمْ تَحْجِجْ
مَعَنَا الْعَامَ ؟ ... الْحَدِيثُ؟ قَالَ أَبِي: وَرَوَاهُ حَجَّاجٌ، وَابْنُ جُرَيْجٍ، وَغَيْرُ وَاحِدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ
النَّبِيِّ (ص) ... قَالَ أَبِي: أَمَّا حَدِيثُ مَعْقِلٍ: فَيَدُلُّ أَنَّهُ مُرْسَلٌ، وَقَدْ قَصَّرَ بِهِ، وَمَنْ خَالَفَ ابْنَ جُرَيْجٍ فِي عَطَاءٍ

فَقَدْ وَقَعَ فِي شُغْلٍ.²⁰⁶

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Babama, Ma'kil b. Ubeydillâh'ın Atâ → Ümmü Süleyym → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ettiği “(Ey Ümmü Süleyym!) Neden bu sene bizimle hac ibadetini ifa etmiyorsun?” hadisini sordum. Babam hadisi Haccâc, İbn Cüreyc ve diğer râvilerin Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ettiğini belirtti. Ayrıca Babam, Ma'kil'in rivayet ettiği hadisin de mürsel olduğunu ifade etti. Zira Ma'kil

²⁰² İbnü'l-Cüneyd, hocasına merfû isnadı sorduğunda Yahyâ, “ليس هذا بشيء، إنما هو موقف عن أبي هريرة” şeklinde cevap vererek mevkuf rivayetin illetli olmadığını belirtmektedir. (Yahyâ b. Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988, s. 381.)

²⁰³ Buhârî, “وروى عمرو بن دينار عن عطاء عن رجل عن أبي هريرة قوله، ورفع به بعضهم، ولا يصح”، diyerek merfû rivayetin illetli olduğunu ve arada meçhul râvinin bulunması gerektiğini ifade etmektedir. (Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, II, 179.)

²⁰⁴ Bezzâr, İbn Cüreyc ve Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın Atâ'dan söz konusu hadisi mevkuf rivayet ettiklerini belirtmektedir. (Bezzâr, *el-Müsne'd*, XVI, 179.)

²⁰⁵ Dârekutnî, “والقول قول من وقفه على أبي هريرة”، diyerek hadisin mevkuf rivayet edildiğini belirtmektedir. (Dârekutnî, *el-İlel*, XI, 107.)

²⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadis*, III, 284-285.

seneddeki râviyi düşürmüştür (taksîr).²⁰⁷ Dolayısıyla Atâ'nın rivayetleri hususunda İbn Cüreyc'e muhalefet edenler, abesle iştigal etmektedir.

Hac ibadetine dair rivayet edilen hadis, Atâ b. Ebî Rabâh'tan dört farklı isnadla rivayet edilmiştir. Ayrıca Atâ dışında hadisi rivayet edenler de bulunmaktadır. Konu gereği öncelikle Atâ b. Ebî Rabâh'ın yer aldığı isnad şemalarına yer verilecek, sonrasında hadisin illeti incelenecektir.

2.9.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

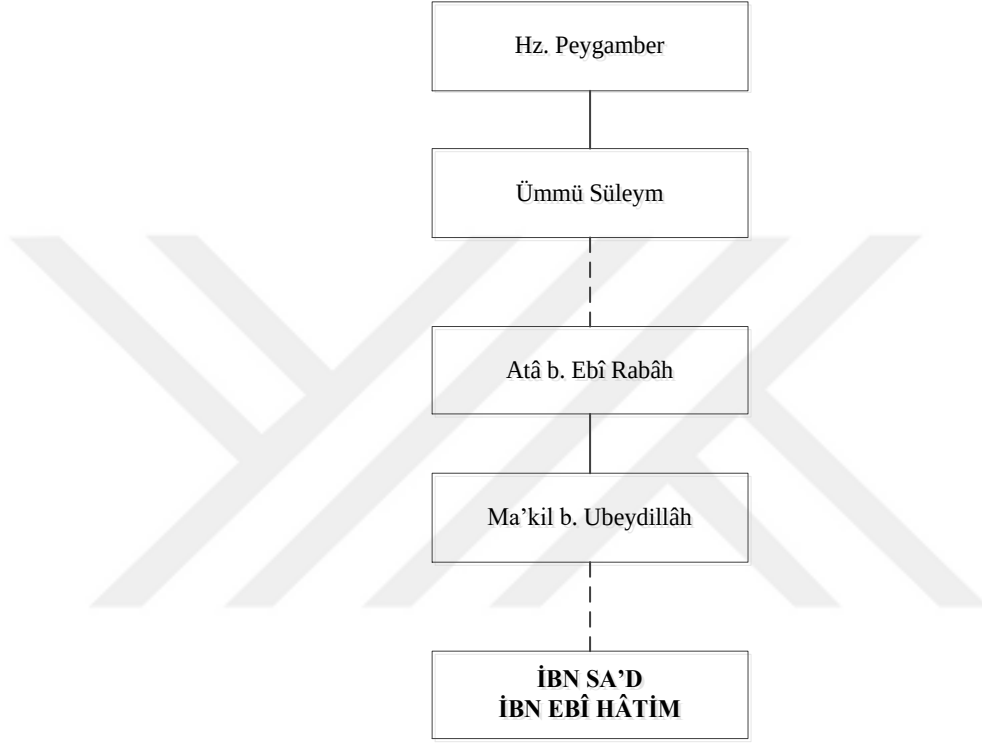
İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği Ma'kil b. Ubeydillâh → Atâ b. Ebî Rabâh → Ümmü Süleym → Hz. Peygamber isnadını, İbn Sa'd *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sında rivayet etmektedir.²⁰⁸ Burada hadis geniş bir şekilde rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber, Ümmü Süleym'e niçin bu sene hac ibadetini yerine getirmediğini sorunca o, eşinin iki devesinin olduğunu ve birini hac için diğerini ise tarım işinde faydalanmak için kullandığını ifade etmiştir. Rasûlullah (s.a.) ise “*Ramazan ayı gelince umre yap! Zira Ramazan'da yapılan umre, hac ibadeti yerine geçer.*” buyurmaktadır.

²⁰⁷ Taksîr kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Muhammed Halef Selâme, *Lisânü'l-muhaddisîn*, II, 370.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 430.

Şema 1

Atâ'nın Mürsel Rivayeti

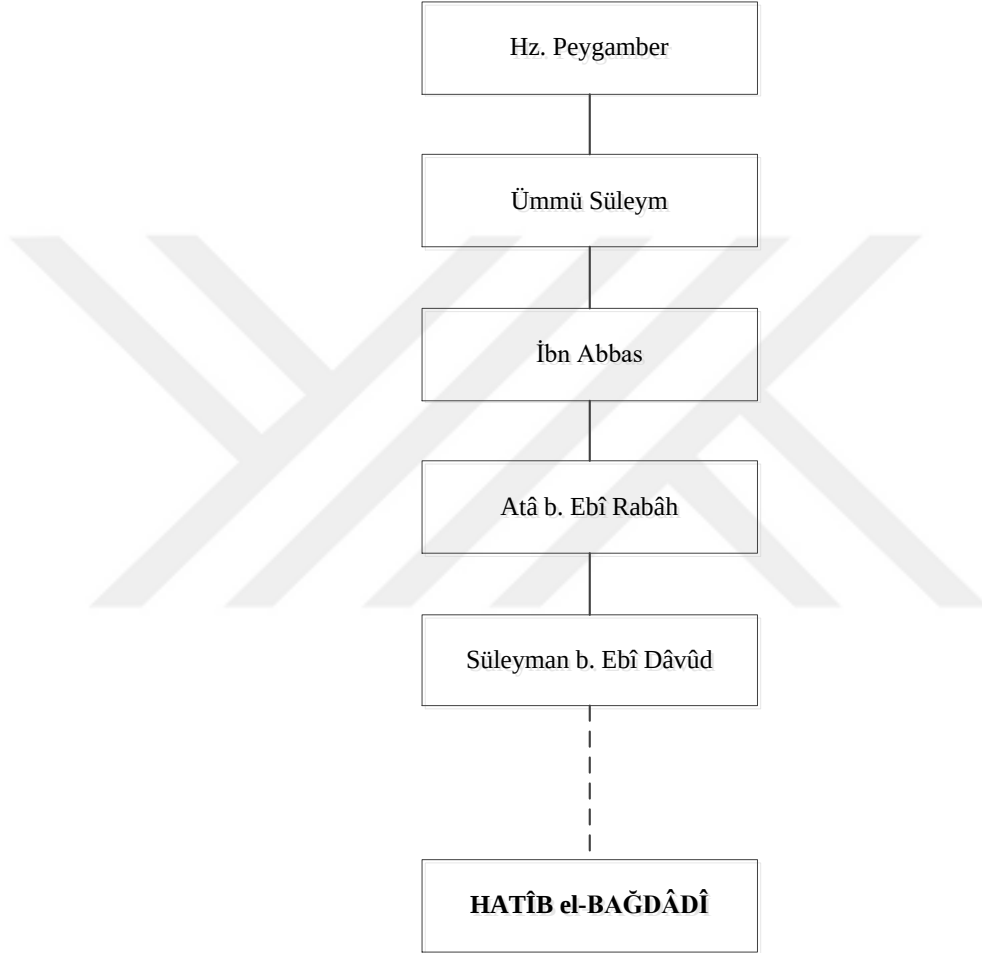

Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'ında Süleyman b. Ebî Dâvûd → Atâ → İbn Abbas → Ümmü Süleym → Hz. Peygamber isnadıyla hadisi rivayet etmiştir.²⁰⁹ Bu isnadda, bir öncekinden farklı olarak Atâ ile Ümmü Süleym arasında İbn Abbas da yer almaktadır. Dolayısıyla bir önceki mürsel hadis, burada muttasıl rivayet edilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki hadis, bu isnadla farklı bir kaynaktan yer almamaktadır.

²⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1422/2002, XI, 333.

Şema 2

Atâ → İbn Abbas → Ümmü Süleym Rivayeti

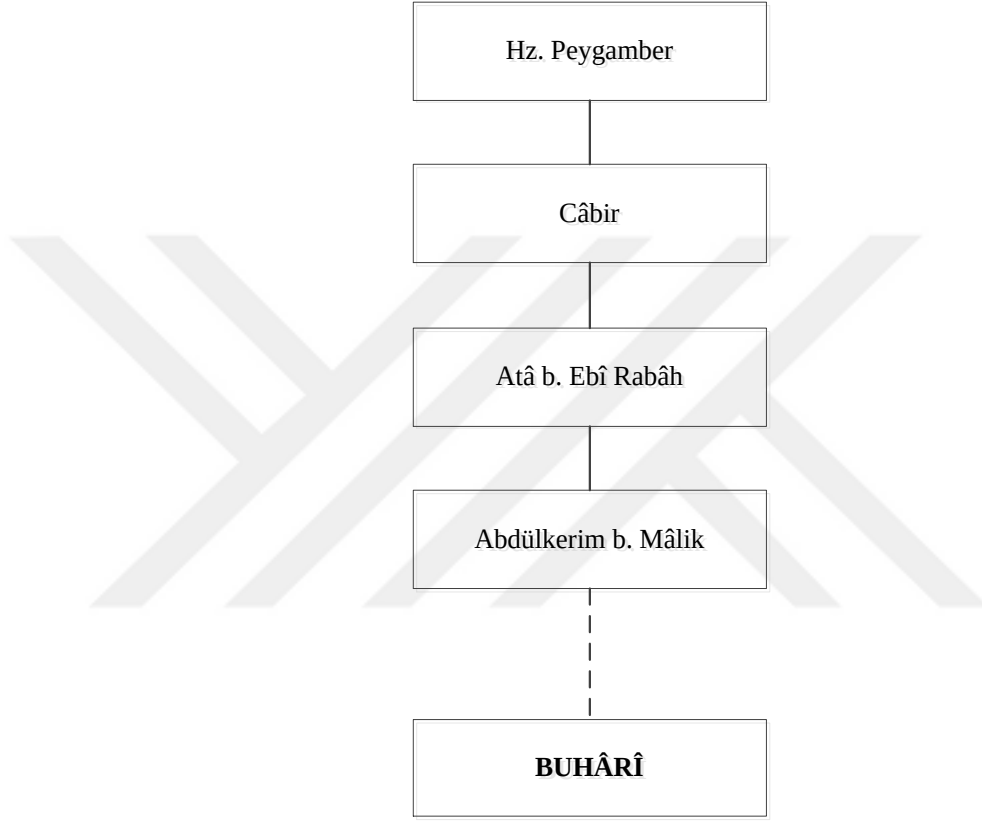
Buhârî'nin muallak olarak naklettiği üzere hadis, Ubeydullah b. Amr → Abdülkerim b. Mâlik → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.²¹⁰ Ubeydullah b. Amr, h. 180 yılında vefat etmesi²¹¹ sebebiyle bu hadis muallaktır. Ayrıca bu isnadla hadise yer veren farklı bir kaynak yoktur.

²¹⁰ Buhârî, *es-Sahîh*, III, 19.

²¹¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 373.

Şema 3

Atâ'nın Câbir'den Rivayeti

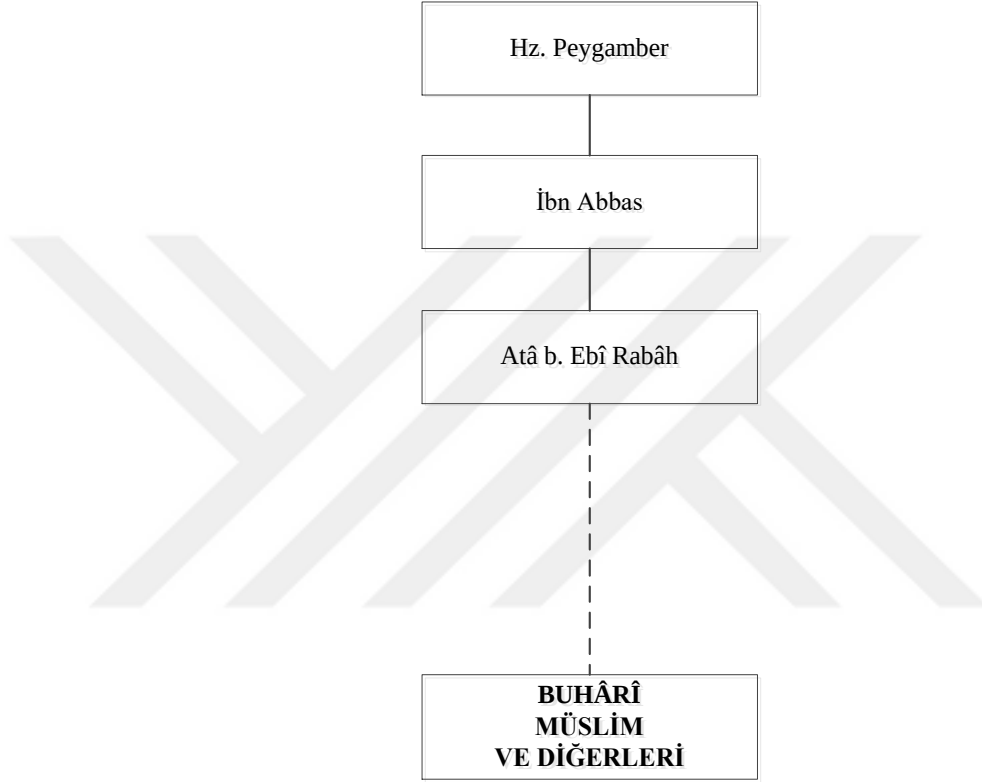

Söz konusu hadis, başta *Sahîhayn*'da olmak üzere birçok kaynakta Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.²¹² Bu isnadla hadisi Atâ'dan nakleden talebeleri arasında İbn Cüreyc, Habîb el-Muallim, oğlu Ya'kûb b. Atâ b. Ebî Rabâh, Haccâc b. Ertât, İbn Ebî Leylâ ve Evzâî bulunmaktadır.

²¹² Buhârî, *es-Sahîh*, III, 3, 19; Müslim, *es-Sahîh*, IV, 61-62. Birçok kaynakta hadis, benzer isnad ve metinle aktarıldığı için burada sadece *Sahîhayn*'ı zikretmeyi yeterli görmekteyiz.

Şema 4

Atâ'nın İbn Abbas'tan Rivayeti

2.9.2 Hadisin İleti

İbn Ebî Hâtim, eserinde söz konusu hadisin illeti hakkında yalnızca Ebû Hâtim'in açıklamasına yer vermektedir. Ebû Hâtim, Ma'kil → Atâ → Ümmü Süleym → Hz. Peygamber isnadının illetini soran oğluna, farklı bir isnad zikretmektedir. Onun belirttiğine göre hadis, Haccâc, İbn Cüreyc ve farklı râviler tarafından Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir. Burada Ebû Hâtim, öncelikle illeti belirtmeden farklı bir isnad zikrederek aslında ilk isnadın illetini ortaya koymuştur. O da Atâ'nın hadisi Ümmü Süleym'den değil; İbn Abbas'tan rivayet etmesidir. Daha sonra Ebû Hâtim, Ma'kil'in rivayet ettiği hadisin mürsel olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebini kendisi ifade etmese de belirlediğimiz ölçüde Atâ'nın Ümmü Süleym'le karşılaşmaması ve doğal

olarak ondan hadis işitmemesidir.²¹³ Bu durumda, Atâ'nın Ümmü Süleym'den rivayeti mürsel olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Ebû Hâtim, irsâl gerekçesiyle hadisi illetlendirmektedir. Ayrıca Atâ'nın Ümmü Süleym'den rivayet ettiği tek bir hadis tespit edilmiştir.²¹⁴ Bu hadiste Atâ'yla birlikte üç kişi, Ümmü Süleym'in kadınların gusül abdesti alması konusunda Rasûlullâh'a (s.a.) sorduğu soruyu ve kıssanın devamını nakletmektedirler. Dolayısıyla Atâ'nın bu kıssayı Ümmü Süleym'den herhangi bir rivayet sigasıyla nakletmediği görülmektedir. Neticede Atâ'nın Ümmü Süleym'den hadis işitmediği görülmektedir.

Ma'kil b. Ubeydillâh'ın Atâ'dan rivayet ettiği hadislerin sayısı oldukça azdır. Üstelik bu rivayetlerin birinde Bezzâr, Ma'kil'in Atâ'dan bazen ref' bazen taksîr ederek hadis rivayet ettiğini belirtmektedir.²¹⁵ Bununla birlikte Atâ'nın talebelerini araştıran bir çalışmada Ma'kil, hem hakkında cerh kavramlarının kullanılması hem de az bir süre hocasıyla görüşmesine binaen Atâ'nın dördüncü derece talebesi arasında yer almaktadır.²¹⁶ Bu durumda Ma'kil, İbn Cüreyc gibi Atâ'nın önde gelen talebeleri arasında yer almamaktadır. Dolayısıyla hocasından hatalı rivayetler aktarması pek muhtemeldir. Zira Ebû Hâtim, Atâ rivayetlerinde İbn Cüreyc'e muhalefet edenin hatadan kurtulamayacağını²¹⁷ ifade ederek Ma'kil'in bu konuda Atâ'nın diğer talebelerine ihtilaf ettiğini de belirtmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin zikrettiği Süleyman b. Ebî Dâvûd → Atâ → İbn Abbas → Ümmü Süleym → Hz. Peygamber isnadı, farklı bir kaynakta yer almamaktadır. Bu isnad, önceki isnad gibi mürsel değil; bilakis muttasıldır. Çünkü burada Atâ, Ümmü Süleym'den rivayet etmemektedir. Arada İbn Abbas'ın yer almasıyla sened muttasıl hale bürünmüştür. Ancak bu isnadın herhangi bir rivayet kitabında yer almaması ve Süleyman b. Ebî

²¹³ Ümmü Süleym'in Hz. Osman'ın hilafeti zamanında vefat ettiği belirtilmiştir (İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 757; Mehmet Yaşar Kandemir, "Ümmü Süleym", *DİA*, XLII, 331). Atâ b. Ebî Rabâh'ın Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci senesinde dünyaya geldiği (İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 106) bilgisine bakıldığında Atâ'nın Ümmü Süleym'den hadis işitmesi, mümkün değildir.

²¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 503-504.

²¹⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, XVI, 187.

²¹⁶ Mahmûd Ramazan Selîm, *Tabakâtü'r-ruvât 'ani'l-imâm Atâ b. Ebî Rabâh*, s. 309-310.

²¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, III, 285.

Dâvud'un son derece zayıf olması,²¹⁸ senedin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Yukarıda isnad şemaları verilen hadisin İbn Abbas'tan gelen tariklerinde, kıssa Ümmü Süleym'den nakledilmemektedir. Bizzat İbn Abbas, öğrencilerine Ümmü Süleym'in yaşadığı hadiseyi haber vermektedir. Her ne kadar kıssa, Ümmü Süleym hakkında olsa da İbn Abbas'ın herhangi bir rivayet siğası kullanarak ondan nakilde bulunmaması sebebiyle isnadda Ümmü Süleym'in yer alması hatadır. Bu açıdan Süleyman b. Ebî Dâvûd'un rivayeti de makbul değildir.

Buhârî'nin zikrettiği Ubeydullah b. Amr → Abdülkerim b. Mâlik → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber isnadına bakıldığında bu tarikin herhangi bir kaynakta geçmediği görülmektedir. İletli olmayan İbn Abbas isnadıyla ilgili hadisi nakleden Buhârî, peşinden bu isnadı muallak olarak aktarmaktadır. İsnadın muallak olmasının sebebi, Buhârî'nin h. 180 yılında vefat eden²¹⁹ Ubeydullah'la karşılaşmamasıdır. Atâ'dan hadisi Câbir isnadıyla rivayet eden Abdülkerim hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Yahyâ b. Maîn'den aktarıldığına göre Abdülkerim'in Atâ'dan naklettiği rivayetler problemlidir.²²⁰ Ancak hem Yahyâ hem de Ebû Hâtim ile Ebû Zûr'a'dan Abdülkerim'in sika kavramıyla güvenilir bir râvi olduğu nakledilmiştir.²²¹ Özellikle Yahyâ'nın onun hakkında iki farklı kanaat benimsemesi düşündürücüdür. Bu meseleyi ele alan İbn Adî, Yahyâ'nın Ubeydullah b. Amr → Abdülkerim → Atâ → Âişe isnadıyla gelen bir konuda Abdülkerim'in rivayetinin kusurlu olduğunu kastettiğini ifade etmiştir. Zira İbn Adî de bu isnadla gelen hadisin mahfûz olmadığını belirtmektedir. Aksi taktirde Abdülkerim'in rivayetlerinin müstakim olduğunu belirterek hem kendisinin sika râvilerden hadis rivayet ettiğini hem de sika kimselerin kendisinden hadis aktardığını ifade etmektedir.²²² İbn Adî'nin açıklamalarına rağmen söz konusu Câbir isnadının sahih olmadığını söylemek mümkündür. Zira hem Buhârî'nin muallak olarak bu isnadı zikretmesi, hem bu tarikle hadisin farklı bir kaynaktan yer almaması hem de Yahyâ'nın Abdülkerim hakkında belirttiği kanaati, bu senedin sahih

²¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 120.

²¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 373.

²²⁰ Yahyâ b. Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “أحاديث عبد الكريم عن عطاء رديئة”. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 42.

²²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 59.

²²² İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 42-43.

olamayacağını göstermektedir. Ebû Hâtim, herhangi bir açıklamada bulunmasa da bu tarihin illetli olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik Buhârî'nin bu senedi illeti beyan maksadıyla rivayet ettiği söylenebilir.

İlletli olmayan isnad Atâ → İbn Abbas → Hz. Peygamber senedir. Bu senedle hadisi birçok kaynakta yer almaktadır. *Sahîhayn*'da dahi geçen rivayet, İbn Abbas'ın Ümmü Süleym' kışasını anlattığı şekliyle nakledilmektedir. Ayrıca bazı tariklerde Atâ'nın şu açıklaması da zikredilmiştir: “*İbn Abbas'tan işittiğime göre Hz. Peygamber, Ensar'dan bir hanıma buyurmuştur – İbn Abbas, hanımın kim olduğu söylemişti, ancak ben ismini unuttum - ...*”.²²³ Atâ'nın ismini unuttuğu hanımın farklı tariklerde Ümmü Sinan olduğu belirtilmektedir.²²⁴ Bazı tariklerde ise bu hanım, Ümmü Süleym olarak kaydedilmektedir.²²⁵ Ancak *Sahîhayn*'da geçmesi sebebiyle bu hanımın Ümmü Sinan olması, daha makuldür. Bu bilgilerden sonra Atâ'nın hadisi Ümmü Süleym'den nakletmediği görülmektedir. O, İbn Abbas'tan hadisi rivayet etmektedir. İbn Abbas isnadını Atâ'dan rivayet edenler İbn Cüreyc, Haccâc, oğlu Ya'kûb ve Evzâî'dir. Dolayısıyla Ma'kil b. Ubeydillâh, Atâ → Ümmü Süleym isnadıyla hadisi mürsel rivayet ederek Atâ'nın diğer talebelerine muhalefet etmektedir. Buradaki illet, muttasılı mürsel rivayet etmektir. Ma'kil'in teferrüd ederek mürsel rivayet etmesi, münker hadis olarak da isimlendirilebilir.

2.10 Semâin Bulunmaması

وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثٍ رَوَاهُ يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَنَازِيرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْأَصْنَامِ، فَقَالَ رَجُلٌ: فَمَا تَرَى فِي شُحُومِ الْمَيْتَةِ يُدْهَنُ بِهَا؟ فَقَالَ: لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ ... ،
الحديث. قلت: وَرَوَاهُ أَيْضًا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ (ص)؛ مِثْلَهُ. قلت: فَأَيُّهُمَا أَصَحُّ؟ قَالَ أَبِي: حَدِيثُ يَزِيدَ

²²³ Buhârî, *es-Sahîh*, III, 3; Müslim, *es-Sahîh*, IV, 61. Atâ'nın ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَمَّاهَا ابْنُ عَبَّاسٍ، فَتَنَسِيْتُ اسْمَهَا”. Farklı kaynaklarda da Atâ'nın açıklaması bulunmaktadır. Detaya girmemek adına *Sahîhayn*'ı zikretmek yeterli olacaktır.

²²⁴ Buhârî, a.g.e., III, 19; Müslim, a.g.e., IV, 61.

²²⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 12; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 148.

بن أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءٍ: هُوَ مِنْ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص). وَلَا أَعْلَمُ
 يَزِيدَ بْنَ أَبِي حَبِيبٍ سَمِعَ مِنْ عَطَاءٍ شَيْئًا. وَلَا أَعْلَمُ أَحَدًا مِنَ الْمَصْرِيِّينَ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ،
 عَنْ عَمْرِو بْنِ الْوَلِيدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ (ص). فَإِنْ كَانَ عَبْدُ الْحَمِيدِ سَمِعَهُ وَحَفِظَهُ، فَإِنَّ مُحَلَّهُ
 الصِّدْق. 226

(İbn Ebî Hâtim diyor ki) Babama Yezîd b. Ebî Habîb'in Atâ → Câbir → Rasûlullah (s.a.) isnadıyla rivayet ettiği “Şüphesiz Allah (c.c.) hınzır, leş ve put satımını haram kılmıştır. Adamın biri ölü hayvanların etlerinden süzülen yağlar hakkında sordu. Hz. Peygamber, Allah'ın Yahudilere lanet ettiğini haber verdi.” hadisini sordum. Ayrıca Hâtim b. İsmâîl'in Abdülhamid b. Cafer → Yezîd b. Ebî Habîb → Amr b. Velîd b. Abde → Abdullah b. Amr → Hz. Peygamber isnadıyla aynı hadisi rivayet ettiğinden de söz ettim. Hangi rivayetin daha sahih olduğunu sordum. Babam, Yezîd b. Ebî Habîb'in Atâ'dan rivayet ettiği söz konusu hadisi aslında Muhammed b. İshâk'ın aynı isnadla rivayet ettiğini belirterek Yezîd'in Atâ'dan işittiği herhangi bir hadisi bilmediğini ifade etti. Ayrıca o, Mısırlı râvilerin hiçbirisinin Yezîd b. Ebî Habîb → Amr b. Velîd → Abdullah b. Amr → Rasûlullah (s.a.) isnadıyla söz konusu hadisi rivayet ettiğini bilmediğini söyleyerek Abdülhamid'in sıdk bir râvi olarak bu hadisi işitip ezberlemesinin de bu durumu değiştirmeyeceğini belirtti.

Satımı yasak olan ürünlere dair nakledilen söz konusu hadis hem Atâ b. Ebî Rabâh hem de farklı râviler tarafından rivayet edilmiştir. Burada öncelikle Atâ b. Ebî Rabâh'tan aktarılan hadisin isnad şemasına yer verilecek, ardından hadisin illeti incelenecektir.

2.10.1 Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

İbn Ebî Hâtim, eserinde ilgili hadisin iki farklı sahâbe tarikini nakletmektedir. Birisi, Atâ b. Ebî Rabâh'ın yer aldığı Câbir b. Abdillâh tariki; diğeri, Abdullah b. Amr tarikidir. Araştırma konusu gereği burada Abdullah b. Amr rivayetine değinilmeyecektir. Aşağıda birçok musannifin naklettiği Atâ b. Ebî Rabâh isnadı ele alınacaktır.

²²⁶ İbn Ebî Hâtim, 'İlelü'l-hadîs, III, 624-626.

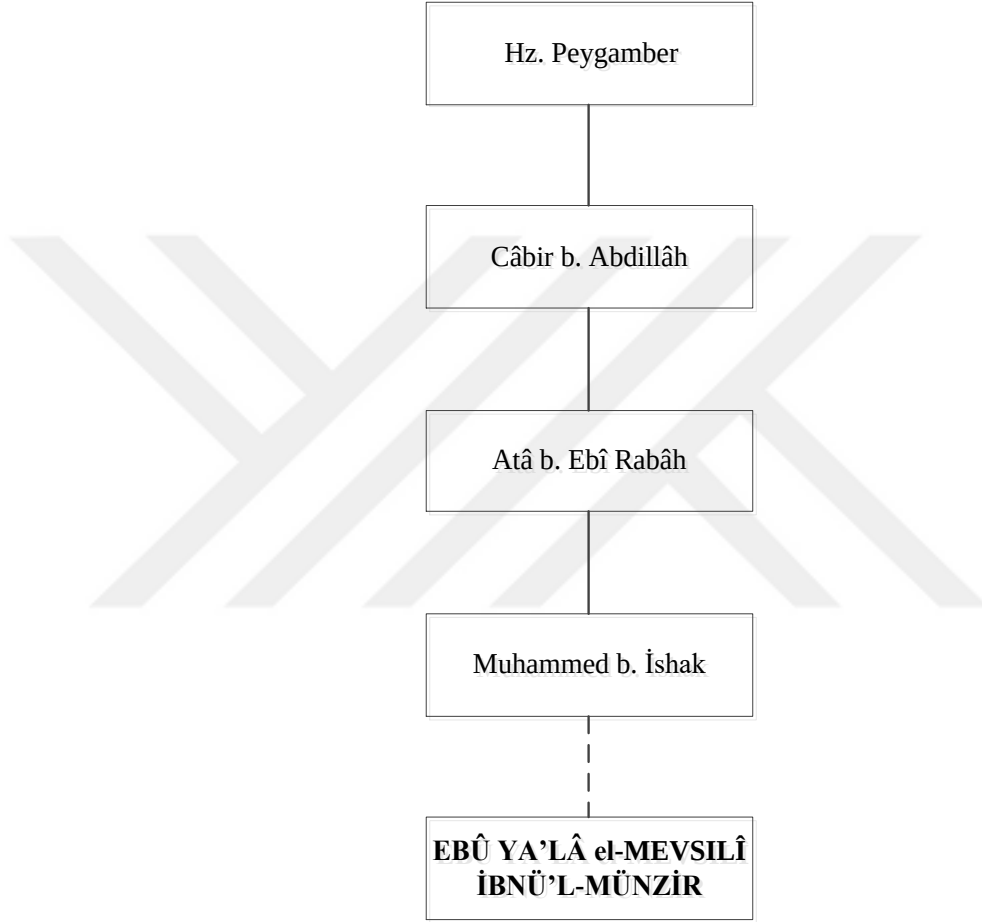
Söz konusu hadisi Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakleden üç talebesi tespit edilmiştir. Bunlar Muhammed b. İshak, Ca'fer b. Rebîa ve Yezîd b. Ebî Habîb'dir. Bu rivayetler içerisinde Yezîd b. Ebî Habîb'in yer aldığı tarikler daha fazla olduğu için öncelikle Muhammed b. İshak ve Ca'fer b. Rebîa'nın, ardından Yezîd'in yer aldığı senedler incelenecektir.

Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde naklettiği üzere ilgili hadis, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb → Yezîd b. Hârûn → Muhammed b. İshak → Atâ b. Ebî Rabâh → Câbir b. Abdillâh → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.²²⁷

²²⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, IV, 146-147. Ayrıca Muhammed b. İshak'ın farklı bir talebesi kanalıyla söz konusu hadisi, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim b. Münzir de rivayet etmiştir. Bkz. İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed, Riyad: Dâru taybe, 1405/1985, II, 292.

Şema 1

Muhammed b. İshak Rivayeti

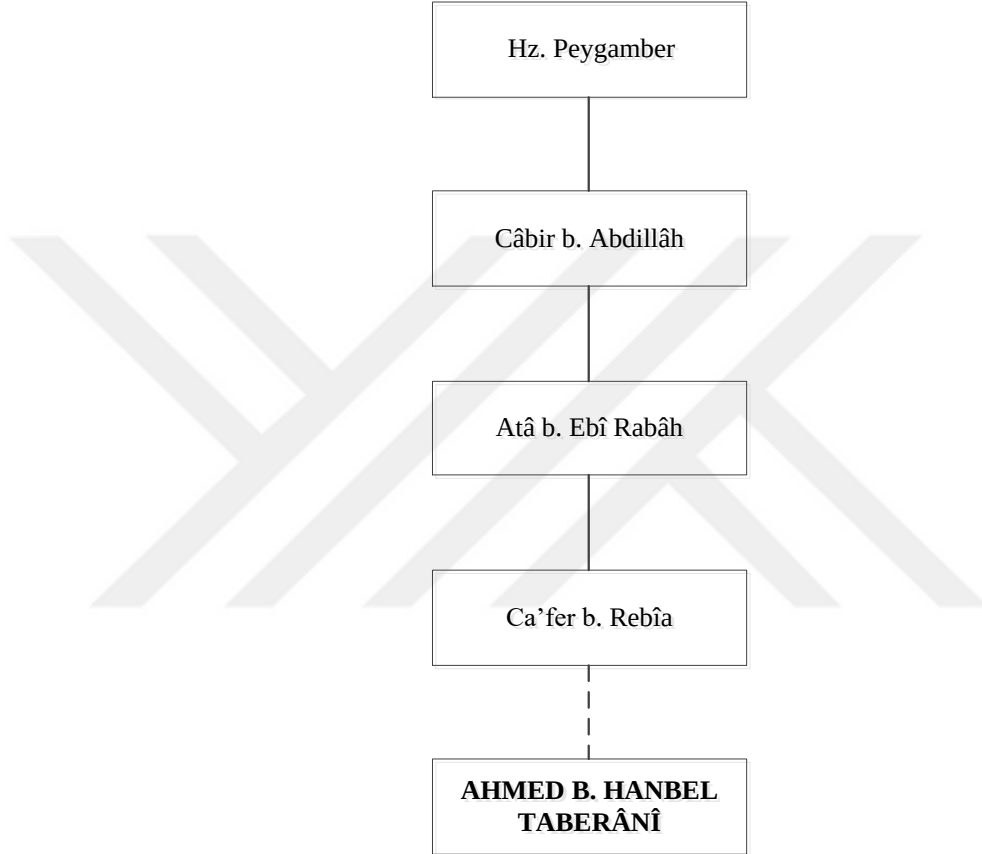

Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin naklettiği üzere söz konusu hadis, Abdullah b. Lehîa → Ca'fer b. Rebîa → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiştir.²²⁸

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIII, 25; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VIII, 373-374; IX, 33.

Şema 2

Ca'fer b. Rebîa Rivayeti

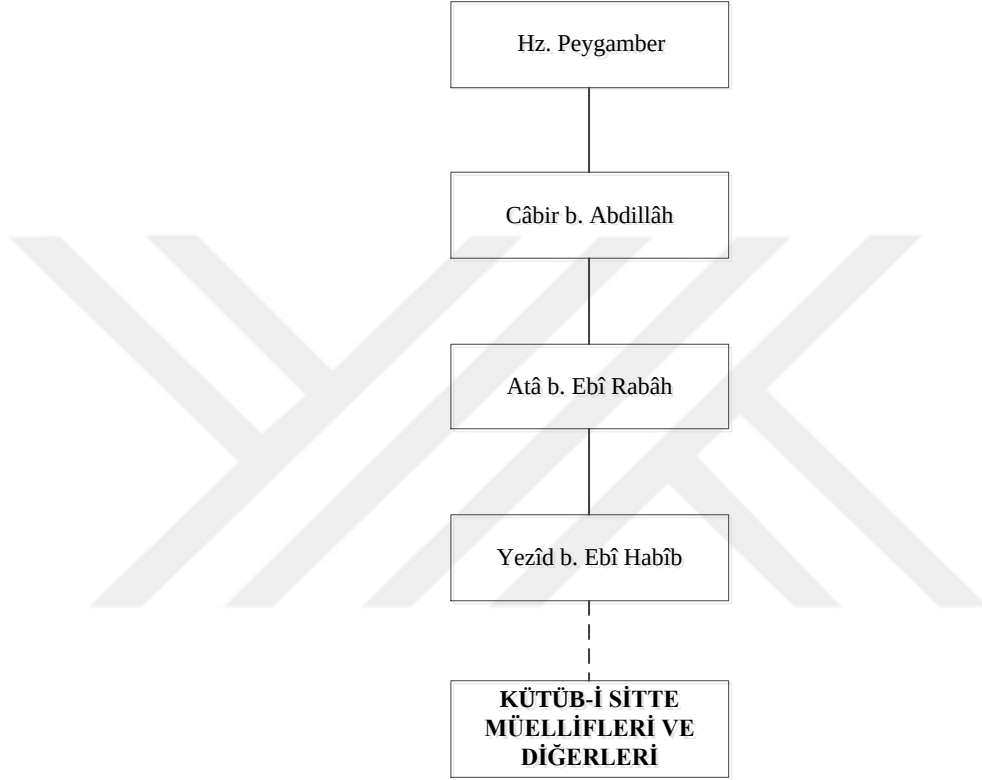

Başta *Kütüb-i Sitte* müellifleri olmak üzere birçok musannif söz konusu hadisi, Yezîd b. Ebî Habîb → Atâ b. Ebî Rabâh → Câbir → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir.²²⁹ Bu durumda Yezîd'in Atâ'dan semâinin bulunmadığını söyleyen Ebû Hâtîm'in açıklamalarına rağmen, *Kütüb-i Sitte* müellifleri ve diğer musanniflerin aynı isnadla ilgili hadisi naklettiği bilinmektedir.

²²⁹ Buhârî, *es-Sahîh*, III, 84; V, 150; VI, 57; Müslim, *es-Sahîh*, V, 41; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III, 297-298; Tirmizî, *el-Câmi'*, II, 568-569; Nesâî, *es-Sünen*, I, 838, 907; *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 386-387; VI, 81; İbn Mâce, *es-Sünen*, III, 294-295; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 576; XI, 217, 397; XX, 492-493; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXII, 360-361, 377-378; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, III, 395-396; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, Kahire: Dâru't-takvâ, 1428/2007, I, 220; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994, XIII, 396-398; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XI, 310; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 12; IX, 354-355.

Şema 3

Yezîd b. Ebî Habîb Rivayeti

2.10.2 Hadisin İleti

Satılması yasak olan ürünlerle ilgili rivayet edilen söz konusu hadis hakkında İbn Ebî Hâtim, eserinde babasının açıklamasına yer vermiştir. Yezîd b. Ebî Habîb → Atâ b. Ebî Rabâh → Câbir b. Abdillâh → Hz. Peygamber isnadının illetine dair Ebû Hâtim, bu hadisin aynı zamanda Muhammed b. İshak → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber isnadıyla da rivayet edildiğini belirterek Yezîd b. Ebî Habîb'in Atâ'dan herhangi bir hadis işitmediğini ifade etmektedir. Ebû Hâtim'in değerlendirmesi, görünürde Yezîd isnadını merdud kabul ettiği izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim Ebû Hâtim'in Yezîd'in Atâ'dan semânının olmadığını ifade etmesi, aralarında inkıtân vuku bulduğu hissini meydana getirmektedir. Bu durum aralarında likanın bulunmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte Yezîd ile Atâ arasında farklı bir perspektiften hoca talebe ilişkisi zuhur etmiştir. Bu durum aşağıda anlatılacaktır.

Ebû Hâtîm'in Yezîd b. Ebî Habîb → Atâ b. Ebî Rabâh → Câbir → Hz. Peygamber isnadını Yezîd ile Atâ arasında semânın bulunmaması açısından illetli kabul ettiği görülmektedir. Ancak söz konusu isnadla hadis, başta *Kütüb-i Sitte*'de olmak üzere birçok kaynakta yer almaktadır. Yukarıda söz konusu isnadla gelen rivayetin yer aldığı kaynaklar dipnotta verilmişti. Buradan hareketle illetli hadisin *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer alması, manidardır. Söz konusu rivayetin hem *Kütüb-i Sitte*'de hem de diğer hadis kaynaklarında yer alması, özellikle Buhârî ve Müslim'in eserinde sahih olmayan hadislerin bulunduğu gibi bir anlayışı desteklemektedir. Ancak illet, her zaman sıhhati etkileyen bir durum olarak temayüz etmeyebilir.²³⁰ Ayrıca Buhârî ve Müslim'in eserinde sıhhati etkilemeyen farklı illetli rivayetlerin bulunması da pek muhtemeldir.

Yezîd b. Ebî Habîb → Atâ b. Ebî Rabâh → Câbir → Hz. Peygamber isnadıyla söz konusu hadisi nakleden bazı musannifler, Yezîd'in ilgili hadisi Atâ'dan hangi şekilde aldığı bilgisine yer vermektedirler. Buna göre Yezîd, söz konusu hadisi Atâ'dan kitâbet yoluyla almıştır. Bu bilgi, Ebû Âsım en-Nebîl → Abdülhamîd b. Ca'fer → Yezîd b. Ebî Habîb → Atâ b. Ebî Rabâh → Câbir → Hz. Peygamber tarikiyle gelen hadiste zikredilmiştir. Söz konusu isnadla hadisi rivayet eden Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Beyhakî, isnadı zikrederlerken Yezîd b. Ebî Habîb'in isminin peşinden “كتب إلي عطاء” kaydını da belirtmektedirler.²³¹ Bu durumda Ebû Hâtîm'in semân bulunmamasına yönelik verdiği bilgi daha belirgin hale gelmektedir. Bu açıdan Yezîd'in ‘عن’ sigasıyla Atâ'dan naklettiği hadisi, inkıtâ olması sebebiyle illetli kabul eden Ebû Hâtîm, dolayısıyla Yezîd'in Atâ'nın ona yolladığı yazılı metin üzerinden ilgili hadisi rivayet ettiğini de ifade etmektedir. Nitekim bu duruma İbn Receb ve İbn Hacer de değinmektedir.²³² İbn Receb daha açık bir ifadeyle “وفي رواية لمسلم أن يزيد قال: كتب إلي عطاء، فذكره، ولهذا قال أبو حاتم الرازي: لا أعلم يزيد”

²³⁰ Nitekim Ömer Faruk Akpınar, İbn Ebî Hâtîm'in illetin her zaman sahihliği etkilemediği görüşünde olduğunu belirtmektedir. (Ömer Faruk Akpınar, *Rivayet Asrında İlet*, s. 35.)

²³¹ Söz konusu bilginin geçtiği kaynaklar için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXII, 378; Buhârî, *es-Sahîh*, III, 84; Müslim, *es-Sahîh*, V, 41; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, III, 298; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 12. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ise söz konusu kayıt, “أن عطاء كتب يذكر” şeklinde geçmektedir.

²³² Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1422/2001, II, 446; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379, IV, 424.

”بن أبي حبيب سمع من عطاء شينا، يعني أنه إنما يروي عنه كتابه“ şeklinde ifadeler kullanarak Ebû Hâtim’in söz konusu hadisin kitabet yoluyla alındığının farkında olduğunu belirtmektedir.²³³

²³³ Bkz. İbn Receb, *Câmi’u’l-‘ulûm*, II, 446.

SONUÇ

Büyük ölçüde birinci asırda yaşayan ve ikinci asrın ilk çeyreğinde vefat eden Atâ b. Ebî Rabâh'ın, genelde islâmî ilimler, özelde hadis ilmi açısından çok önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Birçok alanda öne çıkan bilgi birikiminin yanında rivayet ettiği hadislerin başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere birçok kaynakta yer alması sebebiyle hadis ilmindeki yeri, ele alınması gereken konulardan biri olarak ön plana çıkmıştır. Bu vesileyle bu çalışmada Atâ b. Ebî Rabâh'ın hayatı, hadis ilmindeki yeri ve ana bölümü oluşturan illetli rivayetleri incelenmiştir. İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*inde 62 illetli rivayeti tespit edilen Atâ'nın kendisinden kaynaklanan herhangi bir illet tespit edilememiştir. Farklı illet gerekçeleri belirlenerek incelenen 11 rivayetin dördünde talebelerinden, beşinde talebelerinin talebelerinden kaynaklanan hatalar tespit edilmiştir. Ayrıca kesin olmamakla birlikte üç rivayette daha aşağı tabakadan birinden kaynaklı illetin de bulunması mümkündür. Zira ikinci bölümde görüldüğü üzere bazı illetli rivayetlerin kimden kaynaklandığı kesin olarak belirlenememiştir. Ancak kendisinden kaynaklı bir illetin bulunmaması, ilelü'l-hadis ilmi açısından kayda değer bir bilgidir.

11 rivayette illetin kaynaklandığı râvilerin cerh ve ta'dîl durumları da önemlidir. Araştırma sonucu 6 rivayette illete sebep olan râviler, zayıf olmakla cerh edilmişlerdir. Geri kalan 5 örnekte hem sika râviler hem de daha aşağı mertebe olan sadûk râviler tespit edilmiştir. Sikanın, zayıf râvinin veyahut da her ikisinin hatalı rivayetlerine illet denilip denilemeyeceği tartışması çerçevesinde burada illetin her türlü râvilerin hatalı rivayetlerinde vaki olabileceği belirlenmiştir. Nitekim 11 rivayetin dışında teze koyulmayan ama arka planda göz önünde tutulan kalan 51 illetli rivayetlerin bazılarında da zayıf râvilerin hatanın kaynağı olduğu görülmektedir. Bu açıdan illet hem sika hem de zayıf râvinin hatalı rivayetinde görülmektedir.

İlletli rivayetin herhangi birisinde metin yönünden illetli kabul edilen rivayetler bulunmamaktadır. Lâ asle leh, kizb, bâtil, mevzû kavramlarıyla gerekçelendirilen illetli rivayetler bir yana, râvinin hadis metnini yanlış aktarmakla illete sebep olduğu herhangi bir örnek karşımıza çıkmamaktadır. Aksi taktirde lâ asle leh, bâtil gibi kavramlarla illetli kabul

edilen bazı örneklerde herhangi bir sahih tariki bulunamamıştır. Dolayısıyla bu tür örneklerde hadisin metni hiçbir şekilde Hz. Peygamber veya sahâbeden nakledilmemekle bir açıdan metin yönünden illetlidir. Ancak burada vurgu yapılmak istenen nokta, râvinin diğerlerine kıyasla hadis metnin yanlış aktarmakla illete sebep olma durumudur. Böyle bir örnek Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayetlerinde tespit edilememiştir.

İncelen 11 illetli rivayetin hadis kitaplarına dağılımı, bir başka tespit edilen önemli husustur. Belirlendiği kadarıyla illetli rivayetlerin bazıları, *Sahîhayn* gibi sahih hadisleri toplama amacıyla telif edilen eserlerde bulunabilmektedir. Semâın bulunmaması gerekçesiyle illetli kabul edilen rivayet, Buhârî ve Müslim'in eserlerinde olmakla birlikte ayrıca *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır. Bu illetli rivayetin özellikle *Sahîhayn*'da bulunması, farklı bir meseleye açıklık getirmeyi zorunlu kılmaktadır. O da *Sahîhayn*'daki bütün rivayetlerin sahih olup olmamasıdır. Söz konusu illet gerekçesiyle hatalı olduğu söylenen rivayetin zayıf olmadığı tespit edilmiştir. Yezîd b. Ebî Habîb'in Atâ ile likasının bulunmaması ve bu sebeple ondan hadis işitmemesi gerçeğine binaen Ebû Hâtim'in semâ bulunmaması gerekçesiyle illetli kabul ettiği rivayet, farklı bir tahammül yöntemiyle nakledildiği için sıhhati zedeleyecek herhangi bir durumu haiz değildir. Kitâbet yoluyla Yezîd'in Atâ'dan hadis nakletmesi hususu, Ebû Hâtim nezdinde illetli kabul edilmektedir. Öte yandan rivayetin *Sahîhayn*'da yer alması, ya Buhârî ve Müslim'in hadisi illetli kabul etmedikleri ya da illetli olsa da sıhhati zedeleyecek nitelikte görmediklerini göstermektedir. Dolayısıyla *Sahîhayn*'da illetli hadisler var mı tartışması bir yana, her illet sıhhati zedeleyecek nitelikte mi gibi bir konu karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce buradaki illet sıhhati zedeleyecek nitelikte değildir. Buhârî ve Müslim'in bu sebeple hadisi rivayet ettiklerini söylemek mümkündür. Bu durumda sıhhati etkileyen ve sıhhati etkilemeyen illet çeşitleri gibi bir konunun araştırılması ve akademiye kazandırılması ihtiyacı nüksetmektedir.

Bazı illetli rivayetlerin tefsir kaynaklarında bulunduğu tespit edilmiştir. Burada incelenen 11 illetli rivayetten birisi, ilk tefsir kaynakları arasında yer almaktadır. Daha sahih isnadın bulunmasıyla diğerinin illetli kabul edildiği örnekteki hadis, Abdürrezzâk, Taberî ve İbn Ebî Hâtim'in tefsir kitaplarında yer almaktadır. Dolayısıyla illetli rivayetler,

yalnızca hadis kitaplarında değil, farklı ilim dallarının literatüründe de yer alabilmektedir. Bu açıdan farklı dallardaki kaynaklarda yer alan illetli rivayetlerin tespit edilmesi ve tarihi arka plan ve bağlamın belirlenmesi, araştırılması gereken önemli konulardan biridir.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-hadîs'*i özelinde incelendiğinde Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a'ya dair birtakım hususlar göze çarpmaktadır. Örneğin incelen 11 rivayetin 9 tanesi, yalnızca Ebû Hâtim'in; 1 tanesi yalnızca Ebû Zûr'a'nın; kalan 1 tanesi de her ikisinin açıklamalarından oluşmaktadır. Geriye kalan 51 illetli rivayetin 37 tanesi Ebû Hâtim'e, 10 tanesi Ebû Zûr'a'ya, 4 tanesi de her ikisinin ifadelerinden teşekkül etmektedir. Dolayısıyla çeşitli gerekçelerle izah edilen 62 illetli rivayetin 46 tanesi Ebû Hâtim'in, 11'i Ebû Zûr'a'nın, 5'i de her ikisine ait açıklamalardan meydana gelmektedir. Orana bakıldığında İbn Ebî Hâtim'in en çok babasının açıklamalarına yer verdiği görülmektedir. Nitekim bu durumun oluşmasında baba oğul ilişkisinin önemli bir etkisi bulunmaktadır.

İlletli rivayete sebep olan râvinin belirlenmesi, önemli bir meseledir. 62 tane illetli rivayetin yalnızca birinde, illetli rivayeti soran İbn Ebî Hâtim'e cevap olarak râvi cerhinden başka bir açıklama getirilmemiştir. İlet lafzı kullanılmayan başlık altında incelenen örnekte Ebû Hâtim'in sadece zikredilen isnaddaki bir râviyi cerh etmekle yetindiği görülmektedir. Bu durumda, ilel kitaplarında yer alan cerh ifadelerinin illeti tespitinde bir delil mi yoksa ek bilgi niteliğinde mi olduğu tartışması gündeme gelmektedir. Atâ b. Ebî Rabâh'ın illetli rivayetleri özelinde bu konuda yalnızca bir örneğin bulunması, bu tartışmaya açıklık getirecek nicelikte değildir. Ancak bir fikir ortaya koyması açısından cerhin ek bilgiden ziyade illeti belirtmede kullanılan yöntem olduğunu söylemek mümkündür. Zira kendilerine bir isnadın illeti sorulduğunda münekkid âlimlerin yalnızca râvi cerh etmekle yetinmeleri, cerhin de bir illet gerekçesi olduğu fikrini desteklemektedir. Bu açıdan "illet gerekçesi olarak cerh" şeklinde bir konu, araştırılması gereken meselelerdendir.

Ebû Hâtim veya Ebû Zûr'a'nın zaman zaman illetin kimden kaynaklandığını saptamada kesin bir ifade kullanmadıkları görülmektedir. İttisal gerekçesi altında incelenen illetli rivayette Ebû Hâtim, hatanın hangi râviden kaynaklandığını tam olarak bilemediğini ifade etmektedir. İki râvi arasında bir karara varamayan Ebû Hâtim'in bu açıklaması, ilel

literatüründe hataya sebep olan râvinin belirlenme süreci gibi bir konuyu gündeme getirmektedir. Genel olarak İbn Ebî Hâtim'in '*İlelû'l-hadîs*'i incelendiğinde benzer örneklerin de çıkması muhtemeldir. Bu açıdan münekkid hadis âlimlerinin illete sebep olan râviyi belirlemede tereddüt ettiği örnekler, bir araya getirilmeli ve buradan bir sonuca ulaşılmalıdır. Bu çalışma vesilesiyle araştırmacıların bu konuyu da ele alması gerektiğinin önemini vurgulamak gerekir.

Son olarak Atâ b. Ebî Rabâh'la ilgili birkaç önemli tespit belirtilmelidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Atâ b. Ebî Rabâh'tan kaynaklı herhangi bir illetli rivayet tespit edilmemiştir. Bununla birlikte Atâ b. Ebî Rabâh'ın genellikle mürsel hadis rivayet etme anlayışına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira hem hadis ilmindeki yeri hem de illetli rivayet göz önünde tutulduğunda Atâ b. Ebî Rabâh'ın hem Hz. Peygamber'den hem de kendilerinden işitmediği halde sahâbeden alıntı yaparak hadis rivayet etmesi, bu durumu desteklemektedir. Üstelik irsâl, hicri birinci asır ve hatta ikinci asrın ilk zamanlarında normal karşılanan bir durumdu. Bilindiği üzere İslâm dünyasında yaşanan ilk ayrılıklar ve beraberinde oluşan farklı düşünceden topluluklar sebebiyle mevcut olan bilginin kimden alındığı araştırılmaktaydı. Ancak bu durum, dönemin tamamını kapsamayıp sınırlı çerçevede icra edilmekteydi. Bu açıdan fitne zamanlarının var olduğu dönemde bile Atâ b. Ebî Rabâh ve o çağın diğer âlimlerinin mürsel hadis rivayet ettiği çok açıktır. Dolayısıyla genelde çağın anlayışı, özelde bazı âlimlerin anlayışı dikkate alındığında mürsel hadis rivayet etmek, bir problem olarak temayüz etmemektedir. Bununla birlikte birinci bölümde de vurgulandığı üzere Atâ b. Ebî Rabâh'ın mürsel rivayetleri, Mücâhid gibi diğer âlimlerin mürsel rivayetlerine nazaran daha zayıf görülmüştür. Zira Atâ b. Ebî Rabâh'ın güvenilir-zayıf ayrımı yapmadan her râviden hadis naklettiği bilgisi çerçevesinde mürsel rivayetleri de dini bakımdan itibar alınamayacak kimselerden alabileceği şüphesi oluşmaktadır. Bu açıdan münekkid hadis âlimleri, Atâ b. Ebî Rabâh'ın mürsel rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmışlardır.

KAYNAKLAR

- Abd b. Humeyd. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Subhî Bedrî vd. Kahire: Mektebetü's-sünne, 1408/1988.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1983.
- , *et-Tefsîr*. thk. Mahmûd Muhammed Abde. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- , *el- 'Îlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed. Riyad: Dâru'l-hânî, 1422/2001.
- Akpınar, Ömer Faruk. *Rivayet Asrında İlet - Bezzâr Örneği* -. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Kitâbü'l-muhtelitîn*. thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib vd. Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1417/1996.
- Ali b. el-Medînî, Ali b. Abdillâh b. Ca'fer. *el- 'Îlel*, thk. Mustafa el-A'zamî. Beyrut: Mektebetü'l-islâmî, 1980.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/2000.
- Bâşenfer, Saîd b. Abdilkâdir. *Evhâmu'l-muhaddisîne's-sikât*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1436/2015.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Hindistan: Meclisü dâirati'l-meârif, 1352.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü 'ulûmi'l-Kur'ân, 1430/2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422.

-----, *et-Târîhu 'l-kebîr*. Haydarabad: Dâiratü'l-meârifî'l-osmâniyye, t.y.

Cerrahoğlu, İsmail. “Atâ b. Ebû Rebâh”, *DİA*. IV, 35-36.

-----, “Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbas’tan Rivayet Ettiği Garibü'l-Kur’ân’ı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1978): 17-104.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-‘İlelü 'l-vâride fi 'l-ehâdîsi 'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah. Riyad: Dâru taybe, 1405/1985.

-----, *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424/2004.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü 'l-evliyâ ve tabakâtü 'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1409.

-----, *Ma 'rifetü 's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf. Riyad: Dâru'l-vatan, 1419/1998.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, t.y.

-----, *el-Merâsîl*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ. *el-Müsned*. Dımaşk: Dâru'l-me'mûn, 1410/1990.

Ebû Zûr'a, Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî. *ed-Du 'afâ*, Suud: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-islâmiyye, 1402/1982.

Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî. *Tabakâtü 'l-muhaddisîn bi-İsfahân*. thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1412/1992.

Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân. *Kitâbü 'l-ma 'rife ve 't-târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1410.

Güler, Zekeriya. “Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015): 1-23.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1422/2002.

-----, *Esmâ 'ü 'l-mübheme fi 'l-enbâ 'i 'l-muhkeme*. thk. İzzeddin Ali es-Seyyid, Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1417/1997.

Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekir. *Mecma 'u 'z-zevâid ve menba 'u 'l-fevâid*. Thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1414/1994.

- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd. Fas: Vizâretü umûmi'l-evkâf, 1387.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1997.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed. Riyad: Dâru'r-râye, 1411/1991.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Haydarabad: 1371/1952.
- , *'İlelû'l-hadîs*. thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid vd. Riyad: Metâbi'u'l-humeydî, 1427/2006.
- , *Kitâbü'l-merâsîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011.
- , *et-Tefsîr*. thk. Es'ad Muhammed Tayyib. Riyad: Mektebetü nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Ebî Hayseme, Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb. *et-Târîhu'l-kebîr*, Kahire: el-Fârûku'l-hadîse, 2006.
- , *Kitâbü'l-merâsîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. Cidde: Dâru'l-kible, Dımaşk: Müessesetü 'ulûmi'l-Kur'ân, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379.
- , *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2002.
- , *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-raşîd, 1411/1991.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Dâiratü'l-meârifî'n-nizâmiyye, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995.
- , *es-Sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- , *Kitâbü's-sikât*. Haydarabad, 1393/1973.

- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *es-Sahîh*. Riyad: Dâru'l-mîmân, 1430/2009.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1422/2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman. *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*. Zerkâ: Mektebetü'l-menâr, 1408/1988.
- İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali. *el-Müntekâ*. Kahire: Dâru't-takvâ, 1428/2007.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1409/1989.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm. *Tuhfetü't-tahsîl fî zikri ruvâtî'l-merâsil*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, t.y.
- İbnü'l-Kattân, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Fâsî. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*. thk. Hüseyin Âyet Saîd, Riyad: Dâru taybe, 1418/1997.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Zehîratü'l-huffâz*. Riyad: Dâru's-selef, 1416/1996.
- , *Etrâfî'l-garâib*. thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd vd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *el-Evsat fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed. Riyad: Dâru taybe, 1405/1985.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn. *'Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nureddin İtr. Beyrut: Dâru'l-fikrî'l-muâsır, 1406/1986.
- İshak b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrâhîm b. Mahled. *el-Müsned*. thk. Abdülgafûr b. Abdilhak. Medine: Mektebetü'l-îmân, 1412/1991.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ümmü Süleym". *DİA*. XLII, 330-331.

-----, “İbnü’l-Kayserânî”. *DİA*. XXI, 109-111.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

Kurtubî, Ebu’l-Abbas Ziyâüddin Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim fi şerhi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb vd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.

Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebü irâdi’l-hadîs*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1413/1992.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddin. *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*. Kahire: el-Fârûku’l hadîse, 1422/2001.

Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahîh*. Beyrut: Dâru’l-cîl, t.y.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1428/2007.

-----, *es-Sünenü’l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001.

Öksüz, Abdullah Sacid. “Atâ b. Ebî Rebâh ve Fıkıh Tarihindeki Yeri”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Selâme, Muhammed Halef. *Lisânü’l-muhaddisîn*. t.y. y.y.

Selîm, Mahmûd Ramazan. “Tabakâtü’r-ruvât ani’l-imâm Atâ b. Ebî Rabâh: Dirâse nakdiyye tatbikiyye fi’l-kütübi’t-tis’a”. Master Tezi. Gazze İslam Üniversitesi Usûlü’l-dîn Fakültesi, 2017.

Snobar, Ahmed Abduljabbar. *Mine’n-Nebî ile’l-Buhârî: Dirâse fi hareketi rivâyeti’l-hadîs ve nakdihî fi’l-kurûni’s-selâseti’l-’ûlâ*. Amman: Dâru’l-feth, 1443/2021.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *el-Üm*. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1410/1990.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu’cemu’l-kebîr*. thk. Sa’d b. Abdillâh el-Humeyyid vd. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.

-----, *el-Mu’cemu’l-evsat*. thk. Tarık b. İvadullah vd. Kahire: Dâru’l-haremeyn, 1415/1995.

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1420/2000.

- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1414/1994.
- , *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmi'*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1996.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-ilmîyye, 1404/1984.
- Yağcı, Hızır. "Atâ b. Ebû Rebâh ve Hadis İlmindeki Yeri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* (2021): 825-854.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ b. Avn el-Mürrî. *Su'âlâtü İbnü'l-Cüneyd*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988.
- , *Kitâbühü't-târîh*. thk. Ahmed Muhammed Nurseyf. Mekke: Merkezü'l-bahsi'l-ilmî ve ihyâi't-türâsi'l-islâmî, 1399/1979.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- , *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- , *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1382/1963.
- ez-Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf. *Tahrîcü ehâdisi'l-Keşşâf*. thk. Abdullah b. Abdîrrahmân es-Sa'd, Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1414.
- Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid. *el-Ehâdisü'l-muhtâra*. Beyrut: Dâru Hadr, 1420/2000.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Muhammed Emin	ERGÜLER
Doğum Yeri ve Yılı		
Bildiği Yabancı Diller	Arapça	
ve Düzeyi	İyi	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	20112015	İstanbul İmam Hatip Lisesi
Lisans	20152020	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	20202022	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora		
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
Tarih	04.07.2022	
İmza	Muhammed Emin ERGÜLER	
Adı Soyadı		

